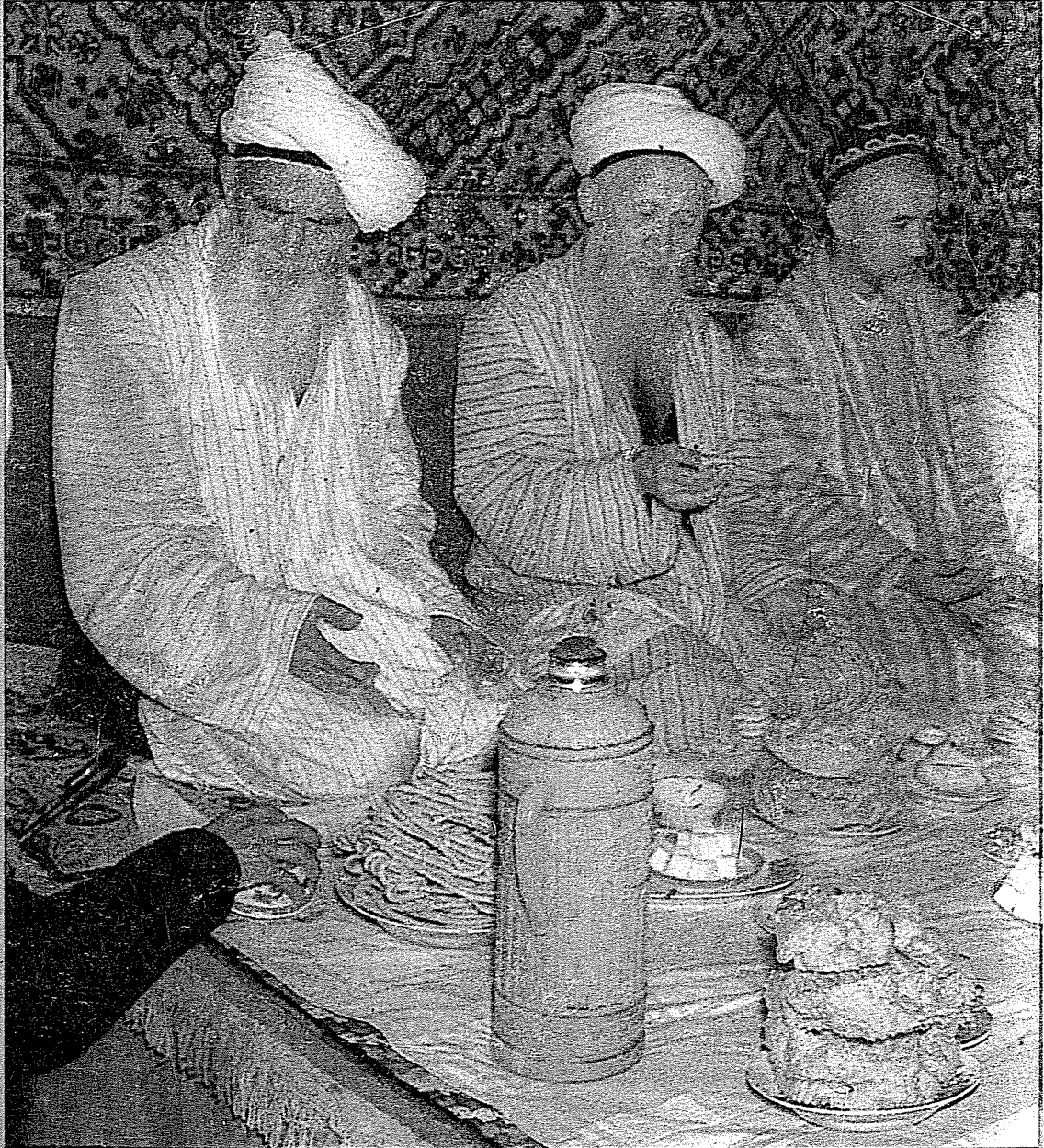

Doğu Türkistan'ın Sesi

VOICE OF EASTERN TURKISTAN

Doğu Türkistan Vakfı Yayınıdır
A Publication of Eastern Turkestan Foundation
26. Sayı, 7.Cilt, Yaz 1990
Number 26, Vol.VII., Summer 1990 -

TERCİHİNİZDE
HAKLISINIZ

30 Haziran 1990 itibariyle

TOPLADIĞIMIZ FONLAR

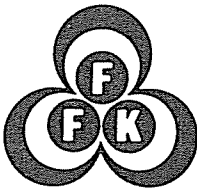
370 MİLYAR

1989 yılında "Katılma Hesabı" sahiplerine

DAĞITTIĞIMIZ KÂR

63 MİLYAR

GÜVENİNİZLE
BÜYÜYÖRÜZ

"Faizsiz Sistem"

FAİSAL FİNANS KURUMU

GENEL MÜDÜRLÜK
Kemeraltı Cad. No: 46
Tophane-İSTANBUL
Tel: 151 65 20 (20 Hat)
Fax: 145 56 33
Telex: 25 694 İfk tr.

ANKARA ŞUBESİ
Atatürk Bul. No: 60
Kızılay-ANKARA
Tel: 117 44 40 (3 Hat)
Fax: 117 44 43

İZMİR ŞUBESİ
Cumhuriyet Bul. No: 64
Konak-İZMİR
Tel: 19 33 94
Fax: 19 40 02

KONYA ŞUBESİ
Alaaddin Cad. No: 24
KONYA
Tel: 10 72 15 (3 Hat)
Fax: 10 63 94

BURSA ŞUBESİ
Orhan Boğazi Sok.
No. 8
BURSA
Tel: 20 38 33
Fax: 21 26 62

ADANA ŞUBESİ
Çukurova İş Mer.
ADANA
Tel: 11 01 03 (3 Hat)
Fax: 11 68 10

ŞANLIURFA ŞUBESİ
Köprübaşı Mevkii 131
Ticaret Odası Karşısı
ŞANLIURFA
Tel: 154 21
Fax: 154 24

SAKARYA ŞUBESİ
Çark Caddesi No: 28
SAKARYA
Tel: 40191
Fax: 40190

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ
İLİM VE KÜLTÜR DERGİSİ

Üç Ayda Bir Çıkar

Sayı: 26, Cilt: 7. Temmuz 1990

*

VOICE OF EASTERN
TURKESTAN
QUATERLY JOURNAL OF
CULTURAL STUDIES
No.26, Vol. 7, July 1990

*

KURUCUSU/ ESTABLISHED BY
İsa Yusuf Alptekin

*

SAHİBİ / PUBLISHER

Mehmet Rıza Bekin

Doğu Türkistan Vakfı Başkanı
President of the Eastern Turkistan

Trust

*

MANAGING EDITOR

Kadir Ahan

*

BÜRO/ BUREAU

Millet Caddesi No. 26/3

Küçük Saray Apt.

AKSARAY-İSTANBUL,
TÜRKİYE Tel: 524 41 21

*

FİAT / PRICE

Tek Nüsha

Yurt içinde/Inland: 6000 TL

Yurt Dışında/ Other countries:

\$(US) 5.00

Yıllık Abone/ Annual Subscription

Türkiye içinde/Within Turkey:

20.000 TL

Yurt Dışında/Other countries:

\$(US) 20.00

*

DİZGİ:

Doğu Türkistan Vakfı

BASKI:

FLAŞ MATBAACILIK

Bu Dergiye katkıda bulunan
yazarların görüşleri Doğu Türkistan
Vakfı'nı ilzam etmezler. Yazılar kay-
nak belirtilerek kullanılabilir.

East Turkestan Trust do not
necessarily agree with the opinion of
contributing writers. Contents may be
used citing the source.

İÇİNDEKİLER

Dr. Sipahi Çataltepe:

SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yaşayan Türklerin İstatistiklerine Ait Bilgileri Mukayeseli Bir İnceleme s. 4

*

Mustafa Balaban:

Ak Gündüzlere Doğru (şiiir) s. 10

*

Yaşar Çoruhlu:

İslamiyetin kabulünden Sonraki Asya Türk Sanatında
Hayvan Üslubunun İzleri s. 11

*

Kazım Gültepe:

Esir Doğu Türkistan Üzerine Bazı Hatırlatmalar s.16

*

Ahmet Türköz:

Türkistanlı Bir Tıp Doktorunun Ağzından Kazakistan'daki
Ekolojik Felaketlere Bir Bakış s. 23

*

Said Başer:

Dünyada ve Türkiye'de Kitle Kültürü, s. 27

*

Dr.Mehmet Emin Ağar:

Kırım Tatarlarından Maniler, s. 29

*

Kadir Ahan: Çin'in Diğer Yüzü (çeviri), s. 33

*

Doğu Türkistanlıların Bonn'da Tertip Ettikleri Protesto
Mitingi s. 37

*

İstanbul'da Kızıl Çin'i Protesto Mitingi s.39

*

Vefatlar s.42

*

Anti-Chinese Demonstration in Istanbul p.44

10/1/90

SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yaşayan Türklerin İstatistiklerine Ait Bilgileri Mukayeseli Bir İnceleme

Dr. Sipahi Çataltepe

Gerek SSCB ve gerekse Çin Halk Cumhuriyeti kendi vatandaşları olan Türk asıllı halkın sayısını gizlemek için büyük gayret ve çaha gösteriyorlar. Biz bu devletlerin eskiden beri yaptıkları istatistikleri ve bu arada bazı diğer araştırmacıların bu konudaki bilgilerini karşılaştırıp kıyaslayarak aşağıda bir tablo çıkardık. Sanıyoruz ki bu devletlerde yaşayan Türk asıllı halkın gerçeğe en yakın sayısını bulmuş oluyoruz. Fakat bu konuda kesin bir şey söyleyemeyiz. İnşallah ileride bu iki ülke demokrasiye geçerse biz de böyle tahmin yerine gerçek sayıları öğrenip okuyuculara ulaştırırız.

I - SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE YAŞAYAN HALKLAR

A - İdil-Ural Türkleri

Bu bölge Volga nehriyle Ural dağları çevresini kapsar ve Türk asıllı topluluklar aşağı yukarı 500.000 kilometrekarelik bir bölümde Rus ve Fin asıllı halklarla karışık bir halde yaşarlar.

1 - Kazan Tatarları: Bir kısmı Kazan Tatar Cumhuriyeti'nde yaşarlar. Bu topraklarda Tatarların çok küçük bir kısmı bulunur. Büyük bir kısmı Sovyetlerin öteki bölgelerinde yaşarlar. Rusya Türkleri içinde kültürü en ileri olanları olduğu gibi sayıca en fazla yanlış ve eksik bilgi de bunlar için verilmektedir.

Bir Sovyet kaynağına (1) göre nüfusları şöyledir: Kazan Tatarları 2.537.000 (Kazan ve Astragan bölgesindekiler). Muhtar Cumhuriyet toprağında ise 1.150.000 bulunmaktadır.

Ayrıca Kazan Tatarlarından olup Ruslarca ayrı bir halk gibi gösterilen Tepterler 300.000 dir. (Bazı araştırmacılar bunları Başkurt kabul ederler) Genç Tatar olup ayrı bir topluluk gibi gösterilen Miçer (Mişar)ler 245.000, Kanmoy Tatarları 130.000 ve vaktiyle zorla ortodoks yaptırılan Kreşinler 6000 olmak

üzere toplam 3.212.000 gösterilmektedir.

Bundan başka, 1897 de Çarlık Rusyası zamanında yapılan ilk sayımda Kazanlılar 2,5 milyon gösterilmiştir. (2)

Bundan sonra 1912 de yapılan bir sayımda Kazanlılar 5.124.397 gösterilmiş(3), daha sonraki sayımlarda ise devamlı düşüş olmuştur. 1920 de bu rakam 4.200.000 dir (4). Bu arada şunu belirtelim, I.Dünya Savaşı ve 1921 e kadar süren savaşta İdil-Ural Türklerinden 500.000 kişi ölmüştür. Bunun 300.000 inin Kazanlı olması muhtemeldir. Bu aradaki diğer eksilme izaha muhtaçtır.. Rus kaynakları burada hiç bir açıklama getirmemektedir.

1926 resmî sayımında ise tezatlı rakamlar ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; bir sayıma göre nüfus 2.916.000 (6), Oxford Atlasına göre 3.350.000, başka bir istatistiğe göre de 3.477.000 dir. Aradaki düşüş niçin ve nasıl olmuştur, belli değildir.

Zaten daha sınırları açıklandığı gibi 1926 ve 1939 sayımları Ruslarca masa başında yapılmış olup gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Fakat Rusların dürüst olarak yaptıkları Batılılarca iddia edilen 1959 ve sonraki sayımlarda 1939 rakamlarının esas alınıp artışın ona uygun olarak açıklanması, doğrusu bu sayımların da pek sağlıklı olmadığı görüşünü bize vermektedir.

1939 sayımına gelince; bir istatistiğe göre 4.313.000 (7), bir başka sayımda 4.300.000 (8) olarak verilmekte, diğer kaynaklar da aşağı yukarı aynı rakamları vermektedir. Bu 1939 sayımlarına tepki Almanya'ya yerleşmiş olan Kazanlılardan gelmiştir. Yayın organları olan Azat Vatan dergisinde asıl sayının en az 6 milyon olması gerektiğini ileri sürerek şöyle diyorlar: "Genç nüfusumuz çok, ailelerimiz de çok çocuklu olduğuna göre Sovyet rakamları sadece aldatmacadan ibarettir." (9)

Sovyetler 1959 sayımında Kazanlıları

4.969.000, 1970 de 5.931.000, 1979 da ise 6.137.000 olarak göstermişlerdir. (10)

Halbuki yukardan beri yaptığımız açıklamalara ve Sovyetlerden gelen Kazanlılara göre bu rakam çok düşüktür. 1939 da kendi açıklamaları olan 6 milyon sayısını esas alarak bunun yılda % 2 arttığını hesaplamaya gidersek daha gerçekçi bir sayıya ulaşabiliriz.

1939-1950 arası 11 yılda 1.320.000 artarak

1950 de 7.320.000 e,

1960 da 8.780.000 e,

1970 de 10.430.000 e,

1980 de 12.650.000 e,

1990 da ise 15.250.000 rakamına ulaşılır.

Bu sonuçtan anlaşılacağı üzere Kazan Tatarlarının sayısını en kötü ihtimalle 15 milyon iyimser bir şekilde ise 17-18 milyona çıkar. Çünkü Kazanlıların ileri sürdüğüne göre yıllık nüfus artışları % 2,5 dur. Biz ise ihtiyatı elden bırakmayarak % 2 aldık.

2 - Başkırtlar

Başkırtlara ait istatistik ilk bilgi 1897 sayımlarıyla elde edilmektedir. Bu sayımda nüfusları 1,5 milyona çıkmıştır (11). Daha sonraki sayımlarda yani 1912 sayımında 1.769.962 ye çıkmıştır. (12) Daha sonra ise açıklanmayan bir sebeple bu rakam düşmüştür. I.Dünya ve İç Savaşta 100.000 insan öldüğü düşünülürse de bu rakamlar asıl düşüşü açıklamaya yeterli değildir.

1926 sayımında bir istatistiğe göre 1.226.000 (13), başka bir istatistikte ise 713.000 dir. (14) Her ikisi de Sovyetlerin açıkladığı istatistiktir. 1939 sayımında 843.000, 1959 da 983.000, 1970 de ise 820.000 e düşer (15). Başka bir Sovyet istatistiği ise 1970 de 1.240.000, 1979 da ise 1.371.000 rakamını verir (16). Bir resmî istatistik de 1970 de 1.181.000 sayısını verir. (17)

Azat Vatan dergisi ise 1939 da en aşağı 2 milyon nüfus olduğunu belirtir. Biz de 1912 yılı esasına göre bu rakamın doğruluğunu kabul edip diğer yıllarda bu rakama % 2 artış ekleyerek aşağıdaki tabloyu sunuyoruz:

1950 de 2.400.000

1960 da 2.880.000

1970 de 3.440.000

1980 de 4.120.000

1990 da 4.490.000

Yani yaklaşık 5 milyon rakamına ulaşırız. Asıl rakamın daha fazla olması gerekir. Zira Başkırtlar köylü bir toplum olup nüfus artışının % 2,5 veya % 3 olması gerekir. Biz ise ihtiyatı elden bırakmayıp % 2 kabul ederek 5 milyon rakamına ulaştık. % 2 kabul etmemizin bir sebebi de II. Dünya Savaşındaki ölümlerdir.

3 - Çuvaşlar

İdil-Ural bölgesinde yaşayan üçüncü Türk topluluğu Çuvaşlardır. Bunlara ait ilk istatistik bilgiye 1920 yılında rastlıyoruz. Bu tarihte sayıları Sovyet kaynaklarına göre 1.062.005 dir. (18)

Daha sonra ise şu şekildedir:

1926 da 1.117.000

1939 da 1.368.000

1959 da 1.970.000 (19)

1970 de 1.470.000 veya başka bir istatistiğe göre 1.694.000

1979 da 1.751.000 dir. (20)

Görülüyor ki, bu istatistiklerde tutarsızlık vardır. Biz de bu yüzden normal bir artışla 1.970.000 rakamını esas alıp o günden bugüne % 2 artış kabul edersenek şu şekilde bir tablo çıkar:

1970 de 2.203.400

1980 de 2.643.400

1990 da ise 3.173.400 rakamına ulaşırız ki, bu en asgari bir rakamdır. Bizce bunun fazlası çıkar, eksik çıkmaz.

B) KAFKASYA TÜRKLERİ

1- Azerbaycan Türkleri:

Çarlık Rusyası devrinde yapılan 1897 sayımında nüfusları 1.850.000 çıkmıştır. Yerli yazarlara göre Rusların halkı kasden az yazmaları ve göçebe topluluklarının sayılmadığı da göz önüne alınarak gerçekte nüfusun en aşağı 2.150.000 olduğunu ileri sürerler. (21)

Daha sonraki nüfus sayımları ise şu şekildedir:

1926: 1.706.000 Başka resmî bir istatistiğe göre 1.688.000 dir. (22)

1939: 2.274.000

1959: 2.930.000

1970: 4.380.000

1979: 5.477.000 dir. (23)

Bize göre ise Rusların kasden eksik gösterdiği muhakkak olduğuna göre 1939 a kadar şöyle bir artış hesaplanabilir:

1897 de 2.150.000 olan nüfus bazı iç savaş ve katliamları ve Stalin'in yaptığı katliamlar hesaplanarak 42 yılda hiç olmazsa % 2 oranında 1.6 milyon artış olsa bunun yarısı artmamış kabul edilse bile 1939 da yaklaşık 2.6 milyon bir rakam kabul etsek ve bunu 1950 ye kadar % 2, daha sonraları ise, Rusların da itiraf ettiği gibi, hızlı bir artışla ki % 3 kabul edersek, şöyle bir tablo ortaya çıkar:

1950: 3.170.000

1960: yaklaşık 4.000.000

1970: 5.200.000

1980: 6.880.000

1990: Yaklaşık 8.9 milyona varan bir rakama ulaşırız. Bu bile asgari bir rakamdır.

2- Kumuk Türkleri

Kumuklar 1926 sayımında 16.200 çıkmıştır (24).

Ruslara göre 1959 da 135.000 e

1970 de 189.000 e

1979 da 228.000 e ulaşmıştır.(25)

Bizce bu rakamlar çok düşüktür. 1939 sayımı verilmemiştir. İlk sayıma % 10 ekleyerek zamanımıza kadar da % 2 ilave edersek şu sonuca ulaşırız:

1926 da % 10 ile yaklaşık 180.000

1939 da 230.000

1950 de 280.000

1960 da 336.000

1970 de yaklaşık 400.000

1980 de 480.000

1990 da yaklaşık olarak 580.000 rakamına ulaşırız.

3 - Karaçaylar

1926 sayımında 46.320 iken (26) 1939 sayımında 123.000 rakamına ulaşılır. Bu da gösteriyor ki, Sovyet istatistikleri hiç sağlam değildir. 33 yılda üç misli artış olamaz. 1939 sayımı esas alınarak 1944 sürgününde de 1/3 ü öldüğü hesabıyla 1950 ye kadar % 2, 1950 den sonra ise % 3 artışla aşağıdaki rakamlara ulaşırız. Önce Sovyet istatistiğini karşılaştırma için verelim:

1959 da 81.000

1970 de 113.000

1979 da 131.000 (27)

1950 de sağlam bir netice çıkarmak için 1/3 hesaplanırken 1939-1945 arası sıfır kabul edip bulunan 1/3 rakamına 1945-50 arası % 2 hesaplanmıştır.

1950 de 90.000

1960 da 117.000

1970 de 152.000

1980 de 197.000

1990 da 255.000 rakamına ulaşırız.

4 - Balkarlar

Balkarlar 1926 istatistiğinde 30.600 (28), 1939 istatistiğinde ise 60.000 olarak görülür. (29) 1970 Sovyet sayımında 52.000, 1979 da ise 66.000 olarak verilirler. (30)

Karaçaylara uyguladığım metodu uygularsak şu sonuca varırız.

1950 de 44.000

1960 da 57.200

1970 de 75.000

1980 de 97.500

1990 ise 125.000 rakamına ulaşırız.

5 - Nogaylar

1926 sayımında 110.000 (31), 1939 sayımında ise 127.000 olarak görünürlerken 1979 sayımında 60.000 e düşerler. Bunun hiç bir mantikî açıklaması da yapılmaz. Biz zamanımıza kadar % 2 artışla şu

sonuca ulaşırız:

1950 de 152.000

1960 da 182.000

1970 de 218.000

1980 de 260.000

1990 da 312.000 e ulaşılır. Bu en düşük bir şekilde hesaplanarak bulunmuştur.

6 - Stavropol Türkleri

Karapapaklar ve Kundurların 1939 sayımındaki rakamlarını alıp günümüze kadar % 2 den hesaplırsak şu sonuçlara varırız:

a) Stavropol Türkleri:

1939 da 7.000

1950 de 8.400

1960 da 10.000

1970 de 12.000

1980 de 14.400

1990 da ise 17.200 rakamına ulaşırız.

b) Kundurlar

1939 da 5.000

1950 de 6.100

1960 da 7.000

1970 de 8.760

1980 de 10.200

1990 da ise 12.300 rakamına ulaşırız.

c) Karapapaklar

Karapapaklar 1926'da 12.000 idi. Bunları 1926'dan hesaplırsak

1939 da 14.600

1950 de 17.400

1960 da 20.800

1970 de 24.800

1980 de 29.600

1990 da ise 35.600 rakamına ulaşırız.

C) ORTA ASYA TÜRKLERİ

1 - Kazaklar

Bu Türk topluluğu hakkında çok çeşitli rakamlar mevcuttur. Şöyle ki, Levchime'ye göre 1840 yıllarında sayıları 2.350.000 dir. Daha sonra yapılan 1897 resmi sayımında Kazaklar Kırgızlarla beraber 4.050.000 olarak gösterilir. 1911 sayımında ise Kırgızlarla beraber 4.654.000 (32), bir yıl sonraki başka bir sayımda Kırgızlarla beraber sayıları 5.165.000 olarak verilir. (33) Daha sonraki sayımlarda ise devamlı bir düşüş gösterilir.

1926 da 3.968.000 (1916 isyanında yüzbinlerce Kazak öldürülmüş ve bir kısmı da sürülmüştür.)

1939 da 3.099.000 (1.5 milyonun 1933-34 kıtlığında ve kollektleştirme hareketinde öldüğü ileri sürülürken bazı yazarlar ise Kazakların bir kısmının Sibiryaya sanayi bölgelerine, bilhassa Kunbas'a sürüldüğünü belirterek açlık ve kollektleştirme hareketindeki ölümlerin ancak 500.000 olduğunu belirtiyorlar.)

1959 da 3.581.000 ve 3.622.000 (34)

1970 de 5.200.000 ve 5.299.000 (35)

1979 da 6.556.000 sayısı verilmektedir.

Bu rakamların gerçekleri yansıtmadığına eminiz! Biz de bu yüzden hiç olmazsa 1939 da gerçek rakamın 3.600.000 olduğunu savunarak 1950 ye kadar yılda % 2 artış, 1950 den sonrası için de % 3.5 artış kabul ederek yeni bir tablo çıkarıp gerçek rakamlara daha fazla yaklaştığımızı sanıyorum. 1950 den sonra % 3.5 artış kabul etmemizin sebebi Sovyetlerin de belirttiği gibi bu tarihten sonra Orta Asya'da meydana gelen nüfus artışındaki patlamadır.

1950 de yaklaşık 4.740.000

1960 da 6.299.000

1970 de 8.503.000

1980 de 11.281.000

1990 da ise 15 milyonu geçmektedir. (*)

2 - Özbekler

Özbekler 1897 yılında yapılan sayımda 2.038.000 olarak gösterilmiştir (36). Halbuki Vambery 1860 yılında Özbeklerin sayısını 2 milyon olarak verir. 30 yılda hiç artmayışları manidardır. 1911 sayımında ise 4.178.000 olarak gösterilir (37). Bir istatistikte ise 1911 de 2.500.000, daha sonra

1926 da 3.955.000 -ki bu rakamlar ilk 1911 istatistiğinden düşüktür- daha sonraları ise 1939 da 4.844.000 ve 1979 da ise 12.450.000 rakamları verilir ki bunlar gerçeğe uygun değildir.

1939 sayımı olan 4.844.000 rakamına % 10 ilave ederek 1950 ye kadar % 2, daha sonrası için % 3.5 artış eklersek daha gerçekçi bir sayıya ulaşırız:

1939 da % 10 5.334.000

1950 de 6.434.000

1960 da 8.675.000

1970 de 11.711.000

1980 de 16.700.000

1990 da ise 22.550.000 e ulaşmaktadır. Bu dahi asgari bir rakamdır.

3 - Kırgızlar

1873 de 324.000 olarak gösterilen Kırgızlar 1926 sayımında 763.000 rakamına ulaşmışlardır. Yukarıda Özbek ve Kazaklara uyguladığımız metodu bunlara da uygulayarak aşağıdaki rakamlara ulaşırız:

1939 da % 10 ilave 974.000

1950 de 1.164.000

1960 da 1.572.000

1970 de 2.212.000

1980 de 2.865.000

1990 da ise 3.867.000 rakamına ulaşılır.

4 - Türkmenler

1897 de 249.000, 1926 da 764.000 ve 1939 da 912.000 nüfusa sahiptirler. Yukarıdaki metodla şu sonuçlar çıkmaktadır.

1939 da % 10 ilave ile 1.003.000

1950 de 1.223.000

1960 da 1.651.000

1970 de 2.239.000

1980 de 3.023.000

1990 da ise 4.181.000 rakamına ulaşırız.

5 - Karakalpaklar:

1926 sayımında 157.000 e ulaşan Karakalpaklar

1979 sayımında 303.000 olarak çıkmıştır. Bizim tahminimize göre 1990 da 500.000 in üzerinde olmalıdır.

D) ALTAY VE SİBİRYA TÜRKLERİ

1 - Yakutlar

1939 da 326.000 olan Yakutlar için de Özbek ve Kazaklar için kullandığımız metodu kullanırsak şu sonuca varırız:

1939 da % 10 ilave ile 360.000

1950 de 430.000

1960 da 580.000

1970 de 783.000

1980 de 1.058.000

1990 da ise 1.428.000

2 - Altay Türkleri ve diğer Sibirya Türkleri için kesin bir rakam vermek çok zordur. Abdullah Battal Taymas bunları 1897 de 300.000 tahmin etmektedir. Bugün ortalama olarak 1, milyon civarında veya daha fazla olmaları gerekir.

E) DİĞER TÜRKLER

a) Mesketler: 1979 da 92.000 gösterilmelerine rağmen kendi ifadelerine göre 300.000 civarındadır.

b) Kırım Tatarları: Her halde 700-800 bin civarında değişmektedirler.

c) Gagauzlar (Gagavuzlar): Sovyetlere göre 1979 da 180.000 kadardır. (Odessa çevresi hariç) Bu sayı yalnız Baserubyadakileri kapsar. Kendi ifadelerine göre ise en aşağı 300.000 civarındadırlar.

d) Karayimler: Musevi dininde olan Türklerdir. 30-50 bin arasındadırlar.

Bu şekilde Sovyetlerdeki Türkler 79.5 milyon, yani yaklaşık olarak 80 milyondur. Yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız gibi bu asgari rakamdır ve gerçek rakam daha yüksek olmalıdır. Yani 95-100 milyon gibi. İlerde bu gerçek de ortaya çıkacaktır.

II) ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDE YAŞAYAN TÜRKLER

a) Doğu Türkistan Türkleri:

Bu bölge Türkiye'nin ikibuçuk katı

büyükliğinde olup 1.828.000 kilometrekaredir.

Çinliler de diğer ülkeler gibi hatta onlardan daha fazla olarak ülkelerindeki Türkleri eksik göstermeyle çalışmaktadır.

Çinlilere göre 1953 de Türklerin sayısı 3.640.125 tir (38). Çinliler 1982 de ise şu şekilde Türklerin sayısını açıklarlar:

Uygurlar: 5.957.000, Kazaklar 957.000, diğer Türk boylarıyla beraber toplam 7.064.000 olarak belirtirler (39).

Bu rakamlar gerçekten çok uzaktır. Çinliler kendilerini 1.2 milyara çıkarırken azınlıkları çok az arttırmalarının açıklaması yapılamaz. Sovyet araştırmacılarına göre ise Çinliler en fazla 700-750 milyon olup komşularına gözdağı vermek için kendilerini fazla, azınlıkları az gösterdiklerini ileri sürüyorlar, bence doğrudur.

M.Atıf Bey 1876 da Doğu Türkistan Türklerini 4.799.000 olarak verir (40). Dr. Rıza Nur da Türk Tarihi adlı eserinde 1925 yıllarında bölgede 7.2 milyon Türk olduğunu belirtir ki M.Atıf'ın açıklamasından 50 yıl sonraşı için bu makul bir rakamdır.

Amaç Kara Hoca 1949 da 6.720.000 der. Mehmet Emin Buğra da 1949 da yaklaşık 10.000.000 olarak belirtir. Biz de 10 milyon kabul edip 1990 a kadar 1950-80 arası için % 3 le şöyle bir sonuca ulaşabiliriz:

1960 da 13 milyon
1970 de 16.9 milyon
1980 de 22 milyon
1990 da 28.6 milyon

Bazı araştırmacılara göre ise bu nüfus da azdır, aslında 30-35 milyon arasında olduğunu ileri sürmektedirler. Bize göre de en aşağı 30 milyon olması gerektiğine inanıyoruz.

1933 ayaklanması sırasında Türkiye'deki gazeteler o bölgeden alınan haberlere göre Doğu Türkistan'da 13 milyon Türk yaşadığını belirtmişlerdir ki, bizim 30 milyon rakamında hiçbir abartma olmadığı anlaşılır.

Bir de Doğu Türkistan civarında Kansu ve çevresinde Türkler yaşamaktadır. Massignon bunların sayılarını 1929 da şöyle gösterir: Sarı Uygurlar 300.000 ve Salurlar da 70.000. Biz bunları zamanımıza kadar % 3 artış kabul edersek şu

sayılara ulaşırız:

Sarı Uygurlar:

1960 da 650.000
1970 de 840.000
1980 de 1.090.000

1990 da 1.400.000 e ulaşabilmeleri gerekir.

Salurlar:

1950 de 112.000
1960 da 145.000
1970 de 189.000
1980 de 246.000

1990 da 320.000 rakamına ulaşılır. Bu ikisinin toplamı da 1.720.000 dir.

Dipnotlar:

1- Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadının. Muhtar Etnografisi (Gen.Kurmay Yay.) Ankara, s. 34

2- Helene Carre d'encause, Parçalanmış İmparatorluk, İst. 1984, s.72

3- Dış Politika, İst.1989, 6/61

4- Tamurbek Devletşin, Sovyet Tataristanı (Çev.Mehmet Emircan) Ank. 1981, s.519

5- Yusuf Dönmez, Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, İst. 1989 s.6

6- Tamurbek Devletşin, agy.

7- Y. Dönmez, agy.

8- Tamurbek Devletşin, agy,

9- Abdullah İlyas, Azat Vatan, Münih 1953 s.13/27

10- A.Benningsen, SSCB'deki Müslümanlar, Ank. 1984, s.10

11- Helene Carre d'encause, Parçalanmış İmparatorluk, İst. 1984

12- Dış Politika

13- Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadının Muhtar Etnografisi

14- Y.Dönmez, agy,

15- Y.Dönmez, agy.

16- A. Benningsen, agy.

17- H.C. agy.

18- D.Jyrkan Kallio, Günümüz Türk Kavimlerine Umumi Bir Bakış (Çev. Kemal Aytaç) Türk Dünyası Araştırmaları, İst. 1987, 51/107

19- Y.Dönmez, agy.

20- A. Benningsen, agy.

21- Hüseyin Baykara, Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi, İst. 1975, s.55

22- Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadının Muhtar Etnografisi, s.45

23- A. Benningsen, agy.

24- Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadının Muhtar Etnografisi s.39

25- A. Benningsen, agy.

26- Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadının Muhtar Etnografisi, s.39

27- A.Benningsen, agy,

28- Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadının Muhtar Etnografisi, s.39

29- L. Rasonyi, Dünya Tarihinde Türklük, Ank. 1942 s. 224-245

30- A.Benningsen, agy.

31- Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadının Muhtar Etnografisi, s.40

32- Y.Dönmez, agy.

33- Dış Politika s.91

34- A.Benningsen, Y.Dönmez

35- a.g.yerler

(*) Rusya'nın Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan Cumhuriyetlerinde resmi Sovyet istatistiklerine göre 270.00, bizim tahminlerimize göre ise en azından 500.000 Uygur Türkü mevcuttur. (DTV)

36- Y.Dönmez

37- Z.Velidi Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan ve Yakın Tarihi, İst. 1942-47) s.27

38- Y.Dönmez s.9

39- Nadir Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, İst, 1989, s.261

40- M.Atıf, Kaşgar Tarihi, İst. 1300, s.11

AK GÜNDÜZLERE DOĞRU

Ben Türkmen'im..

Ulu Türklük ağacının,

Gövdesinde,

Can buldu bedenim.

Dallandım, aktım Anadoluya,

Asya bozkırlarından.

Tarihin yakıcı güneşinde,

Daha da esmerleşti tenim.

Hâlâ, ata toprağına,

Ana yurduma,

Yaşla bakar gözlerim...

Ardımda bıraktığım,

Yanık günlere mahkum,

Ak gündüzlere doğru,

Avuçlarında sıkılı özlem...

Bekler beni soy kardeşlerim.

Kekik kokulu ovalarımda,

Tooslardan, Altaylara bağırırım,

Çin seddini yıkar mı sesim?...

Duysun beni Uygur kızları,

Sevdalarında,

Yırtar yüreğimi göğüs kafesim.

Hediyem var Uygur kızlarına,

Türkistan için vereceğim son nefesim.

MUSTAFA BALABAN

İslâmiyetin Kabulünden Sonraki Asya Türk Sanatında Hayvan Üslûbunun İzleri

Yaşar Çoruhlu *

Türkler çağlar geçtikçe Şamanizm ve Gök, Yer, su, Atalar dininin yanında yeni dinleri de kabul ettiler. İslâmiyetten önce Budizm, Maniheizm gibi yerleşik kültürlerin malı olan dinleri kabul eden Türkler, bu dinleri oldukları gibi uygulama alanına sokmamışlar, kendi gelenek ve inançları ile kaynaştırarak hayatlarına aktarmışlardır.(1)

Türkler İslâmiyeti kabul ettikleri zaman, bilinçli olarak İslâmiyeti kendilerine uydurmayı düşünmemekle beraber, yüzlerce yıldır yaşayan gelenek ve inançlar İslâm unsurlarının içerisine ister istemez sızmıştır. Günümüze kadar dahi gelen bu eski inançlar yeni dinin doğrudan doğruya hüküm vermediği konulardaki hurafe türünden inançlardır.

Türklerin ilk İslâmlaşmaya başlaması 8. yüzyıl olmakla birlikte, İslâmiyetin ilk kez toplumun çoğunluğu tarafından ve resmî devlet dini olarak kabul edilmesi, X. yüzyılda Karahanlılarla beraber gerçekleşmiştir. Bu tarihlerden itibaren bütün Türk topluluklarında İslâmlaşma hareketi başlamıştır. Bu çağlarda yeni müslüman olan Türk boyları, Şamanist veya girdikleri diğer dinlere ait inançları, hicretin ilk yıllarında müslüman olan Maverâünnehir ve Horasan Türklerine aktararak canlandırmışlardır. Yeni müslüman olan Türklere nazaran daha önce İslâmiyeti kabul eden Türkler yeni gelenlere iyi gözle bakmamış hatta bunların kafir sayıldığı da olmuştur. (2) Daha sonraları İslâm memleketlerine giren ve beraberlerinde eski Şamanist unsurları getiren İlhanlılar da ilk müslüman oldukları zamanlar aynı akıbete uğramışlardır.

İslâmiyetten önceki Türk sanatında gelişen en önemli sanat ekolü "hayvan üslubu"dur. M.Ö. 3. binden daha evvelki dönemlerde Orta ve İç Asya'da ortaya çıkan "Atlı Göçebe Kültürü"ne dayanan hayvan

Resim 1- Sibiry'a'da bulunmuş I.Petro koleksiyonunda yer alan ve bir arslanın bir ata saldırısını gösteren kemer tokası. M.Ö. 4-3, yüzyıl. Leningrad Hermitage Müzesi..

tasvirleri zamanla bir üslup birliği oluşturarak muhtemelen M.Ö. 1000 civarında -ilk merkez kesin olarak ortaya çıkarılamamış olmakla beraber- Karasuk Kültürü'nün batı bölümünde, Altay ve Tanrı dağlarında hayvan üslubunu meydana getirmiştir. (3) (Resim 1-3)

Hunlarda yaygın olarak yer aldıktan sonra (4) hayvan üslubunun izlerinin Göktürk ve Uygur devirlerinde de sürdüğünü biliyoruz. (5)

Aynı şekilde hayvan üslubunun izlerini taşıyan eserler İslâmiyetten sonraki Orta Asya Türk sanatında da görülmektedir.

İslâmiyetten önceki Türklerde yaşayan hayvanlarla ilgili çeşitli düşünce, dini davranış (tören, hastalıkları iyileştirme vs.) ve inançların diğer eski Türk inançları ile birlikte İslâmi döneme aktarılmasına sebep olmuştur. (6) Hayvanlarla ilgili inançların İslâmi döneme aktarıldığına dair mühim kaynaklardan birisi olan Divanü Lügat-it-Türk'te, şamanist dönemden arta kalan ve İslâmi kisveye bürünmüş, kelime açıklamaları arasında hayvanlarla ilgili olanları da vardır. (7)

* M.S.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Böl. Araştırma Görevlisi

İslâmiyetin Kabulünden Sonraki Asya Türk Sanatında Hayvan Üslûbunun İzleri

Yaşar Çoruhlu *

Türkler çağlar geçtikçe Şamanizm ve Gök, Yer, su, Atalar dininin yanında yeni dinleri de kabul ettiler. İslâmiyetten önce Budizm, Maniheizm gibi yerleşik kültürlerin malı olan dinleri kabul eden Türkler, bu dinleri oldukları gibi uygulama alanına sokmamışlar, kendi gelenek ve inançları ile kaynaştırarak hayatlarına aktarmışlardır.(1)

Türkler İslâmiyeti kabul ettikleri zaman, bilinçli olarak İslâmiyeti kendilerine uydurmayı düşünmemekle beraber, yüzlerce yıldır yaşayan gelenek ve inançlar İslâm unsurlarının içerisine ister istemez sızmıştır. Günümüze kadar dahi gelen bu eski inançlar yeni dinin doğrudan doğruya hüküm vermediği konulardaki hurafe türünden inançlardır.

Türklerin ilk İslâmlaşmaya başlaması 8. yüzyıl olmakla birlikte, İslâmiyetin ilk kez toplumun çoğunluğu tarafından ve resmî devlet dini olarak kabul edilmesi, X. yüzyılda Karahanlılarla beraber gerçekleşmiştir. Bu tarihlerden itibaren bütün Türk topluluklarında İslâmlaşma hareketi başlamıştır. Bu çağlarda yeni müslüman olan Türk boyları, Şamanist veya girdikleri diğer dinlere ait inançları, hicretin ilk yıllarında müslüman olan Maverâünnehir ve Horasan Türklerine aktararak canlandırmışlardır. Yeni müslüman olan Türklerle nazaran daha önce İslâmiyeti kabul eden Türkler yeni gelenlere iyi gözle bakmamış hatta bunların kafir sayıldığı da olmuştur. (2) Daha sonraları İslâm memleketlerine giren ve beraberlerinde eski Şamanist unsurları getiren İlhanlılar da ilk müslüman oldukları zamanlar aynı akıbete uğramışlardır.

İslâmiyetten önceki Türk sanatında gelişen en önemli sanat ekolü "hayvan üslubu"dur. M.Ö. 3. binden daha evvelki dönemlerde Orta ve İç Asya'da ortaya çıkan "Atlı Göçebe Kültürü"ne dayanan hayvan

Resim 1- Sibiry'a'da bulunmuş I.Petro koleksiyonunda yer alan ve bir arslanın bir ata saldırışını gösteren kemer tokası. M.Ö. 4-3, yüzyıl. Leningrad Hermitage Müzesi..

tasvirleri zamanla bir üslup birliği oluşturarak muhtemelen M.Ö. 1000 civarında -ilk merkez kesin olarak ortaya çıkarılmamış olmakla beraber- Karasuk Kültürü'nün batı bölümünde, Altay ve Tanrı dağlarında hayvan üslubunu meydana getirmiştir. (3) (Resim 1-3)

Hunlarda yaygın olarak yer aldıktan sonra (4) hayvan üslubunun izlerinin Göktürk ve Uygur devirlerinde de sürdüğünü biliyoruz. (5)

Aynı şekilde hayvan üslubunun izlerini taşıyan eserler İslâmiyetten sonraki Orta Asya Türk sanatında da görülmektedir.

İslâmiyetten önceki Türklerde yaşayan hayvanlarla ilgili çeşitli düşünce, dini davranış (tören, hastalıkları iyileştirme vs.) ve inançların diğer eski Türk inançları ile birlikte İslâmi döneme aktarılmasına sebep olmuştur. (6) Hayvanlarla ilgili inançların İslâmi döneme aktarıldığına dair mühim kaynaklardan birisi olan Divanü Lügat-it-Türk'te, şamanist dönemden arta kalan ve İslâmi kisveye bürünmüş, kelime açıklamaları arasında hayvanlarla ilgili olanları da vardır. (7)

* M.S.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Böl. Araştırma Görevlisi

Bunun gibi çift başlı kartal ve Zümrüd-ü Anka kuşu ile benzerlikleri olan Hüma kuşu İslâmi dönemde talih ve cennet kuşu olmuş, diğer kuşlar ve geyik, kurt, köpek, at, arslan, ejder gibi hayvanlarla ilgili inanç ve hurafeler de kısmen İslâmiyetten sonraki döneme sızmıştır. (8)

Hayvanlarla ilgili bazı Budist inanç ve tasvir şekillerinde görüldüğü, İslâmiyetten sonraki Orta Asya Türk sanatında Samanoğulları (M.819-1005) döneminin aksine Karahanlı (M.992-1211) döneminde hayvan ve insan figürleri ilk kez İslâm sanatına girmiştir.

Karahanlı devri Türk sanatında deve, doğan, kartal, aslan gibi hayvanların İslâmiyetten önce sahip olduğu manalar nadiren devam etmiş olup, bunlar genellikle uğur, büyü, kötülükten ve nazardan korunma gibi amaçlarla veya burç sembolü olarak sanat eserlerinde yer almıştır. (9)

Karahanlılarda Türk sanatında ehemmiyetli bir yeri olan, doğan veya atmaca gibi av kuşlarını elinde tutan atlı insan figürlerine, özellikle tunç aynalarda rastlanmaktadır. (10)

Asya Türk hayvan üslubunun özellikleri olan aşırı stilizasyon, spiral şekiller, S kıvrımları, deformasyon ve dekoratif karakter, hayvan figürlerinin birbiri ile birleştirilmesi, hayvan mücadele sahneleri, hayvan ve insan motiflerinin birlikte ele alınması gibi özellikler daha sonra Gazne ve Büyük-Selçuklu sanatlarında görüldüğü gibi Karahanlı sanatında da ana özellikler olarak yer almaktadır. (11)

Karahanlı taş süslemelerinde hayvan üslubunun sürdürüldüğüne dair en güzel örnekler 1129/30 tarihlerinde, Ebul Muzaffer Behramşah tarafından yaptırılan Tirmiz sarayında görülmektedir. Tuğla hamurundan yapılmış kuşlar, süvariler, iki gövdeli tek başlı arslan gibi tasvirler ile bilhassa öküz saldıran arslan ve grifon figürleri hayvan üslubu özellik ve etkilerini devam ettirmektedir. (12)

Gazneliler (M.963-1186) döneminde XII. yüzyıl başında yapılmış, III. Sultan Mesut sarayında, Bombacı-Scerrato tarafından gerçekleştirilen kazılarda çıkarılan mermer levhalarda, dört ayaklı hayvanlar,

Resim 2- II. Pazırık kurganından çıkarılmış M.Ö. V-IV. yüzyıla ait geyik figürü. Leningrad Hermitage Müzesi.

masal hayvanları, kuş ve kartal figürleri gibi hayvan tasvirleri yer almaktadır. Örneğin yürüyen bir arslan figürünün yer aldığı bir taş levha konumuza güzel bir örnek teşkil etmektedir. Burada Orta Asya hayvan üslubu örneklerine uygun olarak vücudu uzatılmış figürün kuyruğu sırtı üzerinde sona ermektedir. 1036 da tamamlanmış Leşker-i Bazar sarayında da taht salonundaki fresklerde, eski Türk geleneğine uygun olarak elinde yırtıcı av kuşu tutan insan figürlerine rastlanmaktadır. (13)

Eski geleneğe uyan bu hayvan figürlerinden başka ayrıca yine Gazne'deki kazılar sırasında çıkarılan kabartma motifli kare çinilerde yer alan çift başlı kartal ve yürüyen hayvan figürleri de İslâmiyetten önceki Orta ve İç

Asya'daki Türk sanatının etkilerine işaret etmektedir. Örneğin New York Metropolitan Müzesi'nde bulunan bu çinilerden birisinde, kalıp ile kabartma tekniğinde yapılmış kanatlı bir hayvan figürünün kuyruğu yukarıya kıvrılırken "S" şeklini çizerek bir palmetle son bulmuştur. Bir diğer çinide karşılıklı iki kuş yerleştirilmiş, bir başkasında ise yürümekte olan bir hayvanın kuyruğu ejder başı ile nihayetlenmiştir. (14)

Büyük Selçuklu sanatında hayvan üslubunun takipçisi olan örnekler her alanda ve bol miktarda görülmektedir. Kumaş, minyatür, maden, keramik ve mimari tezyinatta görülen bu örnekler aynı zamanda Doğu Türkistan, İran, Hint ve Çin özelliklerini de aksettiren bir sentezin ürünüdür.

Londra Victoria-Albert Müzesi'nde XI.yüzyıl sonundan kalma Büyük Selçuklu kumaşında, büyük dairelerde, bir ağacın iki tarafında atmaca, grifon; küçük daireler içerisinde kanatları açık kartal, grifon, küçük kuşlar ve aradaki boşluklarda karşılıklı duran güvercinler bulunmaktadır. (15) Bu ipek kumaş parçası Orta ve İç Asya'da şamanist inançlar ve yaşayış ile şekillenen hayvan figürlerinin çeşitli çevrelerden etkilenecek ulaştığı son durumu göstermektedir.

Büyük Selçuklu döneminde, XI-XII. yüzyıllarda kazıma dekorlu tunç Horasan işleri arasında yer alan buhurdanlıklarda görülen yırtıcı hayvan ve kuşlu süslemeler ve diğer bazı maden işleri hayvan üslubu

özellikleri göstermektedir. -(Resim 4)- 1067 tarihli Sultan Alparslan'a (M. 1063-1072) sunulan madeni tepside keçi ve leyleğe benzer iki kuş yer almaktadır. Belki bu motiflerin eski Türk hayvan tasviri geleneği ile (sembolik bakımdan) bağlantıları vardır. (16)

Resim 3-II. Pazınk kurganından çıkarılan bir eyer örtüsünde bir parsın bir sığına saldırışını gösteren hayvan mücadele sahnesi (N.Diyarbakırlı'den. Çiz. Y.Çoruhlu)

Selçuklu keramikleri incelendiğinde, Türk hayvan üslubu kaynağına

işaret edebilecek pek çok keramiğin bulunduğu görülecektir. Aynı şekilde mimaride de konuyla ilgili bazı örnekler mevcuttur. Mesela, İran'da Kazvin-Hemedan arasında, Harrekan denilen bölgede bulunan 1067/68 tarihli birinci kümbetin içerisinde mezar sembolizmi ile ilgili bir kalem işi süsleme vardır. Burada bir hayat ağacının dallarına tünemiş kuşlar görülmektedir. Kuşlar son derece sevimli ve küçük olmakla birlikte, bizi Türk şamanizminde yer alan, üzerinde kartal veya kuşların bulunduğu dünya ağacı fikrine götürmektedir. (17)

XII-XIII. yüzyıllara ait olup Büyük Selçuklu dönemine denk gelen Dağıstan-Kubaçe'deki taş kabartmalar kaynağını yine bahsettiğimiz hayvan tasvir geleneğinden almaktadır. Bu kabartmalarda bir av sahnesi ve Türk hayvan üslubunda olduğu gibi, bazen sırt sırta vermiş ve başları geriye dönük bazen de sırtları üzerine kıvrılan kuyrukları ile hayvan figürleri yer almaktadır. (18)

Türklerin İslamiyete girdikten sonra da çeşitli devletler kurdukları Türkistan, Hind ve İran bölgelerinde zengin bir minyatür sanatı gelişmiştir. Büyük Selçuklulardan Safeviler, Afganistan ve Hindistan'da Baburlulara kadar çok önemli okul ve örneklerine rastladığımız bu sanat dalında, İslamiyetten önce gelişen eski Türk hayvan üslubu ile Göktürk ve Uygur devirlerinde değişiklikler ve sentez dönemleri geçiren hayvan tasviri geleneğinin izlerini klasikleşmiş şemalar halinde görmekteyiz.

Minyatürler arasında konumuz

Resim 4- İran Selçuklu devrine ait (12. yüzyıl) kedi şeklinde buhurdan. Leningrad Hermitage Müzesi.

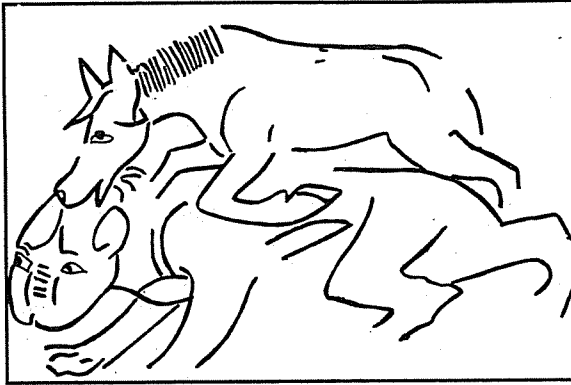
bakımından en ilgi çekici tasvirlerle Topkapı Sarayı Müzesi Hazine kitaplığında bulunan 2152, 2153, 2154 ve 2160 numaralı albümlerde yer alan kitap resimlerinde rastlıyoruz. İkonografik özellikleri bakımından Türkistan'da yapılmış olması gereken bu resimler tamamıyla Orta Asya

Türk resim geleneğine bağlıdır. Özellikle arslan, ayı, kurt, geyik, sırtlan, dağ keçisi, tavşan, maymun, kaplumbağa ve kuşlar gibi hayvanlar yanında ejder ve simurg gibi efsanevi hayvanların tasvirleri doğrudan doğruya Doğu Türkistan bölgesindeki benzeri tasvirler ile ilişkileri açısından karşılaştırılabilirler. Bazı hayvan figürlerinin tasvir tarzı ve özellikle hayvan mücadele sahneleri ise Uygurlardan daha eski bir sanat geleneğine Orta ve İç Asya'da gelişen Türk hayvan üslubuna işaret etmektedir. (19)

İran bölgesinde Büyük Selçuklulardan itibaren büyük aşamalar kateden Türk minyatür sanatı örneklerinde, eski Türk hayvan tasviri geleneğine dayanan tasvirler arasında av sahneleri, ejder veya başka bir hayvanın öldürülmesini gösteren sembolik sahneler, hayvan mücadele sahneleri ve atlı insan figürleri belirtilebilir. Bunların dışında başka guruplar veya tek tek hayvan tasvirleri de bulunmakla beraber yukarıda belirttiğimiz ikonografik özellikleri gösteren gruplar İran dışında Anadolu, Suriye, Mısır gibi ülkelerde gelişen Türk sanat eserlerinde de aynı ehemmiyeti sürdürdükleri için özellikle önemlidirler. Firdevsi'nin Şehname'sinin minyatürlü nüshalarında, Kelile ve Dimne nüshalarında ve Baburname gibi yazmaların minyatürlerinde bu hususta güzel örnekler yer almaktadır. (20) (Resim 5-7)

İslâmiyetten sonraki Asya Türk sanatında hayvan üslubunun izlerine dair değişik konuları aksettiren sanat eserlerinden örnekler de verilebilir. Özellikle Türk hayvan takvimi ile ilişkili

İslâmiyetten sonraki Asya Türk sanatında hayvan üslubunun izlerine dair değişik konuları aksettiren sanat eserlerinden örnekler de verilebilir. Özellikle Türk hayvan takvimi ile ilişkili

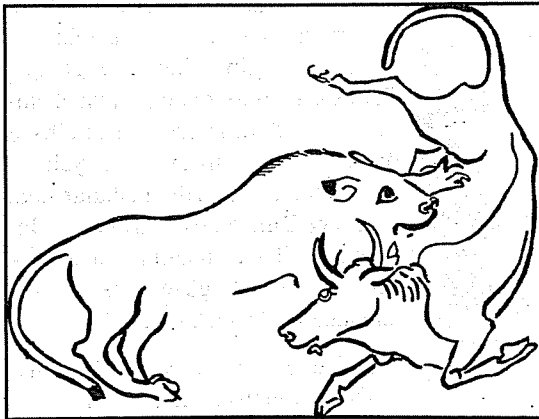
Resim 5- Firdevsi'nin Şehname'sindeki minyatürlerden birinden çıkarılmış hayvan mücadele sahnesi (A.T. Adamova-L.T.Guzalyan, Şehname, Leningrad 1985, Varak 45 a (Lev.8)den Çiz.Y.Çoruhlu)

likle Türk hayvan takvimi ile ilişkili 12 li devreyi gösteren sanat eserlerine ait örnekler XII den XVII. yüzyıla kadar minyatürlerde ve başka sanat eserlerinde de görülmüştür. (21)

İslâmiyetten önceki Türk mezar geleneklerinin bazılarının İslamiyetten sonra da devam ettiğini gösteren önemli sanat eserleri de mevcuttur. Bunlar arasında özellikle hayvan biçimli mezartaşları ve lahitler üzerine yapılmış hayvan tasvirleri veya hayvanlı kompozisyonlar ilgi çekici olmaya devam etmektedir. (22)

Dipnotları:

1- Bu hususta kısa bilgiler için bkz. Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve araştırmalar*, Ankara 1972, s.201-203; A.İnan, "Altay-Yenisey Şamanlığı'nda eski unsurlar", *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara 1986, s.456-457; Emel Esin, *İslamiyetten Önce-*

Resim 6- Kelile ve Dimne' (Louvre nüs.) den hayvan mücadele sahnesi (J.David Weil'den Çiz. Y.Çoruhlu

ki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul 1978, s.48, 62-64; vb.

2- Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 206

3- Erken devirde Orta ve İç Asya'da gelişen kültürler ve "Atlı göçebe Kültürü'nün doğuşu için bkz. Marek Zvelebil, "The rise of the Nomads in Central Asia", *The Cambridge Encyclopedia of Archeology*, Cambridge 1980, s.252-256; E.D.Phillips, *The Royal Hordes Nomad Peoples of the Steppes*, London 1965; M. Gryaznov, *Siberie Du Sud*, Geneve-Paris-Munich, 1969; Nejat Diyarbakirli, *Hun Sanatı*, İst.1972; B.Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ank.1984; Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul 1978; Philip Kohl, *Central Asia: Paleolithic beginnings to the Iron Age*, Paris 1983; A. Gubayev, *Arkeolojiya Turkmenistana*, Aşgabad 1989; vb. Hayvan üslubunun doğduğu yer hakkında kısa bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, "Leningrad Hermitage Müzesi ve Türk Sanatı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Prof.Dr.Bahaeddin Ögel'e Armağan, S.65 (Nisan 1990), İst.1990, s.283-302; hayvan üslubu hakkında bkz. M.Rostovtzeff, *The Animal Style in South Russia and China*, New York 1973; Emma Bunker-C.Bruce Chatwin-Ann R.Farkas, *Animal Style Art from East to West*, Nev York 1970; Frans Hancar, "The Eurasian Animal Style and the Altai Complex", *Artibus Asiae*, C.15, 1952, s.171-194; vb.

4- Nejat Diyarbakirli, *Hun Sanatı*, İst.1972, s. 114-123

5- Yaşar Çoruhlu, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatında Orta Asya ile Bağlantılar*, M.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, İst. 1988, s.46-50

6- Bk.A.İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *Makaleler ve İncelemeler*, Ank. 1987, s.462-479

7-Bkz. Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati't Türk* (Çev.Besim Atalay), I, Ank,1985, s.35,36,49,65 vb.

8- Bu konuda bazı örnekler için bk. B.Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s.108-109 (Hüma Kuşu); 24, 29, 573, 578 (geyik); 83 (Oğuz boylarının kuş simgeleri), 439, 442-443 (İslami dönemde öküç ile ilgili inançlar); A.İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.86 (Bakşılık risalesi), 87 (İslamiyetten önce de var olan hayvan biçimine girme teması); Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ank.1981, s.33,52 (Hayvan biçimine girme); A.İnan, *Manas Destanı*, Ank.1985, s.176 (hayvan biçimine girme); İ.Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İst. 1986 (4.baskı),s.382 (İslami dönemde kurt ile ilgili rivayet) aynı rivayet için bkz. Harun Güngör, "Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin menşei, dini inanış ve adetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.40, Şubat 1986, s.81; A.İnan, "Türk Rivayetlerinde Bozkurt", *Makaleler ve İncelemeler*, Ank.1987, s.26,27,70; A.Rıza Yalman (Yalkın), *Cenupta Türkmen Oymakları, II* (Haz.S. Emir), Ank.

1977, s.129 (kurtla ilgili İslami dönemde yaşayan bazı inançlar), A.İnan, "Dede Korkut Kitabındaki bazı motifler ve kelimelere ait notlar", Makaleler ve İncelemeler, Ank.1987, s.182 (At motifi), Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu mimarisinde arslan figürü", Anadolu (Anatolia) S.XIII (1969)dan ayrı basım Ank.1971, s.37,39; Emel Esin, İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul 1978, s.167 (ejder); E.Esin "Evren (selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin Türk İkonografisindeki Menşeleri)", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I, (1969), 1970, s.149-156; vb.İslamiyetten önce ve sonra "biçim değiştirme teması hakkında ayrıca bkz. Yaşar Çoruhlu, "Türk Şamanizminde Biçim Değiştirme (Metamorphosis) olayı ve Türk sanatı ile bağlantısı üzerine birkaç söz", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.I, S.I, Kasım 1987, s.54-58

9- Emel Esin, İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul 1978, s.169; Gönül Öney, "Selçuklu Mimarisinde figürlü kabartma ve heykel", Sanat Dünyamız, S.6 Ocak 1976, s.2-8; G.Öney, Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları, Ank. 1978, s.31-58

10- Emel Esin, "Kuşç (Türk Sanatında atlı doğancı ikonografisi hakkında)", Sanat Tarihi Yıllığı, VI, 1974/75, s.411-452

11- Gönül Öney, "Anadolu Selçuklularında heykel figürlü kabartmalar ve kaynakları hakkında notlar", Selçuklu Araştırmaları, S.I, (1969) 1970, s.187-191

12- Bkz. Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, İst. 1984, s.42

13- Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, s.50,52,306,317; Gazne kazılarının sonuçları ve verilen örnek için bkz. Alessio Bombaci, "Afganistan'daki İtalyan Arkeoloji Heyeti hakkında muhtasar rapor, Gazne'deki Kazılara Giriş" (Çev. Doğan Türker), Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I. ciltten ayrıbasım, İst,1963, Res.10 a; ayrıca bkz. Semra Ögel, "Anadolu selçuklu Sanatının Önemli Bir Kaynağı: Gazne Sanatı", Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, II, 1964, s.197-205

14- Hamza Gündoğdu, Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik, (İ.Ü.Ed.Fak. Sanat Tarihi Bölümü yayınlanmamış doktora tezi) İst. 1979, s.60, R.16,61, R.17,63, R.19; aynı özellikleri ihtiva eden İslamiyetten önceki Türk sanatına ait eserler için dipnotu 3 teki yayımlara bakınız.

15- Örnek için bkz. Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, İst. 1984, s.333

16- Büyük Selçuklu maden sanatı ve Alparslan tepsisi için bkz Ülker Erginsoy, İslam Maden Sanatının Gelişmesi, İst.1978, s.142-353; Fulya Bodur, Türk Maden Sanatı, İst.1987, s.24-28; Şerare Yetkin, "Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'a hediye edilen gümüş tepsisi", Sanat Tarihi Yıllığı, 4 (1971),

s.101-109

17-Resim için bkz. Mustafa Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İst. 1977, R.279 (D.Stro-nac-Y.T.Cuyler'den); benzeri bir düzenleme için bkz. Schuyler Camman, "Ancient Symbols in Modern Afghanistan", Art Orientalis, S.7,9, 20-22

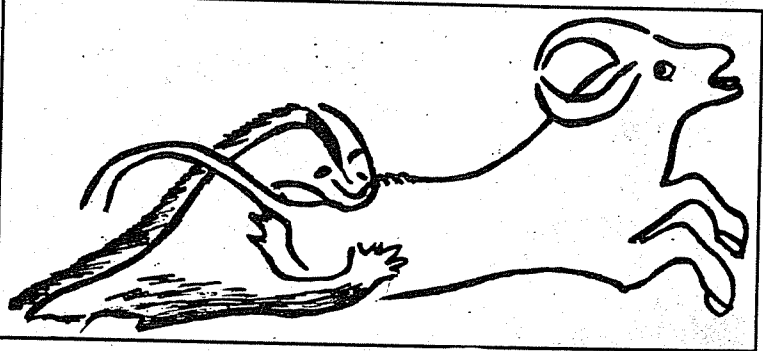
18- Hamza Gündoğdu, Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik, s.102-103,104-105, 106-107

19-Bahsedilen resimler hakkında yapılan çalışmalar, özellikleri ve İslamiyetten Önceki Türk sanatındaki çeşitli örnekler ile karşılaştırmalar için bkz. Beyhan Karamağaralı, Muhammed Siyah Kalem'e atfedilen Minyatürler, Ank, 1984

20- Bazı örnekler için bkz Kerim Kerimov, Azerbaycan Minyatürleri, Azerbaycan miniature, Bakı 1980, Res.7,72,73, 74; A.T.Adamova-L.T.Gjuzalyan, Mimatürü Rukopisi Poemi "Şahname", 1333 Goda, Leningrad 1985, s.56-57 (Resim 8), 58-59(Resim 9), 68-69(Resim 14) (atının kuyruğu düğümlü stüvari figürü), 129-130 (Resim 41), 126-128(Resim 40), 147-148(Resim 48); Filiz Çağman-Z.Tanırdı, Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri, İst. 1979; Hamid Süleyman, Baburnama Resimleri, Mimatürü K Baburname, Mimatürs of Baburnamah, Uzbek Bilimler Akademisi Ali Şir Nevai Edebiyat Müzesi, Taşkent 1978, Resim 42-43, 46, 50-51, 52, 71, 93; J.David-Well, "Sur Quelques illustrations de Kalila et Dimna", Beitrage Zur Kunstgeschichte Asiens, in memoriam Ernst Diez, İst. 1963, s.256-263, lev.1-4

21- Katharina Otto Dorn, "Darstellungen Des Turcunesischen Tierzyklus in der Islamischen Kunst", Beitrage Zur Kunstgeschichte Asiens, in Memoriam Ernst Diez, İst. 1963, s.131-165

22-Bazı örnekler için bkz. Rasim Efendi, Kamennaja Plastika Azerbayjana, Azerbaycan'ın taş plastikası, 1986; hayvan biçimli mezartaşları Anadolu Türk sanatında da görülmektedir. Mesela bkz H.Z.Koşay, "Doğu Anadolu Mezarlıklarındaki Koç ve Koyun Heykelleri", I.Milletlerarası Türk Sanatları Tebliği, Ank. 1962, s.255-257

Resim 7- Baburname'den hayvan mücadele sahnesi (Hamid Süleyman, Baburnama Rasimleri, Taşkent 1978, Lev.71'den çiz. Yaşar Çoruhlu)

Esir Doğu Türkistan Üzerine Bazı Hatırlatmalar

Kâzım Gültepe

Doğu Türklerinin yaşadığı anavatanımız Rus işgalinde Batı Türkistan, Çin işgalinde esir Doğu Türkistan ve Afgan işgalinde Güney Türkistan olmak üzere eşit olmayan üç parçaya bölünmüştür. Bu işgaller sebebiyle Batı literatüründe Rus, Çin ve Afgan Türkistanlıları da denir. Türkistan, Ortaasyanın bütün batısını kapladığı gibi kuzeybatıda Avrupa kıtasına kadar uzanır. Türkistan'ın son iki asırlık geçmişi ne bakıldığında gördüğümüz Türkistan Türklüğüne çok kanlı bir metodun uygulanmış olduğudur: Katliam ve tehcir... Biz bu yazımızda en çok unutulmuş olan esir Doğu Türkistan'ın dünü ve bugününe ele almaya çalışacağız.

UYGURLAR

Bir Türk devletinin hanedan adı. Bir Türk boyu olup başlarında Mete hanedanından bir han vardı ve

büyük Türk hakanlığında Göktürkler zamanında Türk birliğini oluşturan devletlerden birini teşkil ediyordu. Tam adları Dokuz-Oğuz On-Uygur idi. Uygur Türkleri bugün sünî Hanefî Türktür. Şii'lik Doğu Türklerine girmemiştir. Uygurlar çağında Türkler yerleşik medeniyetin zirvesine çıktılar. Doğu Türkistan'da KaraHoça, Karabalsagun, Beşbalık, Karaşar, Kaşgar, Hoten, Yarkent, Turfan, Kumul, Kulca, Urumçi, Kuşar, Aksu gibi büyük Türk şehirlerini ya kurdular, yahut büyük beldeler haline getirdiler. Bu şehirler muntazaman birbirine bağlandı. Programlı deve kervanları ile işlek bir ticaret ağı kuruldu. Kanallar açılarak ıssız yerlere kadar su götürüldü. İleri bir tarım tekniği uygulandı. Heykel, resim, fresk, kumaşçılık, halıcılık pek fazla gelişti. Uygur alfabesi bütün Asyaya yayıldı. Çin ve Moğol imparatorları Bahşi denen Uygur katipleri kullandılar.

Kayseri Anadolu Fuarında Doğu Türkistan pavyonunda sergilenen bazı eşyalar. Bu eşyalar Türkiye'ye gelmiş Doğu Türkistanlı Türklerin beraberinde getirdikleri eşyalardır. Bunların Anadolu el sanatları ile bir farkı var mı bay Wu Keming?

Arap alfabesi Uygur alfabesini zorlukla silebilmiştir. Uygurlar yazılarını Göktürkler gibi ağaca değil kağıda yazdılar. Türklerin adeta tekelinde bulunan kağıt sanayii Uygurlardan öğrenilerek Bağdat'a geçti ve orada gelişti. Uygur matbaası müteharrik (hareketli) harflerle kurulmuştu. Bu bakımdan Çinlilerin tahta klişe baskılarından çok ileridir ve ilk gerçek matbaadır.

1902-1907 yıllarında Alman türkologlarından Van Le Coq ve Grünwedel, yüzlerce sert tahtadan yapılmış Uygur alfabesi ile Türkçe matbaa harflerini buldular. Yabancı dillerdeki metinlerden Türkçeye yaptıkları tercümele Uygur Türklerinin medeni seviyesini ortaya koyar. Hint ve İran minyatür sanatının esas unsurları Uygurlardan alınmıştır. "Resim sanatında ilk gerçek portreler Uygur sanatında görülür." diyor Aurel Stein. Uygurlar 751'de kağıt ilmini Araplara öğretmişlerdir, diğer milletlere de örnek olmuşlardır.

Uygurlar arasında Mani ve Buddha dinleri yayılmışsa da bu iki din de Uygurların milli benliklerini bozamamıştır.

Uygurlar ipekli kumaşta da Çinliler ile yarışacak durumda idiler. Demir, çelik ve silah yapımında ün kazandılar. Nişadır üreterek Çin'e sattılar. Bu sebeple nişadira Uygur Tuzu adını vermişlerdir. Maden kömürü kullanmasını da bilen Uygur Türkleri bakır ve bakır oksit gibi madenleri de işlettiler.

YAKUP BEY (1826-1877)

Yakup Bey, cesur ve çalışkan birisiydi. Dayısının sonra da bazı başka beylerin hizmetinde bulunmuştur. Yakup Bey'in yükselmesinde eniştesi Nur Muhammed'in rolü büyüktür. Yüzbaşı ve binbaşı rütbesini kazanan Yakup Bey 1849'da Akmesicid hakimliğine getirildi. Batı Türkistan emirlerinin iç çatışmalarında önemli rol oynadı. Yakup Bey Aralık 1864'te Cihangir Töre'nin oğlu Buzurk Han Töre başkanlığında bir heyetle Kaşgar'a gitti. Bu heyet Kaşgar'a vardığı zaman idare Kıpçak Sıddık Bey'in elinde idi. Çok geçmeden Buzurk Han Töre Kaşgar'da idareyi eline aldı. Fakat Buzurk Han Töre hayatını eğlence ile geçirdiğinden dolayı Kaşgar'ın askeri ve mülki işleri gerçekte Yakup Bey tarafından yönetiliyordu. Yakup Bey, bir yıl içersinde birkaç bin kişiden oluşan bir ordu meydana getirmeye muvaffak oldu. 1866'da Yenihisar, Yarkent ve Hoten'i zaptetti. 1867 yılı başlarında Kaşgar'da artık Yakup Bey'e karşı gelecek bir kuvvet kalmamıştı. Doğu

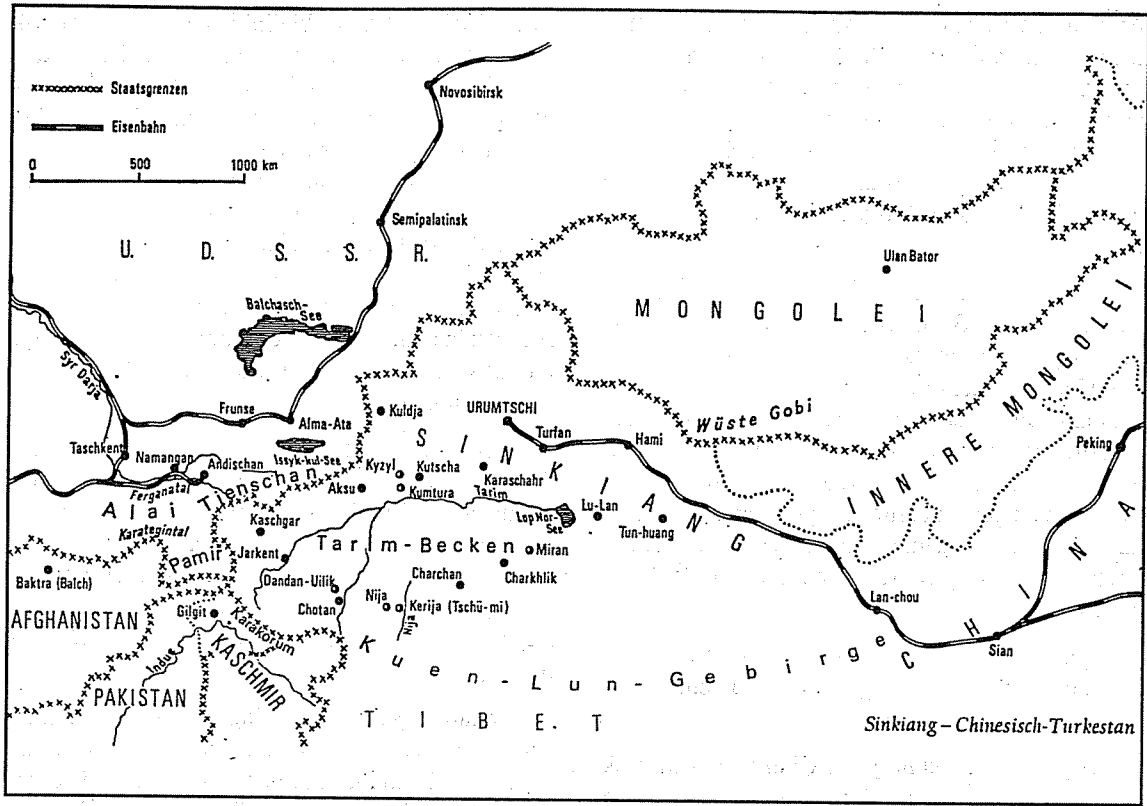
Türkistan bu sırada istiklalini ilan ettikten sonra ilk iş olarak 1872'de Türkiye'ye Sultan Abdülaziz'e kurmuş olduğu Türk-İslam devletinin Osmanlı İmparatorluğunca tanınmasını ve aynı zamanda kendisine harp malzemesi ve askerlerinin eğitimi için subay göndermesini talep etmiş ve yeğeni Seyid Yakup Han Töre başkanlığında bir heyet göndermiştir. Sultan Abdülaziz bu isteği kabul etmiş ve Kaşgar'a 5 kişilik bir askeri heyet ile çok sayıda harp malzemesi göndermiştir. Buna karşılık Yakup Bey de Sultan Abdülaziz adına hutbeler okutmuş ve kendi bastığı gümüş ve altın sikkelere de Sultan Abdülaziz'in adını yazdırmıştır.

Yakup Bey, 8 Haziran 1872'de Ruslarla 5 maddelik bir ticaret anlaşması yaptı, 2 Şubat 1874'te de Hindistan'daki İngiliz yönetimi ile 12 maddelik bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmalarla Osmanlı İmparatorluğundan sonra Rusya ve İngiltere gibi zamanın iki büyük devleti tarafından tanınmış olması Yakup Bey'in devletine ne kadar büyük önem verdiğini belirtir.

Yakup Bey'in Rus ve İngilizlerle anlaşmalar yapmış olması Çin'i endişelendirmişti. Mançu hükümeti 1877 yılı ilkbaharında Yakup Bey'in üzerine General Tso Tsung-t'ang ve General Liu chin-tang komutasında kalabalık bir ordu gönderdi. Aynı yılın nisan ayında Çinliler Kumul ve Urumçi'yi işgal etti ve kanlı bir şekilde Kaşgar'a doğru yürümeye başladılar. Bu arada Hoten hakimi Niyaz Hakim Bey ile yardımcısı Aşur Bey yaverine çok miktarda para vermek suretiyle Yakup bey'i zehirleterek öldürttiler. Yakup Bey'in ölümü Doğu Türkistan'ın bağımsızlığının sonu oldu. Doğu Türkistan tekrar Çin esaretine altına girdi.

Doğu Türkistan, zaman zaman Rus, İngiliz ve Çinliler arasında bir nüfuz rekabeti sahası olmasına rağmen buradaki Türkler memleketin bu durumundan layıkı ile istifade edememişlerdir. Çin'in acımasız ve çok ağır tazyiki altında hareketsiz kalmaya mecbur edilmişlerdir. Millî mukadderatlarını kendi ellerinde bulunduramayan Türkler yeni hayat şartlarına uymak hususunda oldukça geç kalmışlardır. Bu gecikme gerek Doğu Türkistan, gerek Batı Türkistan'da şüphesiz Türk kavimleri camiasının millî bir bütün haline gelmesine engel olmuş ve ilerisi aydınlık olmayan tehlikeli bir duruma doğru sürüklenmelerini intac ettirmiştir.

Çin'de komünist milliyetçi (kuomintan) iç harbi başlayınca 1931 yılında Mao yayınladığı anayasada

Turkestan (Taschkent-Buchara-Samarkand) Edgar Knobloch'un yazmış olduğu kitabın 243. sahifesinde gösterilen Doğu Türkistan haritası. Sinkiang-Chinesisch-Turkestan Türkçesi Sinkiang Çin Türkistanıdır.

Çin'deki Çinli olmayanların müstakil devlet kurmak için Çin'den isterlerse ayrılacaklarını ilan etti. Böylece Türkler Munçular, Tibetliler, Moğollar ve Döngenleri (Çinli müslümanları) yanlarına almaya çalıştı. Çin, 1945'te biraz dil değiştirerek vaadini unuttu. Bu milletlere çok iyi muamele edileceğini beyan etti. İşlerini yoluna koyduktan sonra 1952'de yayınladığı anayasada ise bu yabancı milletlerin Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğunu ilan etti. 1933'te Doğu Türkistan müstakil devleti ilan edildi. 1882'ye kadar Osmanlı padişahlarını hükümdar tanıyan, paraları padişah adına bastıran bu ülkede 1882'de ülkenin padişahı II. Abdülhamid'in büyük oğlunun büyük oğlu şehzade Abdülkerim Efendi (1906-1935) padişah seçildi. Japonya muvafakat etti. Ancak şehzade Türkistan'a geçmek üzere Avrupa'dan Amerika'ya gittiği zaman New York'taki otel odasında, Doğu Türkistan'ın istiklalinin Batı Türkistan'a örnek olmasından korkan Rus ajanları tarafından intihar süsü verilerek öldürüldü. Çinlilerin Doğu Türkistan Cumhuriyeti ordusu ile baş edemeyeceğini gören Rus ordusu ülkeye girerek 200.000 Uygur Türkünü öldürdü. Türk ordusu kumandanı

General Abdü Niyaz 15.8.1937'de Yarkent dışında karşılaştığı Rus-Çin ordusu karşısında 80.000 askerle şehid düştü. Kaşgar'a giren Moskof ordusu kumandanı Mavlanov yalnız bir gün içinde 6000 Türkü kurşuna dizdirdi. Ancak her türlü imkansızlıklara rağmen Türk'ün karşı koyması devam etti. 1876'dan 1962 yılına kadar süren işgal müddetince Doğu Türkistan Türklüğü 39 defa isyan etmiş ve 2 defa istiklale kavuşmuşlardır. Çan Kay Şek 1945'ten sonra Doğu Türkistan'a bir Türk yönetiminde otonomi tanıdı. Komünistler iktidara gelince 29.4.1951'de Osman Batur'u idam ettiler ve 77.705 Türk'ün idamı bunu takip etti. Akıl almaz işkence ve katliamlar sonucu Doğu Türkistan'dan kabileler halinde göçler başladı. Bu göçler esnasında yüzbinlerce Doğu Türkistan Türkü yollarda değişik beldelerde ölmüşlerdir. Bu göçler neticesinde Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan ve Türkiye'de Doğu Türkistanlılar bulunmaktadır.

Çin'in acımasız asimilasyon ve imha politikaları aralıksız devam etmiş ve etmektedir. Din, dil ve karakterleri icabı hiçbir millete benzemeyen Çin'in

müslüman Türklere yapmadığı işkence kalmamıştır. Çinlilere karşı Türkler daima eğilerek "Ey büyük insan" demek zorunda bırakılmıştır.

1863'te Cihangir Han Hoca kendisini hükümdan ilan ediyor, sonra Çinliler tarafından esir alınıyor. Bir demir kafese konarak Pekin'e götürülüyor. Günlerce halka teşhir edildikten sonra gözleri oyulmak suretiyle şehid ediliyor.

Tahir Bey ve Kerim Han gibi münevverler kendi çocuklarını kendilerine kazdırmak suretiyle şehid edilmiştir.

Altay kahramanı Şerif Han Töre, askeri eğitimde hedef olarak ve maden ocaklarında zehirli gazlarla şehid edilmiştir.

Türk kızları Çinlilerle evlenmeye zorlanmış ve Türklerin Çin soyundan geldiği iddia edilmiş, bu iddiaları kabul etmeyenler öldürülmüştür.

1950 ile 1972 yılları arasında kendi kanuni haklarını korumak için ayaklanan Türklerin 360 bini edam edildi. 100.000 den fazlası başka ülkelere kaçtı. 500.000 den fazlası çalışma kamplarına gönderildi.

Yusuf Has Hacıp, Kaşgarlı Mahmut gibi büyük ilim adamlarımızın ve Sare Hatun, Nazugum Hanım, Dilşad Hatun, Sadir Pehlivan, Osman Batur ve adını sayamadığımız binlerce halk kahramanı yetiştiren Doğu Türkistan Çin'in imansız baskısı altında inim inim inlemişler ve inlememeye devam etmektedir.

Tırnaklar arasına çivi çakmak, üzerinde çivi bulunan bir sopa ile dövmek, kadınları çırpçıplak soyarak memelerine vurmak, demir kazıklar üzerine oturtmak, burna kırmızı biber üfleme, çıplak halde buzlu tahta dolaplara sokmak, boğarak öldürmek, diri diri toprağa gömmek, insan üzerine gaz dökerek yakmak, vücuda çivi çakarak öldürmek Çinlilerin Türklere tatbik ettiği işkence metodlarının bazılarıdır.

Komünistler milyonlarca Türkü öldürdüler ve müslümanların bin dört yüz yıldır hayatlarını verdikleri İslam dinini kanun dışı ilan ettiler. Camiler, türbeler, medreseler kapatılarak ahır, otel ve sinema haline getirildi. Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim bizzat din adamlarına yakıtıldı. Ramazan ayında yemek yemeyen hocalar cezalandırıldı.

Kızıl Çin:

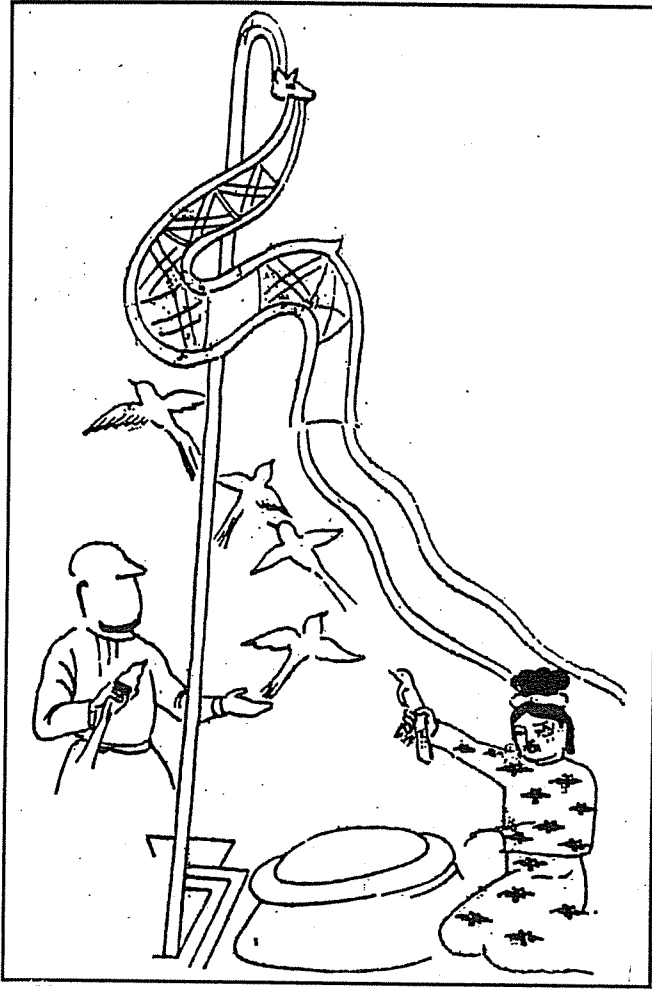
a)- Birinci sınıf toprakları Çin Kurtuluş Ordusu-na,

b)- İkinci sınıf toprakları Kızıl Çin'den getirilen göçmenlere,

c)- Üçüncü sınıf toprakları da Doğu Türkistan'ın yerli halkına bırakmıştır.

DOĞU TÜRKİSTAN'DA BASIN

İli vilayetinde Yengi-Kure şehrinde 1910'da vilayet idaresi tarafından idari maksatla kısa bir müddet neşredilmiş olan İli Vilayetining Geziti haftada iki defa çıkmak suretiyle 1911'de kapatılana kadar 74 sayı çıkmıştır. Gazete burada çıkan ilk gazete değil, aynı zamanda uzun bir müddet için yegane gazete olarak kalmıştır. 1919'da İli'de milliyetçi münevverler tarafından çıkarılan Hür Söz gazetesi bu durgunluk devresini ortadan kaldıramamış ve 1921'de gazetenin Çinliler tarafından kapatılması ile bu ışık da sönmüştür. 1933'de Kaşgar'da memleketin istiklalini ilan eden hükümetin fikrini yayan YENİ HAYAT gazetesi milliyetçilerden Kutluk Şevki tarafından idare edilmiş ve hükümetin sükutundan sonra da bir müddet devam etmiştir. Aynı yılda Tarbagatay vilayetinin merkezi olan Çüğeçek'te BİZNING TAVUŞ ve Aksu'da AKSU HABERİ ile 1934'de İli'de İLİ DERYASI (Habib Yunus) ve 1935'de Urumçi'de Türk-Uygur Cemiyeti tarafından YENİ ŞİNCANG gazeteleri neşredilmiş ise de Şarki Türkistan'ın Çin ve Rus askerleri tarafından işgali üzerine hepsi de kapatılmıştır. 1934'ten itibaren eyalet hükümeti tarafından neşredilen ve diğer vilayet merkezlerinde de aynı ismi taşıyan Sinciang gazetesinden başka Rus işgali esnasında hiçbir gazeteye müsaade edilmemiştir. 1944'de İli'de Doğu Türkistan'ın hürriyetini ilan etmesini müteakip Azad Şarki Türkistan (1946'da Milliyetçi Çinliler ile yapılan anlaşmadan sonra gazete İnkilabi Şarki Türkistan ismi ile devam etmiş), 1946'da Urumçi'de çıkan ERK (müdürü İsa Yusuf Alptekin, baş muharriri M.Emin Buğra), 1947'de aynı şehirde YALKIN, yine aynı yılda Urumçi'de birkaç sayı çıkabilen UYGAN ve 1948'de Urumçi'de Çinliler elinde şehid düşen Şarki Türkistan hükümet reisi Mesud Sabri tarafından neşredilen Türkçü ve milliyetçi gazeteler 1949'da kızıl Çin istilacıları tarafından kapatılmıştır. 1947-1949 yılları arasında Türkistan'ın muhtelif şehirlerinde Milli Hayat, Halk Avazı, Küreş, Kutadgu vb. isimler altında gazeteler neşredilmiştir.

Her Türk boyunda olduğu gibi Uygur Türklerinde de kurt ayrı bir değere sahip. Acaba Çinlilerde var mıdır bunun bir manası?

MECMUALAR

1933'te Kaşgar'da kurulan müstakil hükümet tarafından İstiklal ile 1937'de Urumçi'de Türk-Uygur Cemiyeti tarafından çıkarılan **Yeni Medeniyet**, 1946'da Urumçi'de **Han Tengri**, İsa Yusuf Alptekin tarafından çıkarılan **Altay**, 1947'de Çin-Rus Dostluk Cemiyetinin çıkardığı **Örnek**, 1948'de İli'de **İttifak** mecmuaları neşredilmiştir. Doğu Türkistan ile ilgili olup memleket dışında neşredilen çeşitli gazete ve mecmualar da vardır.

ÇEVREYE YAPILAN HİLİKÂR TAHRİBATLAR

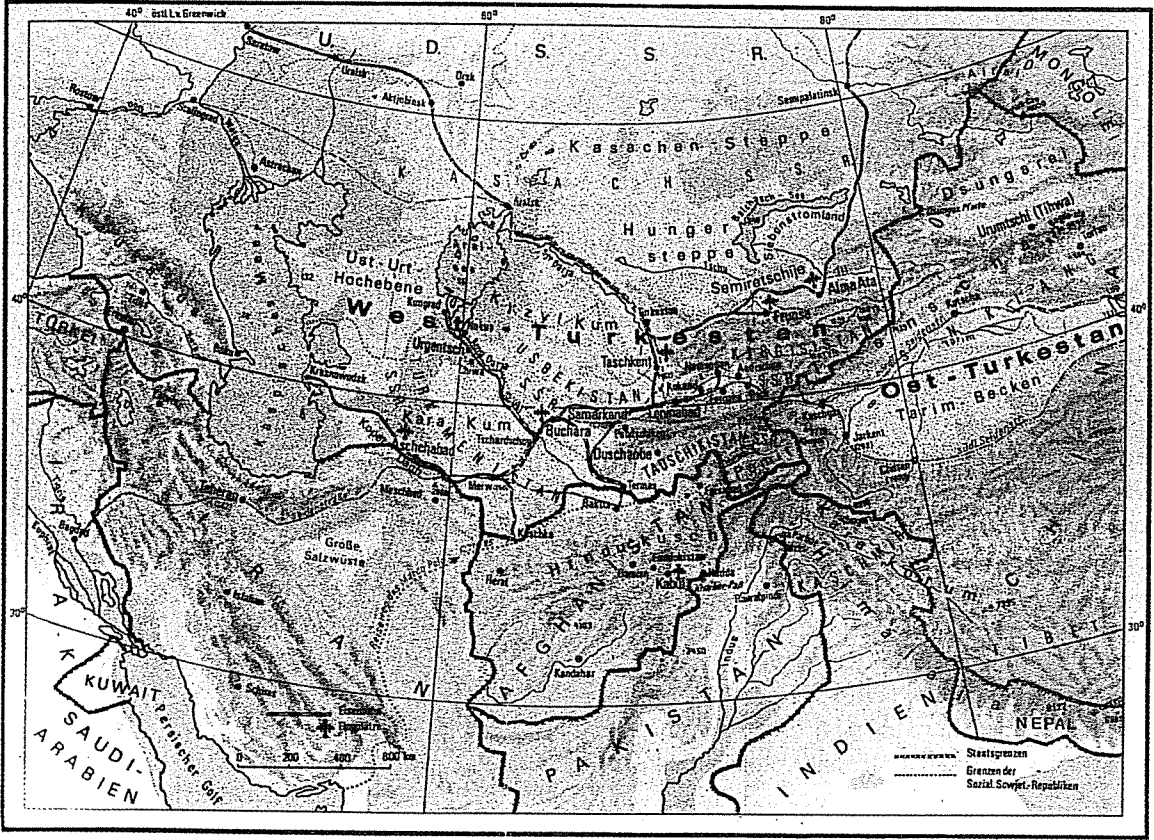
Üretim ile ilgili ilgili olan herşeyin yanlış kulla-

nılması, kalkınma planı uygulamalarının çevreyi hiç dikkate almaması sebebiyle bugün Ortaasyada bir perişanlık hüküm sürmektedir. Türkistan'ın kurak yörelerinde nehirler yaygın olarak kullanılmamaktadır. Nehirlerin beslediği göller yavaş yavaş kurumakta ve tuz bataklıkları haline gelmektedir. Bunun en güzel örneği Özbekistan ve Kazakistan'daki Aral gölüdür. Doğu Türkistan'daki Lop Nur gölü de bu durumdadır. Lop Nur'un yerini alan Detama gölü ile Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki Manas gölü aynı felaketle yüz yüzedir. Kalkınma faaliyetlerinin böyle sonuçları bir kaza değildir ve planlanmış olarak da meydana gelmez.

Doğu Türkistan'da çevreye ve tabii kaynaklara yapılan tahribat büyük olmuştur. Bu tahribat devam etmektedir. Ormanlık bölgeler ziraat için yok edilmektedir. Kızıl Çin sadece sömürmeyi düşünmektedir ve yapılan hiçbir şeyde Uygur-Türk halkının iştiraki bulunmamaktadır.

1983'de Kızıl Çin'de yeni bir kampanya başlatıldı: "**Büyük Kuzeybatıyı Sömür!**" Aslında bu politika yeni olmayıp Çin'in tarihi misyonuydu. Fakat modern usullerle yapılması gerekiyordu. Çünkü gelecek yıllarda Türk toprakları kalkınmanın odak noktaları durumundaydı. Doğu Türkistan'dan Çin'i canlı hayvan varlığı, zirai ürünler, kömür, petrol ve diğer madenler bakımından beslemesi beklenmektedir. Çin yönetiminin "Gelecekte Doğu Türkistan'ın nüfuzu artacaktır" şeklindeki konuşmalarından Çin'den Doğu

Türkistan'a, endüstrileşme bahanesi ile sanki azmış gibi daha fazla insan götürülüp yerleştirileceği anlaşılmaktadır. Fakat Doğu Türkistan'ın maruz bulunduğu bu Çinlileştirme politikasının haksızlığından ayrı olarak bu kurak ve yarı kurak topraklar böyle nüfus artışını kaldırmaya muktedir midir? Daha fazla çölleşmeye sebep olunur mu? Uygur Türk halkının zaten çok düşük olan hayat standardı buna katlanabilir mi? Bunları düşünmeyen Çin, ekonomisini geliştirmek uğruna Doğu Türkistan'ın ekonomik ve tabii kaynaklarını tam bir sömürgeci gibi emmeye devam etmektedir. Bunun için karşılıklarına çıkabilecek engellerden olan Uygur Türk milli kültürü dışlanmakta, baskı altında tutulmaktadır. Türk boyları

Edgar Knobloch'un yazmış olduğu "TURKESTAN -Taschkent Buchara Samarkand" 1978 Münih baskılı araştırma eserinin 337. sahifesindeki umumi Türkistan haritası. West-Turkestan (Batı Türkistan), Ost-Turkestan (Doğu Türkistan) ibarelerine dikkat ediniz. Görüldüğü gibi Doğu Türkistan'ın nerede olduğunu dünya biliyor, yalnız Çinli diplomatlar bilmiyor..

arasında mevzi ayrılıklar körüklenmekte, bölgenin bizatihi kendi içersinde kendine dönük milli sermaye birikimi Çin iç pazarı ile bütünleştirilmekte, Doğu Türkistan'ın sırtından dünya pazarına hakim olmaya çalışılmaktadır. Nitekim Doğu Türkistan Muhtar Bölgesi Hükümetinin eski başkanı İsmail Ahmet bir beyanatında ülkenin yenilenmesi mümkün olmayan tabii kaynaklarının sömürüldüğünü vurgulamış ve "bölge mübalagasız bir altın maden ocağının üstünde oturmaktadır, şimdiye kadar 56 kasabada alun bulunmuştur" demektedir.

BUGÜN DURUM NEDİR?

Dünya vicdanı Türkistan'ın esaretten kurtulmasını istemiyor. Şimdi Türkiyemizdeki marksitler Sovyetlerdeki ve Çindeki esir Türklerin kurtulmasını istemiyorlar. Bunların kurtulmasını isteyen Türk aydınlarına ise kafatasçı, turancı, ırkçı diyorlar. Bir Ermeni masalı olan soykırım iddiası dünyayı ayağa kaldırırken aynı günlerde Türkistan'da, Azerbaycan'da, Bulgaristan'da, Kırım ve Ahıska'da Türkler yok edilmekle karşı karşıya iken kimsenin kılı kıpırdamıyor. Türk dünyasının yegane müstakil kalesi olan Türkiyemizin üzerinde oynanan bölücü ve yıkı-

cı faaliyetlere dış güçlerin nasıl yardımcı olduklarını biliyoruz. Türk milletine karşı oynanan düşmanca oyunların sonucudur ki kendi öz vatanlarında esir edilmiş Türk toplulukları sömürgeciler tarafından inkar edilmektedir. Bunun en son örneklerinden biri, 1989 Ekiminde Kızıl Çin İstanbul başkonsolonsu Wu Keming ile Han Yongsehn Çin'de 56 milletin yaşadığını, fakat bunların içinde Türklerin bulunmadığını hayasızca söyleyebilmesidir. "Eşeği kulaklarından, deliyi sözlerinden anlarım" diye bir atasözü-müz vardır. Ne var ki, Wu Keming bunu deli olduğu için değil, Çin'in çıkarları için söylemiştir. Çinliye Doğu Türkistan'ı terk etmek kolay gelir mi? O kızıl Çin ki, Doğu Türkistan'ı iliğine kadar sömürmüş ve sömürmeye devam etmektedir. Bir yabancı seyyahın Urumçi'de görüp anlattığı olay bu sömürüyü ne kadar da güzel anlatır:

"Urumçi'de yaşlı bir Türk kadını otobüse bindikten sonra dengesini kaybederek temiz giyimli bir Çinli karıkocanın üzerine düştü. Çinli koca sinirlererek "Madem otobüse binmeyi bilmiyorsun, neden eşeğine binmiyorsun?" diye yaşlı kadına çıktı. Kadıncağız hiç istifini bozmadan "Benim bineceğim eşekleri Pekin'e götürüp yediniz, binecek eşek bırakmadınız ki, bineyim" demiş." Bay Wu Keming,

bildiginiz gibi, katil Jivkov yönetimi de "Bulgaristan toprakları içersinde Türk yoktur" diyordu, bugün aynı Bulgaristan Türk varlığını kabul ediyor. Hem inkar ettiğiniz toprak birkaç yüz dönüm toprak değil, yaklaşık iki milyon kilometrekarelik bir Türk anavatan parçasıdır. Daha basımı 1988'de yapılan Alman "Atlantis Weltatlas" sh. 160-164 ında Doğu Türkistan 1928-1945 yılları arası Rus işgal bölgesi olarak gösteriliyor ve 1949'da Çin işgali altına girdiğini yazıyor. Das Grosse Universal Lexikon (Büyük Ünlversal Ansiklopedi)de ise sahife 743 mad. Türkistan ortaasyanın kalbidir. Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmüştür, Batı Türkistan 1867'den itibaren bölüm bölüm Rus işgali altına düştü, Doğu Türkistan ise 1759'dan itibaren Çin devamlı işgal etmekle uğraştı" diyor. Türkestan Edgar Knoblock, (1978, Münih)adındaki eserde ise Türk-i-stan adının Türk yurdu demek olduğunu ve bin yıldır Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurların bir Türk halkı olduğu ifade ediyor. Bugün Çin Türkistan'ı olarak da bilinen Uygur Türklerinin medeniyetini temsil eden sayısız sanat eserlerine dikkat çekiyor. Acaba bunlar tesadüf olarak mı yazılmıştır?

Kızıl Çin yönetimi Doğu Türkistan'ı kapalı bir bölge haline getirmek için ayrıca bir özen gösteriyor. Nitekim Doğu Türkistan'ı ziyaret eden İngiliz gazeteci Tim Luard Çinli polisler tarafından tartaklanmıştı. İngiltere'nin Daily Telegraph gazetesinin 21 Elyül 1988 tarihli sayısında tarihi Kaşgar şehrine yabancı uyrukluların giriş çıkışlarının yasaklandığını bildirmektedir. Alman TV.si 1. programı ARD 11 Nisan günü Doğu Türkistan'da kaynaşmalar olduğunu, en az 50 Türkün öldürüldüğünü, bölgeye giriş çıkışların kontrol altına alındığını, yabancılara ise yasak olduğunu duyurdu. Çinli bazı yetkililer ise hemen sayın İ.Yusuf Alptekin'i suçladılar. Herhalde kızıl Çin Doğu Türkistan'ı babalarından miras kaldı sanıyordu. Ebediyen sömürmeyi yeğliyordu. İsa Yusuf Alptekin bey ise "Esir milletlerin kıştırtmaya ihtiyaçları yoktur" diye en güzel cevabı vermiştir. Bu Çinli yetkililer acaba İ.Yusuf Alptekin Beyin niçin Çin'den Türkiye'ye geldiğini açıklamıyorlar?

Urumçi'de milliyetçi gençler yayınladıkları beyannamede "Çinliler Doğu Türkistan'ı terketsin" diyorlar. Bağımsızlık savaşı Türkistan'ın her yerinde kıvılcımlar atmıştır. Kızıl Çin yönetiminin diri diri

toprağa gömmek, üzerlerinden kamyon geçirtmek gibi insanlıkla bağdaşmayan işkenceleri bile Doğu Türkistan Türklerinin hürriyet azmini kıramamıştır.

İstiklaldir o sönmeyen bir meşale Gönüllerde tutuşur gözlerde sönsene bile

Dünya Türklerinin üçte ikisi kendi vatanlarında esir alınmış durumdadırlar. Geriye kalan üçte biri biziz. Bugün 60 milyon nüfusu olan Türkiyemiz bütün Türk milletinin tek ve bağımsız kalesidir, Bütün dünya Türklüğünün ümididir. Ay yıldızlı bayrağın dalgalandığı tek ülkedir. Türkiyemiz çetin sosyal, kültürel, ekonomik ve politik proplemlerin ızdırabını çekmekle beraber yeni bir diriliş ve şahlanışın eşindedir. Bugün Türkiye Cumhuriyetini meydana getiren halkımız kök itibarı ile ortaasyalı bir millettir. Bazılarının sandığı gibi onun Etiler gibi eski Anadolu kavimleriyle uzaktan ve yakından bir ilgisi, akrabalığı yoktur.

Faydalanılan eserlerden bazıları:

- 1- Yeni Türk Ansiklopedisi (Ötüken yayınevi) Cilt, 11, s. 4289, 4378, 4379; Cilt 12, s. 4481-4483
- 2- Meydan Larousse cilt 12, s.453
- 3- Türk Ansiklopedisi (MEB) Cilt 17 s.463; Cilt 33, s. 126, 134, 380
- 4- İslam Ansiklopedisi (MEB) Cilt 7, s. 93, 392
- 5- Büyük Türkiye Tarihi (Yılmaz Öztuna) Cilt 12 s.438
- 6- Esir Doğu Türkistan İçin (İsa Yusuf Alptekin) s. 25,136, 243
- 7- Doğu Türkistan Davası (İ. Yusuf Alptekin) s.162, 163, 257
- 8- Kızıl Çin İşgalinde Doğu Türkistan (İsmail Cengiz) s.18-20
- 9- Çin'de İslamiyet ve Türkler (H.Gayretullah) s.71-78
- 10- Uygur Türkleri (Erkin Alptekin) s.153
- 11- Doğu Türkistan'ın Sesi sayı:9 s.17
- 12- Türk Dünyası Araştırmaları sayı: 64 sh. 77-87
- 13- Türkestan (Edgar Knobloch) s.273, 280
- 14- Das Grosse Universal Lexikon cilt 1, s.743
- 15- Atlantis Weltatlas s.160
- 16- Turkestan Herzen Euraasiens (Dr. Baymirza Hayit) s.12

Türkistanlı Bir Tıp Doktorunun Ağzından Kazakistan'daki Ekolojik Felaketlere bir Bakış

Ahmet Türköz

Adım Saim Balmukan. 68 yaşındayım. Alma-Ata Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapmaktayım. Aynı zamanda Kazakistan Onkoloji ve Radyoloji Enstitüsü başkanıyım. İlmî bir seminere katılmak üzere İ.Ü.Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin bir davetlisi olarak burada bulunmaktayım. Seminer süresince iki teblig sunacağım. Birincisi, son 15 yıldan beri yaptığımız araştırmalar sonucu bulduğumuz kanser hastalığının bazı türlerinin tedavi yöntemi hakkındadır. İkincisi ise, aşağıda okuyacağımız gibi, Semey atom poligonunda yapılan nükleer deneyler sonucu Kazak Türklerinin uğradığı zararlar hakkında olacaktır.

Kazakistan'daki ekolojik felaketler üzerinde durmadan önce, Sovyet rejiminin Kazak Türklerine uyguladığı soykırımdan bahsetmek istiyorum. Büyük Türkçü şair Mağçan Cumabayoğlu'nun adına şiirler yazdığı, Türklerin öz yurdu olan "Türkistan", bildiğiniz gibi, Ekim İhtilalinden sonra buraya yerleşen komünist idare tarafından 5 ayrı cumhuriyete bölünmüştür. Bu cumhuriyetlerden biri olan Kazakistan'ın şimdiki nüfusu 16 milyondur. Ancak bunun yarısı kadarını Kazak Türkleri teşkil eder. Yüz yıl önceki nüfusa bakarsak, mesela 1887 yılında yapılan sayımda Kazak Türklerinin sayısı 4.5 milyondur. 1926 sayımında ise bu sayı 6.5 milyona ulaşmıştı. 1931 yıllarında Stalin döneminde baskı ve zorlukla uygulanan kooperatifleştirme sonucu ortaya çıkan kıtlıkta milyonlarca Kazak Türkü kırıldı. 1939 yılına gelindiğinde Kazakistan'da yapılan sayımda toplam nüfus sadece 2.5 milyondur. Bu demektir ki, 4 milyon Kazak Türkü açlıktan ölmüştür.

Bu soykırımın neticesinde boş kalan topraklara Ruslar çoğunlukta olmak üzere çok sayıda yabancı halk getirilip yerleştirildi. Bin yıldır mera olarak kullandığımız bozkırlar -ki "Sarı Arka"dır (Altın Sırt)- ekim alanı olarak yabancılara tasarrufuna açıldı. Bu yetmezmiş gibi, ülkemiz askeri tatbikat alanı ve uzay çalışmalarının yapıldığı bir bölge haline getirildi. Tabii, Türk olmayan yabancı sayısı da günden güne arttı. Bütün bunlar şimdi, neden kendi ülkemizde azınlıkta kaldığımızı gösterir niteliktedir.

Ülkemizdeki ekolojik felaketler içinde özellikle üzerinde durmak istediğim husus, sadece Kazakistan değil, bütün komşu cumhuriyetleri etkileyen Semey Atom Deneme Poligonunun yapmış olduğu tahribata ait olacaktır.

Bu poligonun yapımı 1948 yılında tamamlanmış olup, 1949 yılında ilk atom denemesi yapıldı. Müteakip yıllarda, her yıl sayısı 10'dan 50'ye kadar varan yerüstü ve havada atom deneyleri yapılageldi. Yine 1953 yılında ilk defa olmak üzere Hidrojen bombası patlatıldı. Bu bombanın gücü takriben 450 bin tonluk dinamitin gücünü denk düşüyordu. O kadar güçlü bir patlama oldu ki, 250 km mesafede bulunan evlerin pencereleri, duvarları ve kapıları yıkıldı. Patladan birkaç saat önce hiçbir açıklama yapılmadan poligona yakın bölgelerde oturan insanlar apar topar kamyonlara bindirilerek bölgeden uzaklaştırıldı. Fakat yine de yolda kaçanlar olup, bunların radyasyondan etkilenmeleri daha da fazla olmuştur. Patlamanın etkisini fark etmesinler diye herkesi alkolle uyuşturma yoluna gittiler.

Sonuç olarak bugüne kadar Semey'de 650-700 adet kadar nükleer patlama yapıldığını biliyoruz.

Biz bir gurup doktor olarak, o sıralar 5 sene bu zavallı insanların sıhhatini tetkik ve tedavi etmeye çalıştık. İlk incelemelerimizde özellikle poligona yakın üç kasabada yaşayan insanların çoğunun saçlarının döküldüğünü, tırnaklarının kırıldığını, dudaklarının çatladığını, tansiyonlarının alçaldığını ve cilt hastalıklarının çoğaldığını gözlemledik. Bununla birlikte kandaki alyuvar sayısının azaldığını ve damarların zayıfladığını da tespit ettik.

Askeri yetkililer bu hastalıkların sebebinin açlık, pislik ve vitaminsizlik olduğu yönünde bahaneler ileri sürdüler. Bunun üzerine biz, poligonun 500 km uzaklıktaki üç kasabayı inceledik. Onlar da aynı işi yapan, aynı durumu yaşayan kimselerdi. Bu üç kasabadaki insanların yukarıdaki hastalıklara pek maruz kalmadıklarını gördük.

Bütün bu tedkiklerin sonucunu 1960 yılında Moskova'ya giderek hükümet yetkililerine bildirdik. Diğer taraftan halk da bunu öğrenerek galeyana geldi ve atom denemelerini protesto etmeye başladı. Bunun neticesinde 1963'ten itibaren, Sovyet yetkililer Amerika ile anlaşarak yer altında atom denemelerine devam etmek zorunda kaldılar.

Bizim incelemelerimize göre, halka tesir eden radyasyon oranı normal ölçülerden % 10'dan % 200'e kadar fazlaydı. Netice itibarıyla, poligon civarındaki bütün insanların sağlığı bozuldu. Mesela, Semey eyaletinde 1985 yılında ortalama ömür süresi bütün Sovyet ortalamasına göre 3 yıl daha kısaldı. 1971'e göre ise 2 yıl kısalmıştır. Buna mukabil bu on beş yıl içinde Japon halkının ortalama ömür süresi 8 yıl artmıştır.

Radyasyonun etkisi ile ilgili başka bir misale geçmek istiyorum. 1963 yılında incelemek üzere 10 bin kişiyi listemize almıştık. 1988'de bu listedekilerden sağ kalan sadece 3 bin kişiydi. Radyasyon bulunmayan yerlerdeki 10 bin

kişiden ise ölen sadece 2 bin kişi di ki, bu sayı normaldi.

Sağ kalan bu 3 bin insanın içinde kanser hastalığının % 30-50 normalden yukarı olduğu görüldü. Ayrıca bu insanlarda damar sertliği, kan basıncı gibi hastalıkların diğer insanlara nazaran 10-15 yıl daha erken görüldüğü izlendi. Bu demektir ki, normalden çok önce ihtiyarlıyorlardı.

Radyasyonun en olumsuz ve tehlikeli tesiri şüphesiz ki kanserdir. Başta troid bezi ve lenf bezleri kanseri olmak üzere bu korkunç hastalığın arttığını gözlemledik.

1949'dan 1963'e yani 14 yıldır yapılan atom denemeleri sonucu yalnız bu radyasyona maruz kalan insanların kendileri etkilenmemekte, çocukları ve torunları da zarar görmekte dirler. Bugüne kadar ölü olarak dünyaya gelen çocukların sayısı olarak oranı 1960 yılına nazaran iki misli artmıştır. Mesela, yeni doğmuş 1000 çocuktan 12'si ölü olarak dünyaya gelmektedir. Normali 2-3'tür.

10 bin çocuk üzerinde yaptığımız araştırmada sakat doğanların sayısı 80 yılında binde 12 iken, 88 yılında bu sayı binde 29'du. Bilhassa poligona yakın Abay ve Beskaragay kasabasında sakat doğan çocuk sayısı 1985 yılından itibaren üç misli artmıştır. Ayrıca anaların halsiz ve zayıf olmasından dolayı da yeni doğmuş çocuklardaki ölüm oranı arttı.

Diğer bir gözlemimiz ise şöyledir: Snemenka denilen yerde yeni doğan çocukların bin kadarından 122'si bir sene içinde ölmüştür. Bu sayı Sotsiyalistik'te 154'e çıkmıştır. Bu oran Kazakistan'da binde 27, ABD'de 12, Japonya'da ise 5 çocuktur.

Radyasyonun bir diğer olumsuz etkisi, irsi (genetik) olarak insanların beyinlerinde yaptığı zarardır. Mesela, Semey eyaletinde, okul yaşındaki çocuklar arasındaki psikolojik hastalıklar 1988 yılında son 15 yıla göre % 48 artmıştır. Poligona yakın bölgelerde geri zekalı çocukların sayısı 2-5 misli arası çoğalmıştır.

19 bin nüfuslu **Egindi Bulak** denilen yerde geri zekalı çocukların sayısı 298'dir. Bu sayı normalden 5 misli fazladır.

Çocuklarda geri zekalılığın iki sebebi vardır: Birincisi, radyasyondur. Anne adayı hamileliğin ilk yarısında radyasyona maruz kalıyorsa ortaya çıkar. İkincisi, radyasyonun genlere etki ederek, baba tarafından daha sonraki nesillerde ortaya çıkmasıdır. 2-3 nesil sonra bile ortaya çıkabilir.

Genetik olarak meydana gelen bir başka bozukluk, **Retina Blastoma** denilen bir tür göz kanseridir. 1960 yılından bu yana bu hastalık 2 misli arttı.

Yukarıda söylendiği gibi, kanser hastalığının çoğalmasının sebebi genetik bozulmayla yakından ilgilidir. **Kaynar** denilen yerde 1960 yılından beri 450 kişi kanserden öldü. Toplam nüfusu 2500 olan bir yer için bu sayı korkunç derecede yüksektir. Bu rakam Kazakistan geneline göre 2.5 misli fazladır. Yine **Kaynar'da** Kan Kanseri (Liykoz) vakası Kazakistan geneline göre 6 misli fazladır.

Radyasyondan mütevellit psikolojik zararların bir diğer sonucu da, intihar olaylarının artmış olmasıdır. İntihar eden gençlerin sayısı, sadece **Kaynar'da** 22'dir. Bu gençlerin yarısının doğum tarihleri 1952 ve 1965 yılları arasına rastlamaktadır.

Atom denemelerini 1963 yılında yer altına kaydırılmasından sonra, radyasyonun biraz azaldığı, ancak zaman zaman bulut şeklinde yerden yükseldiği gözlenmiştir.

Yeraltı patlamaları 6 şiddetindeki yer sarsıntıları gibi halk tarafından hissedilir. Tabii olarak halkımız bundan tedirgin olmaktadır. 300 km mesafedeki yerler bile bu patlamadan oluşan sarsıntıdan nasibini alır. 300-400 metre yer altında yapılan patlamalardan sonra, insan kulağının duymayacağı titreşimler (infra sesler) meydana gelir. Bu titreşimler insanda baş ağrısı gibi rahatsızlıklara yol açar. Mesela, patlamadan on gün önce hastaneye gelen hasta sayısına nazaran patlamadan sonra gelenlerin sa-

yısının % 25-30 arttığı görülmüştür. Titreşimlerin nasıl meydana geldiği bilinmemekle beraber zararlı olduğu kesindir.

Şimdi Kazakistan'daki herkes, radyasyondan meydana gelen zararlardan kurtulmak için, bunun sebebi olan nükleer denemelerin durdurulması maksadıyla çalışmaktadır. Buna yönelik olarak tanınmış yazar ve şair **Olcas Süleyman NEVEDA-SEMEY** kuruluşu adı altında bir anti-nükleer hareket başlatmış bulunmaktadır. Bu hareketi Kazakistan'daki bütün yazarlar, aydınlar, işçiler, çalışanlar kısaca herkes desteklemektedir. Bu amaçla toplantılar düzenlenip, mitingler yapılmaktadır. Anti-nükleer hareket diğer komşu cumhuriyetler tarafından da desteklenmektedir.

Neveda-Semey kuruluşu, insanlık ve tabiati tehdit eden bu tehlikenin önüne geçmek ve insanlığı uyarmak amacıyla 24-29 Mayıs günlerinde Kazakistan'ın **Alma-Ata**, **Semey** ve **Karavıl** şehirlerinde uluslararası bir kongre düzenlemiştir. Bu kongreye Batı dünyasından 400 olmak üzere toplam 700 konuşmacı katılmıştır.

Son olarak şunu belirtiyim ki, Kazakistan'da bu nükleer tehlikenin yanısıra, en az bunun kadar tehlikeli bir ekolojik felaket de **Aral gölünün** kurumaya yüz tutmasıdır. Bu mesele bizi, uykularımızı kaçırtaçak derecede rahatsız etmektedir. **Aral gölü** ve göle dökülen **Ceyhun** ve **Seyhun** ırmaklarının arasındaki bölge olan **Maveraünnehir**, bundan yüzlerce yıl önce, dünya medeniyetinin 3 temelinden biri olan **Türkistan medeniyetine** beşiklik etmiştir. **Şaid Firdevsi'nin** Türklerin atası olarak gösterdiği **Afrasyab'ın** yaşadığı bu bölge şimdi çölleşmeyle karşı karşıyadır. **Aral gölünün** 2/3 si kurumak üzeredir.

Bütün bu ekolojik felaketler yalnız biz **Kazak Türklerini** değil, total olarak diğer dünya insanlarını da ilgililendirir kanaatindeyim. Çünkü ozon tabakasının delinmesi nasıl insanları ortak hareket etmeye sevk etmişse, nihayetinde bütün insanlığı ilgilendiren nükleer silahların denendiği ve geliştirildiği atom poligonlarına karşı da aynı tavır sergilenecektir.

Kazakistan İlim Heyeti Doğu Türkistan Vakfını Ziyaret Etti

İstanbul'da İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi tarafından düzenlenen "Onkoloji Kongresi"ne katılan Kazakistan Alma Ata Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi ve Kazakistan Onkoloji ve Radyoloji Enstitüsü Başkanı Prof.Dr. Saim Balmukan ile aynı Üniversitenin öğretim üyesi Prof.Dr. Akzat Akımkuloğlu 6.5.1990 tarihinde merkezi İstanbul'da

bulunan Doğu Türkistan Vakfı'nı ziyaret etti. Misafir ilim adamlarını vakfa ziyaretlerinde İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim görevlisi ve Doğu Türkistan Vakfı Başkan Vekili Doç.Sultan Mahmut Kaşgarlı ile Vakıf Yönetim Kurulu Üyelerinden Yasin Gökdağ ve Münireddin Alemdarlar tarafından karşılandı.

Misafir ilim adamları ile vakıf yetkilileri Doğu Türkistan Türkleri ile Kazakistan Türkleri arasındaki birlik ve kardeşlik ilişkileri üzerinde durdular. Aradaki kültür ve kardeşlik bağlarının tarihçesinden, şimdiki durumundan ve bundan sonra nasıl kuvvetlendirilmesi gerektiğinden bahsettiler. Doğu Türkistan'daki son Aktu katliamının üzüntüsü paylaşılırken Kazakistan'da yıllardır devam eden nükleer denemelerin birçok bakımdan Kazakistan'a açtığı yaralar üzerinde duruldu, birlikte çareler müzakere edildi.

Kazakistan ilim heyeti Vakfımızın Başkan Vekili Sultan Mahmut Kaşgarlı ile beraber

Doktor Saim Balmukan'ın verdiği tebliğ Kazakistan'da nükleer denemelerin yaptığı tahribatı bütün açıklığı ile ortaya koyuyor. Tebliğde ciddi, samimi, vatani ve milleti için herşeyi feda edercesine çalışan bir ilim adamının üstün gayretlerini, fedakarlıklarını, azmini ve haklılığını görüyoruz.

İlim heyetinin Vakfımızı ziyaretinde gördük ki, Türk dünyasının meseleleri büyük ve bu büyüklüğe rağmen çözüm de yok değil. İstenildiği takdirde bir araya gelinebiliyor. Meseleler paylaşılıyor, beraber çözüm çareleri düşünülüyor. Böylece "birlikten kuvvet doğar" sözünün bir kere daha doğrulandığını görüyoruz.

Olcas Süleymanulı başkanlığında başlatılan Neveda-Semey hareketinin başarılı olarak Kazakistan'da nükleer denemelerin durdurulmasını, o topraklarda yaşayanların nükleer tesirlerden kurtulmasını diliyoruz.

Dünyada ve Türkiye'de Kitle Kültürü

Said Başer

Tarihin her devrinde kültürü yenileyen, üreten bir seçkin zümre bulunmuştur. Geniş kitleler mevcut değer yargılarına uymakla mükellef olmuşlardır. Üretilen kültür değerleri bazen hukuk, bazen din, müzik, mimarî, askerî alanlara ait olabilir. Günün şartlarına göre ihtiyaçlar doğdukça ortaya çıkan hayat boşlukları böylece doldurulagelmiştir. Halkın günlük, sâde yaşayışı içinde başa çıkamayacağı şeyleri bazı üstün kabiliyetli kimseler çözmüşlerdir. Tabii seçkinlerin hayat standartları ve kültür ihtiyaçları daha bir seviyelidir. Ama halkın gözü de bu zümrenin üzerindedir, üretilen seçkinler kültürünü kendisine örnek alır.

Bizdeki, gözünü prenseslere diken keloğlan masalları, 1001 Gece Masalları bir bakıma bu kültür inkaline örnek alınabilir.

Burada bir hususu aydınlatmamız gerekiyor.

Tarihte de yönetici zümrelerin (ki seçkinler genellikle bu zümre veya çevresinde oluşmaktadır.) geniş kitleleri kültürel bağımlılık meydana getirerek yönetime bağlamakla beraber, halkı tek tip insanlar yığını haline dönüştürdüklerini söyleyemeyiz. Tabiatıyla hakim zümrelerin kayıtsız şartsız bir güce ulaşmak istemediklerini de söyleyemiyoruz. Ne var ki günümüzdeki imkanlar ve insanların kontrolünü sağlayan mekanizmalar hiç bir devirde şimdiki ölçüde gelişmemişti. Bilgi hiç bir zaman günümüzdeki derecede silaha dönüştürülmediği gibi enformasyon dışı insanların köleleşmeleri de bu ölçüde netleşmiş değildi.

Ayrıca artık hâkimiyetin sahaları değiştiği gibi, manası da değişmiştir. Eskiden yalnızca askerî ve siyasi mana taşıyan bu kavram, 19 - 20. yüzyılda daha bir ağırlıkla ekonomik anlam kazanır, askerî ve siyasi hâkimiyeti sağlamanın yolu ekonomik üstünlük kurmak şeklinde kavranırken, şimdi bu kavramın da yeni gelişmelere uğradığını görüyoruz.

Artık ekonomik çıkarların devamlılığı, kültürel üstünlük yanında bilgi tüketim üstünlüğüne de dayanmaktadır. Buradaki "üstünlük", teknoloji ve iletişim imkanlarının kullanılmasıyla sağlanmaktadır.

Kültürlerin birbirlerine üstünlüğü esas itibarıyla tartışmaya çok müsait bir konu olup tamamıyla izâfidir. İnsanın saadeti nerede ve nasıl bulduğuna bağlıdır. Ancak psikolojik açıdan telkine açık yaratılıştaki ademoğluna sürekli ve yaygın telkinlerle sunî ihtiyaçlar kabul ettirilebilmektedir. Dolayısıyla ortalama insana günümüz teknolojisinin iletişim imkanlarıyla ne düşüneceği, nasıl hissedeceği, hatta nelerle mesut olacağı öğretilmektedir. İşte kitle kültürü dediğimiz şey böylece teşekkül ediyor. Elbette ki, bir nevi insan ruhunu uyuşturarak varılan bu sonuç gerçek mutluluk değildir. Derinden derine huzursuz insanlar Cengiz Aytmatov'un tâbiriyle beyni iptal edilip sessizleştirilen **mankurt** tipine dönüşmektedir.

Bu noktada, tarihin, milletleri yöneten homojen seçkinleri yoktur artık. Süper imkanlara hükmeden, evrensel hakimiyet için ne gerekirse onu yapan ve asla insanî ölçü tanımayan uluslararası çaplı güçler sözkonusudur. Artık, tek tek parmak izine kadar orijinal yapı ve yaratılıştaki güzelim insan, ortalama ve yaygın bir genel tip'e dönüştürülmekte bütün ruhî melkeleri zincirlendiği için kitle kültürü dediğimiz sunî bir kültür havuzu içinde yorumlanabilmektedir.

Tüketime yönelik sıradan bir araçtır artık insan. Sanatın uyarıcılığı da törpülenerek hemen her türü bu maksada göre yeni anlamlar kazanmıştır.

Bilim ise ancak astronomik sermayeler elinde labaratuvar ve deney ortamına kavuştuğu için yukarıda zikredilen şaibeli güçler elinde kalmıştır. Ve ne yazık ki sadece belli branşlarda uzmanlaşmış genel muhtevası yönünden cahil denebilecek elemanlar tarafından yapılmakta olduğundan gerçek bir uyari-

cı değildir. Elde edilen bilgi birikimi sadece organizatörlerce kullanılmakta ve stratejik bir silah gibi gizlenmektedir. İlim adamları da alet konumundadırlar yani.

Tarihte görülen insanî yönü tamamlanmış komple âlim ve ahlaklı siyaset adamları yoktur artık. Her şey pratik çıkarlar için kullanılabilir. Saf faziletlerin kıymeti yoktur. İlim de, kültür ve sanat da, siyaset de daima açık veya gizli çıkarların emrindedir.

Bu konuda binlerce örnek verilebilir. Biz ülkemizden iki taze örnek verelim.

Bilindiği gibi Türkiye'nin Mayıs 1990 gündeminde Coca Cola'nın son zamları ileri sürülerek gerçekleştirilen bir tüketici eylemi vardı. Benzerlerini Batı'da çokça gördüğümüz bir kitle hareketiydi bu. Enteresan olan nokta, bu eylemin iç yüzünün ve sebeplerinin yeterince açıklığa kavuşturulmamasıydı. Halk bir Cola zammından habersizdi. Zam ancak İzmir'deki boykotun gazeteler tarafından afişe edilmesiyle duyuldu. Ama kitle haberleşme araçları konuya öyle bir yerinden girdiler ve halkı tahrik ettiler ki bütün Türk halkı bu eylemi şuurlu şekilde destekliyormuş gibi bir görüntü ortaya çıktı.

Biz konuya kitle kültürü açısından baktığımızdan bu hareketin bir şirketler savaşı mı, son zamanlarda bozulan Türk-Amerikan ilişkileri sebebiyle (Cola, Sam Amca'nın sembolü sayıldığı için) ABD'ye yönelik örtülü bir uyarı mı olduğunu, Türkiye'deki ABD çıkarlarına dikkat çekmek için mi yapıldığını araştırmayacağız. Aslında araştırmaya değer, çünkü bu tür bilinçli ve organize tüketici kitle boykotları bizim ülkemizde geleneği olmayan hareketlerdendir.

O halde olan nedir?

Cola zammından evvel daha hayatî yüzlerce zammı sineye çeken bu halkın Cola'ya tepkisi nasıl olmuştur?

Bizce bu bir tüketici hareketi olmayıp, basın-yayın kuruluşlarının hangi mekanizmayla yürütüldüğünü kestiremediğimiz ortak yayımları sonucu ortaya çıkmış suni bir harekettir. Fakat bir ölçüde kitlelerin tasvip ve desteğini arkasına almayı becermiştir.

Doğrusu telkin mekanizmasına rağmen halkın destekleme gereçleri de tahlile değer. Zira kazanılan kitle desteği telkin kuruluşlarının gücünü aşmış gibi

görünüyor.

Yurdumuzda ortadireğin sıkıntıları hiç de eksik değildir. Toplumun yükü onların omuzlarında gidiyor. Kendi işinde gücünde sade insanların teşkil ettiği bu kitleler, organize olmak için gereken imkanlardan hatta eğitimden genellikle mahrumdurlar. Fert fert yaşadıkları hayat kavgasında yedikleri darbeler, uğradıkları haksızlıklar ve muhatap bulamamaları onlarda böyle bir şevk de bırakmamıştır. Bir tepkide bulunmak daha zararlılara uğramak demektir. En iyisi susup başını eğmektir.

İşte bu psikolojiyi yakalamış olan menfaat grupları, şirketler, haberleşme organları vs... bu zemini lehlerinde kullanmak isterler. Reklâmlarda, propagandalarda bu insanların bastırılmış duygularına, bir başka deyişle tahrik edilip tatmin edilmemiş duygularına hitap ederler.

Bir şişe Cola'yı toprağa dökmek gibi son derece basit ve kolay bir eylem, bir tröstü dize getirmek, hatta süper bir gücü ikaz manası taşıyorsa hayatı güçlüklerle dolu kitleler sıkıntılarının başlıca sebebi saydıkları o süper gücü sarsacağı ima edilen bu eyleme neden ilgi duymasınlar? Üstelik kendilerinin bir güç olduklarını vehmetme zevkini tadacaklardır.

Ama efendim her konuda böyle bir güç birliği mümkün değilmiş!

Konumuzun püf noktası burasıdır.

Burada olayın mantığını genelleştirme gayretini boşuna aramayalım. Çünkü o sade insanlar organizasyonun basit dişlileridir. Manivelâlar o hareketi düşünenlerin elindedir. Sadece kendi seçtikleri kollarında kampanya yaparlar.

İkinci örneğimiz İstanbul Belediyesinin demokratik (!) bir girişimi olsun.

İstanbul'a yeni belediye otobüsleri alınarak kitle ulaşımı rahatlatılacaktır. Belediyenin makam arabalı yetkilileri otobüslerin tipini seçer, büyüklüklerine karar verir, hangi renklerde boyanacağını bile tesbit eder ve halka dönüp sorar:

-Bu renklerle bizim tesbit ettiğimiz şu iki kompozisyonun hangisini gerçekleştirelim? İşte kitle kültürü budur. Dünyada ve Türkiye'de...

Kırım Tatarları'ndan Maniler

Dr. Mehmet Emin Ağar *

Türk boyları, birbirinden ayrı, birbirinden habersiz yaşadıkları halde, ufak tefek farklara rağmen ortak bir kültürü yaşatmaktadırlar. Bu durumu özellikle anonim ürünlerde görmekteyiz. Atasözleri, mâniler, masallar, halk hikayeleri, destanlar, bilmeceler vs. şive farkları dışında çoğunlukla ortak özellikler göstermektedir. Daha önce atasözleri ve halk hikayeleri konusundaki beraberliklere çeşitli yazı ve bildirilerde işaret edilmişti. Biz bu yazımızda Kırım Tatarları'nın manilerinden örnekler vereceğiz. Manileri alfabetik sıraya sokmaya gerek görmedik. Manilerin yanına, okuyucuya kolaylık olur düşüncesiyle anlaşılmasına rağmen- Türkiye Türkçesine aktarılmış şekillerini de koyduk. Yazının maksadı okuyucuya bir Türk boyunda söylenmekte olan maniler hakkında belirli bir fikir vermektir. Bu yüzden dil özellikleri veya çeşitli konular hakkında notlar koymadık.

Bu maniler, "Maniler ve Çımlar" adlı antolojinin ilk on sayfasından alınmıştır(1). Eseri Rıza Fazıl derleyip yayınlamıştır. Kitabın hazırlanmasında, Samedin Bekirov, Abduraman Bari Açımendil, Sa bire Selâmetova, Acı Sultan Mustafaeva, Abdüsselam Osmanov, Ayşe Ablazizova, Ürmüs Kutupzade, Edem Bilalov, Fahri Ablaev, Seyt-Hafe Murta-zov, Alâdin Acıtarov, Cafer Kurtseytov'un malzemesinden istifade edilmiştir. Bu diziden daha önce "Kayda Birlik-Anda Birlik" adlı antolojiyi yayınlayan ve orada atasözlerini derleyen Rıza Fazıl, Kırım Tatarları arasında tanınmış bir folklorcudur.

Okuyucu bu manileri okurken, Anadolu'da yaşamakta olan parelelleri de düşünürse, geniş bir alana yayılmış olan Türk kültürünün parçaları arasındaki ahengi yakalayacaktır.

*M.S.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Kayadan endim bugün
Elimde altın gugum
Er kun korgen yaremni
Ne dun kordüm, ne bugün
(Kayadan indim bugün
Elimde altın güğüm
Hergün gördüğüm yarimi
Ne dün gördüm, ne bugün)

Kaya tubunde çokrak,
Sen gul olsan, men yaprak.
Kel, ekimiz kavuşayık,
Duşman kozüne toprak
(Kaya dibinde kaynak
Sen gül olsan, ben yaprak.
Gel, ikimiz kavuşalım.
Düşman gözüne toprak.)

Kaya kayaga bakar,
Kayadan seller akar.
Burma myık turganda,
Sakallıya kim bakar.
(Kaya kayaya bakar
Kayadan seller akar.
Burma bıyık var iken
Sakallıya kim bakar.)

Derya tübi saz olur,
Gül açılrsa, yaz olur,
Men sana gül deyalman
Gülün ömrü az olur
(Derya dibi saz olur
Gül açılır, yaz olur.
Ben sana gül diyemem,
Gülün ömrü az olur.)

Bağçalarda nar mıdır?
Süt beyazı kar mıdır?
Yarem senin kalbinde
Mana bir er bar mıdır?
(Bahçelerde nar mıdır?
Süt beyazı kar mıdır?
Yarım, senin kalbinde,
Bana bir yer var mıdır?)

Daglar dagladı meni,
Korgen akladı meni.
Ogursuzun evladı,
Yipsiz bagladı meni.
(Dağlar dağladı beni,
Gören akladı beni.
Uğursuzun evladı,
İpsiz bağladı beni.)

Dam üstünde dam taptım,
Çıktım yollarga baktım.
Yaren kele deseler,
Çifte lampalar yaktım.
(Dam üstünde dam buldum,
Çıktım yollara baktım.
Yarin geliyor deseler
Çifte lambalar yaktım.)

Peşkir aldım terekten,
Bir yar sevdim Ereğ'ten.
Bilgen olsam sevmezdim,
Sevmey meni yürekten.
(Peşkir aldım raftan
Bir yar sevdim Ereğ'ten
Bilen olsam sevmezdim,
Sevmiyor beni yürekten.)

Ustundeki anterin
Kogemlerge ildirme
Men bir mektup yazayım,
Kimselerge bildirme.
(Üstündeki entarini
Göğemlere tutturma,
Ben bir mektup yazayım,
Kimselere bildirme.)

A kız saçın tararsın,
Bir kun meni ararsın.
Ne kiçiksin, ne büyük,
Tamam orta kararsın.
(A kız, saçın tararsın,
Bir gün beni ararsın.
Ne küçüksün, ne büyük
Tamam orta kararsın.)

Elimde bir top gul bar
Kunge çıksam solacak.
Bugun sevda, yarın sevda.
Bunun sonı ne olacak?
(Elimde bir top gül var,
Güneşe çıksam solacak.
Bugün sevda, yarın sevda,
Bunun sonu ne olacak?)

Yüksek selbi yaprağı
Kumsal ernin toprağı,
Kız alacak yiğitinin
Eğri durur kalpağı.
(Yüksek selvi yaprağı,
Kumsal yerin toprağı,
Kız alacak yiğitin
Eğri durur kalpağı.)

Açıldı pencereler
Korundi ak perdeler.
Acep kismet olur mu,
Şu kördüğüm güzeller?
(Açıldı pencereler
Göründü ak perdeler
Acep kismet olur mu,
Şu gördüğüm güzeller?)

İnenin incesine,
Töyamam cilvesine,
Sen yarene kavuştın
Darısı cumlesine.
(İğnenin incesine
Doyamam cilvesine.
Sen yarine kavuştun
Darısı cümlesine)

Yaylalarda boran bar,
Meni dertke koyan bar.
Çek kayıkçı küreginni,
Mana yolda bakan bar.

(Yaylalarda boran var,
Beni derde koyan var.
Çek kayıkçı küreğini
Bana yolda bakan var.)

Elindeki al gulni
Suvga koy sen, solmasın.
Sen andasın, men mında,
Araga tuşken olmasın.

(Elindeki al gülü,
Suya koy sen, solmasın
Sen ordasın, ben burda,
Araya giren olmasın.)

Eser edim el olsam,
Oser edim gul olsam.
Barıp seni korer erim
Kanatlı bir kuş olsam.

(Eser idim yel olsam,
Kokar idim gül olsam.
Varıp seni görürdüm,
Kanatlı bir kuş olsam.)

Üç karanfil, bir biber
Selamım sana, dülber.
Selamımı begensen,
Karşılığın yaz yiber.

(Üç karanfil, bir biber
Selamım sana, dilber
Selamımı beğenirsen,
Karşılığını yaz, gönder.)

Kok gogercin uçurdım,
Edi derya keçirdim.
Ağlamaga utandım da,
Oynap-külüp keçirdim.

(Gök güvercin uçurdum,
Yedi derya geçirdim.
Ağlamaya utandım da,
Oynayıp gülüp geçirdim.)

Fesilgen ektim bayıra
El yaprağın kayıra.
Eki gonul bir olsa,
Bizni kimler ayıra.

(Fesleğen ektim bayıra
El(ler) yaprağını kayırsın

İki gönül bir olursa,
Bizi kimler ayırır.)

Raf ustunde fenerim,
Fırıl fırıl dönerim.
Yaren kele deseler,
Çin-yurekten külerim.

(Raf üstünde fenerim,
Fırıl fırıl dönerim.
Yarin geliyor deseler,
Tam yürekten gülerim.)

El eskende ketirir,
Sunbul-lale kokusın
Bir mektupçuk yazayım
Guzel yarem okusın.

(Yel estiğinde getirir,
Sümbül, lale kokusunu.
Bir mektupçuk yazayım
Güzel yarım okusun.)

Çınarlar dagındayım,
Yuzumler bağındayım.
Oyun-kulku içinde,
Devranlı çağındayım.

(Çınarlar dağındayım.
Üzümler bağındayım.
Oyun, eğlence içinde,
Devranım olan çağdayım.)

Karşıda eki tosun,
Ekisi de bir olsun.
Boyle guzel dunyada
İlle sevgilin-olsun.

(Karşımda iki tosun,
İkisi de bir olsun.
Böyle güzel, dünyada
İlle sevgilin olsun.)

Gemi yurer deryadan
Men yurerim karadan.
Başka sevdigin olsa
Men çıkayım aradan.

(Gemi gider deryadan,
Ben yürürüm karadan.
Başka sevdiğin olursa (varsa)
Ben çıkayım aradan.)

Baga vardım yuzume
 Çubuk urdı kozume.
 Yarem, sana ne oldı,
 Bakmaz oldın sözüme?

(Bağa vardım üzüme
 Çubuk deđdi gözüme.
 Yarım, sana ne oldı,
 Bakmaz oldun sözüme?)

Yol çetinde bogdayım,
 Er kun sana sevdayım
 Seven isen, haber ber,
 Sevmesen unutayım.

(Yol kıyında buğdayım
 Her gün sana sevda(lı)yım.
 Sever isen, haber ver,
 Sevmezsen unutayım.)

Mavi basma kiyersin,
 Niçun boynın egersin?
 Dogru soyle nazlı yar,
 Angimizni seversin?

(Mavi basma giyersin
 Niçin boynun eğersin?
 Doğru söyle nazlı yar,
 Hangimizi seversin?)

Kaya tubinde lale
 Topladım dane dane.
 Butun koynin içinde,
 Menim yarem bir dane.

(Kaya dibinde lale
 Topladım tane tane.
 Bütün köyün içinde,
 Benim yarım bir tane.)

Evim aldı al çiçek,
 Arasında mor çiçek.
 Al çiçekni takındım,
 Men yaremni sağındım.

(Evimi aldı al çiçek,
 Arasında mor çiçek.
 Al çiçeği takındım,
 Ben yarimi düşündüm.)

Eşil kiyme tanırlar,
 Seni yolcu sanırlar.
 Dostumdan çok düşmanım,
 Seni menden alırlar.

(Yeşil giyme tanırlar,
 Seni yolcu sanırlar.
 Dostumdan çok düşmanım (var)
 Seni benden alırlar.)

Bagçası bag içinde,
 Bağı duman içinde.
 Men sevdim, eller sardı,
 Kaldım zindan içinde.

(Bahçesi bağ içinde
 Bağı duman içinde.
 Ben sevdim, eller aldı,
 Kaldım zindan içinde.)

1- Rıza Fazıl, Maneler ve Çınlar, Taşkent,
 1975

Yazı,
 şiir,
 makale
 ve
 incelemelerinizle
 DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ'ni
 destekleyiniz.

Abone olunuz
 Abone bulunuz

Adres: Doğu Türkistan'ın Sesi
 Millet Cad. 26/3 Aksaray/İSTANBUL
 Tel: 524 41 21

Çin'in Diğer Yüzü

Çev: Kadir Ahan

BAŞKA BİR ÇİN

Batıda müslüman isyanı gibi Pekin'de azınlıkların meydana çıkması ile ilk raporlar eksik olmakla birlikte gerçek hikâyeye yavaş yavaş ortaya çıktı. Kaşgar vilayetine bağlı Aktuğ şehrinin uzak çölündeki kızgın müslümanların hücumları devam ediyordu. Rivayete göre mahalli yöneticiler bir caminin yapımının engellenmesi ve 1000 den fazla silahlı kişinin caddelerde gösteri yapması üzerine olayın mahiyetini anlamak için gönderilen iki Çinlinin öldürülmesi ve olayı bastırmak için gönderilen 100'ü aşkın polis apluka altına alınmıştır. Sonuçta 1000 den fazla Çin müfreze kuvveti zorla protestocuların ablukasını kırmış ve kışkırtıcılar dağlara doğru kaçmak zorunda kalmışlardır.

Batılı seyyahların işittiğine göre en az 60 kişi öldürülmüştü. Bir Çin kaynağı "bir çok insan öldürülmüştür" demekle yetindi Pekin, Kuzey batılı inatçı ekseriyetin ulaştığı hedefin devamı hususunda tartışmak istemiyordu. Fakat hükümetin ilgisi ortada aşıkardı. Hafta öncesi Doğu Türkistan yöneticisi Temur Dewamet Pekin'de konuşan Türk müslüman cemaatının gürültüsü patırdısı hakkında hesaba çekilmek üzere Urumçiye çağrıldı. Uçağa binmeden bir kaç dakika önce Dewamet yabancı gazetecilere ayrılıkçı hareketleri doğruladı ve onları kınayıp (Uluslararası Burjuvazi kurtuluşu üzerine) onlarla sonuna kadar savaşacağına dair yemin etti. Hafta sonu Pekin Batı Türkistan'ın büyük bir bölümünün ulaşım ağlarını kesti. Böylece Çinli kuvvetlerin şiddeti tamamen bastırıp bastırmadığını

öğrenmek kesinlikle mümkün değildi. Fakat bir batılı diplomat "Bence henüz değil" dedi.

Aslında bu yalnızca bir başlangıç olabilir. Pekin'in kontrolleri kalıcı olarak çoğalmasına rağmen Pekin yönetimi, apaçık bir şekilde İslami tebliğden ve uyuyan Orta Asya Sovyet Türk Cumhuriyetlerinin Türk milliyetçiliğinden ve onların hareketlerinin Çin'e sıçraması ve derin siyasi parçalanmaya neden olacağından korkmaktadır.

Doğu Türkistan'da etnik Türklere içinde en kalabalık olanları Uygurlar. Nüfus 6.6 milyon ve 900.000 Kazak dahil. 100.000 den fazla da Kırğız var. Bu guruplar Pekin tarafından derinden yabancılaştırılmaya çalışılıyor. Türkiye ve diğer Türk kardeşlerinden koparılmaya, uzaklaştırılmaya itiliyor. Son 10 yılda 100 den fazla Doğu Türkistanlı ve içlerinden ünlü şampiyon yüzücü Murat Tahir de dahil Türkiye'ye sığındı ve yalnızca bu ay Şincang otoriterleri Çin'den "kaçak" etnik Türklere yardım eden bir uygur "casusu" nun tutuklandığını ilan ettiler.

Etnik ve dinî başkaldırıyla ilgili olarak Pekin, sadece müslüman azınlıkta başkaldırıcıyı sınırlandırmıyor. Çin'de hâlen Tibet'ten Moğolistan'a, oradan güneydeki Zhuang bölgesine kadar uzanan 56 bölgesel farklı gurup var. Bu azınlıkların çoğu geniş olan batı sınır bölgelerinde- çorak çöl toprakları ve sarp kayalıklarda yaşamaktalar. Bu insanların çoğu, aşağı yukarı 1 milyar Çinli kuvvetli ekseriyetten sadece coğrafi değil dil yönüyle de ayrılırlar. Milliyetçilik Pekin'i henüz daha Moskova'yı tehdit ettiği şe-

kilde tehdit etmedi. Yalnızca bütün % 8'i azınlık sayılabilir. Sovyetlerle kıyaslanırsa Sovyetlerde % 50 sini azınlıklar oluşturur. Hâlâ Çinli azınlıklarda sayım yapılamadı. Onlar toprağın yarısından fazlasını işgal ediyorlar. Nükleer deneme yeri olan geniş Taklamakan çölü, ICBM füze depoları, uydu fırlatma rampaları, hassas dinleme istasyonları Sovyetlere karşı yöneltilmiştir. Liderlik (yönetim) bu stratejik hayati öneme sahip yerlerden vazgeçemez. Geçenlerde yapılan Azınlıklar Konferansı bunun işaretidir. Başbakan Li Peng altını çizerek hükümetin ilgisini şöyle belirtti: " Şimdi çok küçük sayıdaki ayrılıkçılar sosyalist sisteme din ve milliyetçilik kisvesi altında karşı çıkıyorlar. Biz teyakuz (hazırlık) durumumuzdan vazgeçemeyiz." Çin'in bir çok uzak yerlerinde milliyetçi hasret ekonomik(iktisadi) çetin zamanlar tarafından büyüyor. Çin'in sahil bölgeleri Dang Xia oping'in ekonomik reformları sırasında geliştirildi, batı hinterlandları (ard bölge) ise geri bırakıldı. Tibet'te yıllık her kapital girdi avarajı 100 dolar. 1/4 pay sadece zengin sahil şehri Guangzhou'ya ait. Tibet'te hiç bir devlet fabrikası kazanamıyor ve 51'i fakirleşmiş şehirlerde bulunuyor. (Listelemeyi resmi Xinhua heber ajansı yapmış). Fabrikaların 38i ise oturmaya elverişli azınlık bölgelerine ait.

TAHRİPÇİ KUVVETLER:

Mamafih Pekin, iç meseleleriyle ilgilenen dış ülkelere kınama yöneltiyor. Liderlik, Yönetim, Doğu Türkistan'ı tahripçi kuvvetlerin çevirdiğini, bunların da kuzeybatı Sovyet Türk Ortaasya'dan kaynaklandığını biliyor. Bu şubatta Duşambe'de olan ayaklanmadan sonra (Sovyet-Türk Cumhuriyeti Tacikistan'ın başşehri) Pekin, Sovyet sınırından Tacikleri geri çevirdi.

Tibet güneyde ve Çin'in en huysuz gurubu. Tibetliler geçen yıl bağımsızlık gösterileri sırasında yürürlüğe giren harp kanunlarıyla hâlâ idare ediliyor. Bu gösteride 60 kişi Çin kuvvet-

leri tarafından öldürüldü. Şimdi bazı Çinli yöneticiler Nepal'de tekrar tutuşan Tibet bağımsızlık hareketinin Çin'e geçmesinden korkuyorlar.

Moğolistan kuzeyde bulunur. Parti tekelden çok partili sisteme doğru gidilen bu yerde, Çin Moğolları arasında muhalefeti telkin edebildiği ve Çin etnik gurupları içinde en fazla asimile (eritme) edilebilen yerdir. Fakat Çinli liderler Doğu Türkistan'ın komşusuna henüz daha bir kabahat yüklemeler. Geçen ağustos ayında Ulusal Güvenlik Bakanı Wang Fang "Doğu Türkistan'daki istikrarsızlığın kaynağında ABD ve diğer ülkelerin teşebbüsleriyle ülkemizi bölme ve yıkma amacı yatıyor."

Gerçekten birtakım âsiler Çin (han) mın Doğu Türkistan dışına atılması için çalışıyorlar. Fakat onların çoğu yerli Türkler. 1945'de müslüman ve Moğol ayrılıkçılar başkaldırdı ve Doğu Türkistan'da kısa ömürlü bağımsız Türkistan Cumhuriyetini Sovyetlerin desteğiyle kurdular. Bugün, Uygur ayrılıkçı lideri İsa Bey, Çin'in 1949'da Doğu Türkistan'a zorla girmeyle bir ünlü müslüman lider olarak Türkiye'ye iltica etti. Şimdi yaşı 80 lerde hasta ve âmâ. İsa Bey ve çevresindeki Uygur ve Kazaklar İstanbul'a yerleşmişler ve en az 7 ayrılıkçı teşkilatı, aralarında Doğu Türkistan Ulusal Devrim Cephesi, Doğu Türkistan Vakfı da bulunan kuruluşları yönetiyorlar. İşgal edilmiş Doğu Türkistan'ı tekrar kurtarmak için çalışıyor. Yerli seyahatları dışarıya elaltından antikomünist gurup gerçekleştiriliyor. Çin'de buna Doğu Türk Partisi deniliyor. Ayrıca İsa Bey'in gurubu Doğu Türkistan'a gizlice " Doğu Türkistan'ın Sesi" yayını sokuyorlar. Bu yayında İsa Bey, Doğu Türkistan'daki yoğun Çin kolonileşme akını sert bir dille eleştiriyor. Bir Uygurlu bilim adamı "Aysa (İsa) Bey Uygurlar için onların nesli tükenmiş panda olacağını söylediğini" belirtiyor.

SONUNA KADAR MÜCADELE

Diğer sürgün hareketçileri bizzat Doğu Türkistan'a sızdılar. Uygurlu bilim adamı "Binlerce Uygur Kazakistan'ın başkenti Almaata'da faaliyet gösteriyorlar. 1984'de Kazakistan'la sınır tehdidinin çözümlenmesinden beri onlar Doğu Türkistan'a gidip geliyorlar" diyor.

Geçenlerde ayrılıkçı hareketçilerin tevkifi ve politik literatürün musadere edilmesine rağmen mesaj nüfuz sahibi olma özelliğini koruyor. Geçen hafta Aktu'da göstericiler İsa Bey'in bağımsız Doğu Türkistan çağrısını yenilediler. Temur Dawamet geçenlerde "çeşitli kanatlardan bu insanlar Doğu Türkistan'a sızmış durumda." diye uyardı. "Onlar komünizmi karşılaştırmak ve sosyalizmi yıkmak istiyorlar. "

Aslında geçen Mayıs boyunca Pekin'de Doğu Türkistan Üniversitesi öğrencileri Urumçi'de "Destekle Pekin göstericileri" diye sempatik protestolara başladılar. Fakat onlar "Çinliler Doğu Türkistan'ı terkedin" diye bağıryorlardı. 19 Mayıs'ta biri, müslümanların cinsel hayatını anlatan bir kitabı Şangay'dan postalamasıyla protestolar ayaklanma şekline dönüştü. 100.000 kadar protestocu kızgın bir şekilde araçları devirip yaktılar. Yaz öncesinde Doğu Türkistan Üniversitesi duvar yazılarının "Uygurlar ya köle (erkekler) veya fahişe (kadınlar) yapılmalıdır." şeklinde gözükmelerinden sonra Müslümanlar protesto tertipletiler ve 'Çinlileri dışarı sürün!' diye bağırdılar. Urumçi sokaklarında yürüyen yaşlıca bir Uygur öğretmen geçenlerde genç bir Amerikalıya Çinlileri kötüleyerek "Ben savaşaçığım. Bir tek yol var, o da savaşmak! Ben ölebilirim, fakat benim oğlum benden sonra savaşmaya devam edecektir" diye bağırdı.

Birçok Çinli ayrılmayı döğüşmeye tercih edebilir. Aslında şekilde gözükmelerinden sonra'nın Aksu şehrinde 70.000 Çinli, Çin'deki anavatanlarına gönderilmelerini rica ettiler. Birçok

Çinli Şangay'daki evine döndü bile. Uzakta olmasa bile Çinlilerin hakim olduğu Guangzhou sahil şehrinde etnik parçalanmaya uğrama korkularından dolayı, tren istasyonu kenarına Uygurlara komşuluk için giden yolcuları götürmeyi reddediyorlar. Ne zaman iki Çinli polis bir Uygur restoranının kenar kaldırımından geçse Uygur dilinde konuşan bu Uygurlar "Cehenne me kadar yolunuz var" der ve polisler oradan hızla uzaklaşırlar.

Mamafih yönetim, istikrar ve mücadeleyi devam ettirmek niyetinde. Şubat ayında Duşambe'deki ayaklanma sırasında Doğu Türkistan Parti Şefi Sang Hanliang Kaşgar bölgesini dolaştı ve şöyle bir beyanat verdi: " Her iş ve işyeri bazı sıcak bölgelere sahiptir. Biz problemleri henüz daha embriyom (ilk safha) dayken halletmeliyiz."

Muhakkak ki Pekin yönetimi azınlıklar üzerindeki kontrolü aklaştırmak için 6 maddelik bir plan yaptı. Yeni camiler yapılması yasaklandı. Doğu Türkistanlı yöneticiler, kanunsuz Kur'an kurslarına saldırıldığı takdirde din adamlarından partiye yardım etmelerini istediler. Ayrılıkçıları "milletin köpüğü" diye tanımlayan Temur Dawamet, bir gazete röportajında, milliyetçi sabotajcıları ezmek için söz verdi. Çinliler ve azınlıklar arasındaki kızgın çekişme geçmiş hayatın yaşanmış bir hikayesidir. Fakat düşmanlık ancak komünistlerin çatısı altında bir uzlaşmaya varabilir.

1976 da sona eren 10 yıllık bir kültür devrimi boyunca aşırı solcu kızıl muhafızlar Başkan Mao Zedong'un adına binlerce cami, kilise ve mabedi yok ettiler. Müslüman imamları başlarında sarkıtılmış domuz başları olduğu halde Doğu Türkistan sokaklarında halka teşhir ettiler. Pekin yönetimi, 1950 lerde sulandırmanın iyi olması ve ekonomik kalkınma için maharetli Çinlileri Doğu Türkistan'a göndermeye başladı ve buradaki Çinli nüfus % 4'den % 40 kadar yükseldi. Buradaki Türkleri baskı altında tutma nihayet Mao'nun vekilleri sayesinde kolaylaştı. 1985'de Parti Genel Sekreteri Hu Yaobang Tibet ve Doğu Türkistan'daki Çinli ekseriyeti

eleştirdi ve mahalli kadroların terfisini istedi.

Hu Yaobang'ın geçen yıl ölümünden ve özellikle geçen ilkbahardaki Pekin'deki gösteriden beri Pekin yönetimi yön değiştirdi. 6.gizli maddede Kültür Devrimi sırasındaki solcuların hatalarını düzeltme ihtiyacını hissediyordu. Parti yöneticileri cari bölgesel karargahlarında kalmaları gerektiğini söylemişti. Diğer bir deyişle Çin vilayetleri yönetmeye devam etmelidir. Bağımsızlığı destekledikleri için 2 ünlü işadamı tutuklandı.

Otoriteler dini müesseseleri şüpheli muhaliflerin sağlam sığınağı olarak gördükleri için devamlı rahat vermemekteler. Mesela Budist Tibetlilerin ruhani lideri Dalai Lama'nın Nobel Barış Ödülünü kazanmasından sonra Sichuan vilayetindeki manastırlarda milli savunma eğitimini mecburi tutmaya başladı. Buradaki rahiplerin hepsi bağımsızlık taraftarıdır. Bir fenalığa başka bir fenalık katılarak resmi yayın organı olan Halkın Liberal Ordusu uzlaşmacı rahiplerin şu talimatı hoş karşıladıklarını iddia etti: "Onlar, rahipler aziz değillerdir, bu yüzden biz böyle bir eğitimi kabule hazırız" dediler.

Hâlâ Pekin'in azınlıklara karşı tutumu Kültür Devrimi boyunca yapılan sertliğe benzer bir yerde değildir.

Bütün azınlıklar, özel ayrıcalıklardan hoşlanıyor ve sınırsız seyahat etme hakları, okullara girişin kolaylaştırılması, doğum kontrolü politikalarından ve her aileye bir çocuk sınırından muaf tutulmalarını istiyorlar.

Müslümanlar bugün hac için Mekke'ye gidebilirler. (Mao zamanında bu ayrıcalık onlara verilmemişti.) Güneybatı Yunnan'da burma sınırında sınır alışverişine yetkililer göz yummaktadır. Bir Yunnan görevli "Onlar ne yapabilirler?" sorusuna "Bu bir azınlık bölgesi ve onlar herkes gibi mutluluklarını muhafaza etmelerini arzuluyorlar" şeklinde cevaplıyor.

Muhakkak azınlık bölgelerinde politik sessizliğin tutunduğu vahalar vardır. Moğol sığınağı az veya hiç olmasaydı ayrılmacı kışkırtıcılar Moğolcayı unutabilirdi. Hatta Fransa ve Al-

manyadan daha büyük olan Doğu Türkistan'da da durum böyledir. Vilayetin doğu kesiminde memnuniyet paketleri vardır. Amerikan antropolog Justin Rudelson geçenlerde Doğu Türkistan'ın doğu şehri Turfan'daki antropolojik gözlemlerini tamamladı. "Turfan, Kaşgar'a göre Çinlilere karşı daha duyarlıdır" diyor Rudelson. "Turfan'dakiler Türk olma şuurunda değil, fakat çoğu müslümanların arasında. Çinlilere karşı keskin bir nefret var. 1949'dan beri merkezi hükümet Şincan'da olduğu gibi Henan Ningxia'daki müslüman galeyanını bastırmakta. 1962'de Pekin, İli göçebe Kazaklarını kolektif çiftliklere bırakmaya çalıştı. 60.000'den fazla Kazak sınırı geçerek Sovyet Kazakistan'ına kaçtı. Bugün 900.000 kadar Kazak Türkü İli bölgesinde acılar içinde yaşamaktadır. Bu ay içinde Pekin anavatanından bölünme eğilimi gösteren yasadışı İli organizasyonunu geniş kapsamlı bir baskı altında tutmak istemişti. Şu anda Pekin'in etnik düşmanların tansiyonunu düşürmeye yönelik bir gayreti görülüyor.

Pekin'e göre ekonomik kalkınma istikrarı destekleyebilir. Bu ancak fonların olmamasıyla engellenebilir. Geçen yıl Pekin, fakir bölgelere gelişmiş endüstri yardımı yapmaya karar verdi. Fakat bu projeye yılda 5 milyon dolar gerekiyordu. Hükümet karayollarının geliştirilmesi teklifini veriyse de ayaklanma tekliflerin bülünmesine mani oldu.

Aslında azınlık meselesi Çinliler için kazanılmamış bir tekliftir. Gevşek kontroller, hür müslüman ve Tibetlileri Batı Çin boyunca bağımsızlığa çağıracaktır. Müeyyideler kızgın Uygur, Kazak ve Kırgızların tansiyonunu yükseltecektir.

Şimdiye kadar Pekin'in politikası, karıştırma ve az dertli zamanlarda özel imtiyazları garantileme ve baskı altında tutmak için yeni hareketler şeklinde idi. Fakat otoritelerin yenileştirme çağrıları gibi ayrılmacılar karşı şiddet uygulama azınlıklara karşı uygulanacak sert cezalandırmayla beraber süreceğe benziyor.

Newsweek, 23 Nisan 1990

Doğu Türkistanlıların Bonn'da Tertip Ettikleri Protesto Mitingi

Batı Avrupa'daki Uygurlar 5 Mayıs 1990 Cumartesi günü Bonn'da miting düzenleyerek, yakında Dou Türkistan'da patlak veren isyanda onlarca soydaşlarının Çin güvenlik birlikleri tarafından öldürülmesini protesto ettiler.

Bilindiği gibi Batılı haber ajansları Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi'den Pekin'e dönen turistlerin verdiği bilgilere istinaden 5 ile 6 Nisan tarihlerinde Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrine yakın Aktu nahiyesinde halkın ayaklandığını bildirmişlerdi. Batılı turistlerin halk tarafından verilen bilgilere dayanarak anlattıklarına göre, Aktu'daki isyan kısa zamanda Kaşgar, Kuça ve Hoten şehirlerine yayılmış, Çin yönetimi isyanı bastırmak için bölgeye takviye birlikleri göndermiştir. Urumçi'deki Çin yönetimi başta olayı dünya kamuoyundan gizlemeye çalıştıysa da, aradan iki hafta geçtikten sonra adı geçen bölgede ayaklanma vuku bulduğunu doğrulayarak, çatışmalarda 22 kişinin öldürüldüğünü itiraf etmiştir.

Batı Avrupa'daki Uygurların 5 Mayıs 1990 Cumartesi günü düzenledikleri protesto miting saat 11:30 da Bonn'un Bad Godesberg kentindeki Michails Hof adındaki alış-veriş merkezinden başlayarak, oradan Çin Halk Cumhuriyeti elçiliğinin önüne kadar yürüyüş yapıldıktan sonra orada olayın önemini dile getiren konuşmalar yapıldı. Çin elçiliğine bir protesto mektubu verildi ve Çin elçilik kapısına kara çelenk konularak miting sona erdi.

Uygurlar, Bonn'daki ÇHC elçiliğinin genel sekreterine verdikleri mektupta şöyle diyorlar:

"Ekselans,

Günümüzde insan haklarının ne derece önem kazandığını, devletler ve rejimlerin insan haklarına saygılı oldukları kadar meşru ve mu-teber olabileceklerini anlamış olmanız gerekir. Temsil ettiğiniz ÇHC nin ise bugün insan haklarına ve hukuka saygı göstermeyen bir ülke olduğu dünyaca bilinmektedir.

1876 senesinden bu yana işgal ve istilanz altında bulunan ve adını saygısızca 'Sinkiang' olarak değiştirdiğiniz Doğu Türkistan, devletiniz tarafından maddesi ve manasıyla sömürülmektedir."

Uygurların, ÇHC elçisine hitaben yazdıkları açık mektubta Doğu Türkistan'da zulme, sömürüye, asimilasyona ve işgale başkaldırmak vazgeçilmez bir hak olduğu hatırlatılarak şöyle denilmektedir:

"Bu vesileyle, Doğu Türkistan'ın Kaşgar vilayetine yakın Aktu nahiyesinde 5-6 Nisan 1990 tarihlerinde haklarını elde etmek için zulme ve baskılara başkaldıran onlarca kardeşimizin Çinli askerler tarafından şehid edilmesini nefretle kınıyoruz ve olaylar sırasında ve ondan sonra olaylara karıştığı bahanesiyle yakalanan kardeşlerimizin ve bununla birlikte Doğu Türkistan'daki bütün siyasî tutukluların serbest bırakılmasını istiyoruz. Bütün Doğu Türkistan Türklerinin ve olaylar sırasında şehid düşen kardeşlerimizin ortak arzusu olan , Doğu Türkistan halkına kendi kaderini kendi tayin etme hakkı dahil, bütün insanî haklarını iade edilmesini... talep ediyoruz."

Mitinge katılan Uygurlar, ellerinde ay-yıldızlı gök bayrakları ile 'Bu bayrak 1933 senesinde Kaşgar'da kurulan bağımsız Doğu Türkistan Türk İslam Cumhuriyetinin bayrağı idi) birlikte, Çin yönetiminin Doğu Türkistan halkına yönelik baskı ve asimile etme politikasını kınayan plakatlarla yürüdüler. Miting kafilesi **Michails Hof** dan bir kilometre kadar mesafede bulunan ÇHC elçiliğine kadar yürüdüğünde, Batı Almanya polisi kafileye refakat etti ve kılavuzluk yaptı.

Uygurların ellerinde Çin yönetimine hitaben yazılan:

" Doğu Türkistan'da katliama son verilsin"

" Doğu Türkistan'ın Lob Nor bölgesinde atom denemeleri durdurulsun"

" Doğu Türkistan'da insan haklarının ihlal edilmesine son verilsin"

" Doğu Türkistan'a Çinli göçmenleri yerleştirme işlemine son verilsin"

" Doğu Türkistan Türklerini asimile etme politikasına son verilsin" sloganları yazılı plakartlar vardı.

ÇHC elçiliğinin kapısı önünde Avrupalı Uygurların temsilcisi **Erkin Alptekin** ve Türk-İslam Birliği teşkilatının başkanı **Musa Serdar Çelebi** kısa birer konuşma yaptılar. Erkin Alptekin, konuşmasında, bir kısım Türk illerinde özgürlük havası esmekte olduğundan, Doğu Türkistan'da ise Türklerin tarih sayfasından silinmemek için ölüm-kalım mücadelesi verdiğinden bahsederek, Pekin yönetiminin bu ülkede mecburi doğum kontrolü politikasını devam ettirdiğine, Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirme politikasının neticesi olarak 1949 yılında 300.000 olan Çinli sayısının bugün 6 milyonu çoktan geçtiğine, komünist yönetimin müslümanların inanç hürriyetini kısıtlayarak cami yapımı ve dini eğitimini yasakladığına dikkati çekti. Erkin Alptekin'in söylediğine göre, eğer Doğu Türkistan Türkleri 'sessizce eriyip yok olacağımıza, mertçe ölelim' diyerek topyekün silahlı ayaklanma tertip edecek olur-

larsa, bu hareket Çinlilerin ülke halkını imha etmelerine zemin hazırlayacaktır. Çünkü, diyor Erkin Alptekin, 1989 senesi Haziran ayında Pekin'deki Tian Anmin meydanında demokrasi taraftarı talebelerin üstüne tanklarla saldıran Çin yönetimi Doğu Türkistanlıları hiç gözünü kırpmadan imha edecektir. Erkin Alptekin sözlerini şöyle tamamladı:

"Biz Doğu Türkistan halkının katledilmesini, erimesini ve tarih sayfasından silinmesini değil, millî ve dinî benliğini kazanarak insanca yaşamasını istiyoruz. Bunun için de biz, dünya milletlerini Doğu Türkistanlıların 'kendi kaderini kendi tayin etme' talebini desteklemeye çağırıyoruz."

Batı Almanya'daki Türk-İslam Birliği teşkilatı Uygurların 5 Mayıs Cumartesi günü yaptıkları protesto mitingini organize etme işlerine yardımcı olmuştur. Bu teşkilatın Başkanı Musa Serdar Çelebi, ÇHC elçiliği önündeki konuşmasında, Doğu Türkistan'da Türk müslümanlara karşı girilen haksızlıkları kınayarak şöyle dedi:

"Bir asrı aşan zamandan beri Çinlilerin işgali altında bulunan Doğu Türkistan topraklarında yaşayan kardeşlerimiz hemen hemen bütün insanî haklarından mahrum bulunmaktadır. Çin yönetimi Doğu Türkistan halkının en haklı taleplerini bile geri çevirmekte ve her geçen gün bölge halkı üzerindeki baskılarını arttırmaktadır.

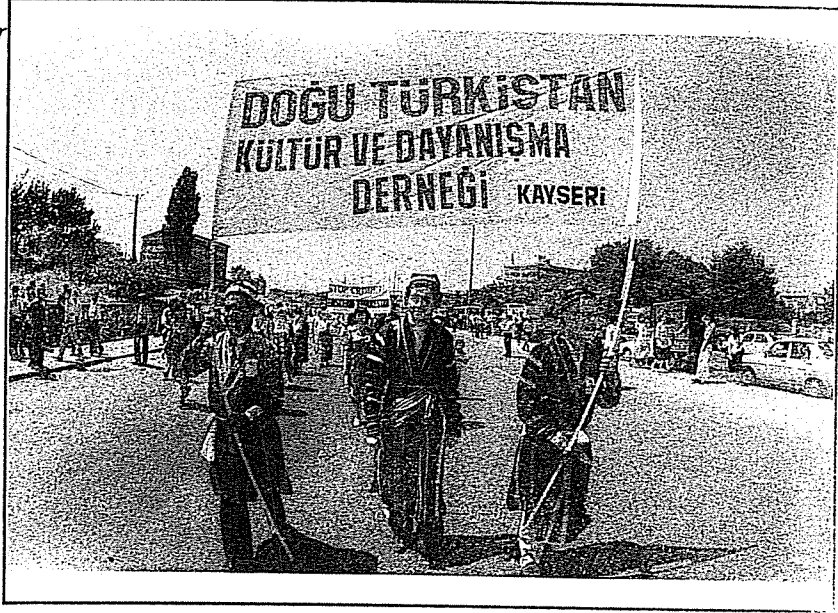
Buna karşı direnen ve insanca yaşamak için başkaldıran kardeşlerimiz üzerine Çinli askerleri göndermektedir. Nitekim, Nisan olayları sonucu, resmi açıklamalarda bile 22 kardeşimizin katıldığı ifade edilmekte. Biz, Avrupa'da yaşayan Türkler olarak Çin yönetiminin bu kanlı saldırısını nefretle kınıyoruz ve Doğu Türkistan halkına kendi kendini yönetme hakkının en kısa zamanda tanınmasını istiyoruz."

Bonn'da tertip edilen protesto mitingine onlarca Türkiyeli kardeşimizle birlikte, Köln'de yaşamakta olan Kazak Türklerinden de bir grup katılmıştır.

DTV

İstanbul'da Kızıl Çin'i Protesto Mitingi

İstanbul'da Doğu Türkistan Göçmenler Derneği tarafından 24 Haziran 1990 günü Şişli İÇağlayan Abide-i Hürriyet Meydanında "Kızıl Çin'i Protesto Yürüyüşü" ve "Esir Türklere Özgürlük Mitingi" yapıldı. Mitinge İstanbul'da bulunan ve yurdun çeşitli yerlerinden gelen Doğu Türkistanlılardan yaklaşık 3000-3500 kişi katıldı. Mitinge 20 Türkistanlı atları ve milli giysileriyle renk kattı.

Mitingde "Esaret zincirlerini kıracağız", "Çinli işgalciler Doğu Türkistan'dan defolun", "Doğu Türkistan'daki Nükleer Denemelere Son", "Barın'daki Katliama Son", "Şincan değil, Doğu Türkistan" yazılı pankartlar taşındı ve "Kahrolsun komünizm", "Huk, hukuk, adalet, Türkistan'a hürriyet", "Esir Türklere özgürlük" sloganları atıldı. Ayrıca Çin bayrakları ile Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Lee Peng'in kuklası yakıldı.

Abide-i Hürriyet meydanında toplanan kalabalığa İsa Yusuf Alptekin bir konuşma yaparak "Araplardan sadece Filistinliler hariç hepsi özgür. Türklere ise Türkiye'dekiler hariç hepsi tutsak. Allah bütün Türklere özgürlük versin" dedi.

Mitinge katılanların fotoğraflarını çekerek Çin'deki akrabalarına baskı aracı olarak kullanmak isteyen Çin Resmî Haber Ajansı muhabiri Hu Kyu Kzu, tertip komitesi tarafından farkedilerek miting alanı dışına çıkartıldı ve polise başvurularak resim çekmesinin engellenmesi istendi.

Daha sonra Çin Halk Cumhuriyeti İstanbul Konsolosluluğuna bir siyah çelenk bırakıldıktan sonra miting sona erdi.

Miting ertesi gün bütün gazetelerde yer aldı. Biz sadece Bayrak gazetesinde yer alan haberi size aktarıyoruz:

Türkiye'deki Türkistanlılar, geçen hafta içersinde Abide-i Hürriyet Meydanında bir miting düzenleyerek Doğu Türkistan'daki Çin zulmünü protesto ettiler. Özellikle geçen Ramazan ayından bu yana yoğunlaşan baskıları kınamak amacıyla düzenlenen mitinge katılanlar Abide-i Hürriyet Meydanına kadar yürüdüler. Kendilerini meydanda atlılar karşıladı. Millî kıyafetleriyle protestoya katılan Türkistanlıların gösterileri ilgiyle karşılandı. Mitingin ilk konuşmasını Hızırбек Gayretullah yaptı. Konuşmasında Türk tarihinin Türkistan'da başladığını belirten Hızırбек Gayretullah Türklerin hiçbir millete husumet beslemediğini fakat istiklal, hürriyet ve namusuna dokunulduğu an kükrediğini belirtti. Gayretullah konuşmasında şunları söyledi:

"Romanya'daki Vahşet Türkistan'da da yaşanıyor"

"Çin'e diyoruz ki: Türkistan'da yaşayan müslüman Türklerin hakkını, istiklâlini garanti edin!. Bir

milyar Çinliye karşılık 25 milyon Türk olabilir ama bunlar kükrerse sel olur!.. Bugün Türkistan'da ikinci bir Romanya yaşanmaktadır. İkinci bir Çavusesku vahşeti yaşanmaktadır. Biz Çin halkına değil hükümetine, diktatörlerine karşıyız."

Hızırbek Gayretullah miting anında Özbeklerin bağımsızlık ilan ettiğini, Alma Ata'da muhtelif Türk guruplarının bir araya toplandığını, bunun müslümanlık ve Türklük için mübarek olması dileğini belirtti.

Şiir okunduktan sonra eski Doğu Türkistan Hükümeti Genel Sekreteri İsa Yusuf Alptekin bir konuşma yaptı. Konuşmasında 41 seneden beri Doğu Türkistan meselesini bir millî dava haline getirmek ve Çin esaretinden kurtarmak için mücadele ettiklerini açıkladı.

"55 milyon Türk hür, kalanı esir"

Miting meydanında bulunanlara hitaben yaptığı konuşmasında İsa Yusuf Alptekin, Batı Trakya'dan Çin Seddine uzanan geniş, zengin ve mukaddes topraklar üzerinde mukaddes dini, mukaddes dili, zengin kültürüyle, Türklük ve müslümanlık için hizmetleriyle 150 milyon müslüman Türkün yaşadığını ve bunların sadece Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan 55 milyonunun hür olduğunu kalanların ise esir olduğunu söyledi. Arapların Filistin'den başka esirinin olmadığını ve Türklerin de Türkiyedekilerden başka hür serbestinin olmadığını söyleyen İsa Yusuf Alptekin esir Türkler içinde en talihsizinin de Doğu Türkistanlılar olduğunu ve dünyada Çin kadar ah laksız bir milletin esiri olmuş başka bir millet olma-

dığını belirtti.

Daha sonra Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği adına Şabiddin Kari ve aynı derneğin Kayseri şubesi adına Mehmet Emin Batur birer konuşma yaptılar. Konuşmalarında Çin'i protesto ettiler.

Konuşmalar sırasında üzerinde eski devlet başkanı Deng Xiao Ping ve şimdiki başbakan Lee Peng'in isimleri yazılı olan bir kukla ile Çin bayrağı yakıldı.

"Sinkiang değil, DOĞU TÜRKİSTAN"

Doğu Türkistan Vakfı Başkanvekili Sultan Mahmut Kaşgarlı ise konuşmasında Doğu Türkistan'ın 200 yıldan beri Çin istilasına ve saldırılarına maruz kaldığını, 1949 yılından beri işgal altında olduğunu ve yüce İslam dinini devletin resmi dini yapmak isteyen Karahanlı devletinin yurdunda ibadet hürriyetinin kısıtlandığını, yeni camilerin yapılmasının yasaklandığını, Kur'an Kurslarına izin verilmediğini, hac ibadetini eda edebilmek için yıllarca uğraşan müslümanlara engeller konulduğunu söyledi. Ayrıca Doğu Türkistan'ın nükleer deneme alanı olarak kullanılmasından dolayı halkın kanser başta olmak üzere çeşitli hastalıklara yakalandığını belirtti. Sultan Mahmut Kaşgarlı daha sonra şunları söyledi:

"İsteklerimiz"

"* Biz Çin yönetiminin Doğu Türkistan'da yapmakta olduğu zulüm ve baskı siyasetini şiddetle ve nefretle kınıyoruz.

* Vatanımızın adı Sinkiang değil, Doğu Türkistan'dır.

* Doğu Türkistan'a yapılan Çinli göçmen akını durdurulmalıdır.

* Doğu Türkistan'da doğum kontrolü kaldırılmıdır.

* Çin yönetiminin Doğu Türkistan'daki katliamı

durdurulmalıdır.

Olaysız devam eden ve biten mitingde şu pankartlar vardı:

- "Doğu Türkistan'a Hürriyet",
- "Doğu Türkistan'da Çin Zulmüne Son",
- "Çinli İşgalci Doğu Türkistan'dan Defol",
- "Basın Dünyası Nerede?"
- "İnsan Hakları Şampiyonları Nerede?",
- "Yurdumuza Çinli Göçmen İstemiyoruz",

"Azerbaycan, Kırım, Türkistan, Batı Trakya, Bulgaristan, Kafkasya, Afganistan, Kenkük Esaret Zincirlerini Kıracağız."

Son konuşmayı yapan Dr. Erpolat Dönmez "Asırlık Rus imparatorluğu nasıl yıkıldıysa aynı şey Çinlilerin de başına gelecek. Türk korkusu yüzünden Ruslar ve Çinliler biraraya geldiler." dedi.

"Doğu Türkistan Göçmenler Derneğince düzenlenen mitingte Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Lee Peng'in kuklası ile Çin bayrağı yakıldı.

Miting sonunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine hitaben Hızırбек Gayretullah Hükümetin Türkistan meselesini Birleşmiş Milletlere götürmesinin boynunun borcu olduğunu, bunun Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası için vacip olduğunu söyledikten sonra "Zafer Hakk'ın ve Hakk'a inananlarıdır." diyerek mitingi bitirdi.

Bayrak Gazetesi, 29 Haziran - 6 Temmuz, Rifat Yılmaz

"ANALAR ŞENLİĞİ"

"Dünya Anneler Günü" münasebetiyle Doğu Türkistan Vakfı Kadınlar Kolu Şenlik Tertip Komitesi, Çin'deki son katliamı değerlendirmek, birbirlerini bu konuda bilgi sahibi yapmak ve aralarındaki birlik ve beraberliği kuvvetlendirmek gayesiyle İstanbul Aksaray'daki Çağdaş Düşün Salonunda 12 Mayıs günü bir "Analar Şenliği" tertip etti.

Hanımların millî giysileriyle katıldığı şenlik İstiklal Marşı'nın söylenmesiyle başladı. Sonra Aktu'da öldürülen 50 kardeşimiz için bir dakika saygı duruşunda bulunuldu. Daha sonra konuşma bölümlerine geçildi. Yapılan konuşmalarda Aktu'daki son

katliam ve genel olarak Doğu Türkistan'ın bugünkü durumu hakkında bilgiler verildi.

Tamamen bir sevgi, dostluk, kardeşlik ve Çin'deki esir kardeşlerin durumlarına karşı duyarlılık içinde bulunan şenlikteki asıl gaye elbette Türkiye'de ve bütün dünyada kutlanan "Anneler Günü"nü kutlamak değil, bu gün vesilesiyle Doğu Türkistan analarını bir araya getirmektir. Doğu Türkistan anaları bu vesileyle bir araya gelerek hem hasret giderdiler, hem de kendi memleketlerindeki son durumları değerlendirme ve öğrenme fırsatı buldular. Şenlikte, şenliğin adına yaraşır bir şekilde DTV Folklor Ekibinin gösterilerini seyretmek ise Doğu Türkistan analarına büyük mutluluk verdi.

Şenlikte anaların çektikleri ızdırab dile getirilirken bütün dünya analarının artık evlad, koca, kardeş ve diğer yakınlarını kaybetmenin acısına maruz kalmaması, kendilerinin esaret yükü altında ezilmemesi dilek ve temennisinde bulunuldu. Azerbaycan'daki son mezalim üzerine, bütün Azeri analarını temsilen Azize Caferzade'nin "Bütün Dünya Anaları Size Sesleniyorum!" hitabı gibi bir şeydi bu.

Şenliğe 250-300 Doğu Türkistanlı hanım millî kıyafetleriyle katıldı ve şenlik yaklaşık 4 saat sürdükten sonra bitti. Bütün anaların ızdırabsız günler geçirmesini temenni ediyoruz.

"AZERBAYCAN TÜRKLERİ" ve "HAZAR"

Merkezi İstanbul Aksaray'da bulunan Azerbaycanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği tarafından çıkarılan Azerbaycan Türkleri ve Hazar adlı dergi ve gazete Azerbaycana Kızıl Ordu'nun girmesinden sonra Azerbaycan'da ortaya çıkan durumu sığağı sığağına en yetkili kalemlerden okuyucuya haber veren iki yayın organı. Her iki yayın organının sahipliğini Nihad Çetinkaya, Yazışmaları Müdürlüğü ile bilim teknik işlerini Ahmet Efe yürütüyor. Azerbaycan Türkleri dergisinde daha çok kültürel konulara, edebî ve tarihî meselelere yer verilirken, Hazar'da aktüalite, kültür ve sanat dünyası bütün canlılığı ile okuyucuya iletiliyor. Bu kardeş yayın organlarına muvaffakiyetler diler, emeği geçenleri kutlarız.

VEFATLAR

Hacı Osman Taştan Vefat Etti

Kızıl Çin'e karşı Doğu Türkistan'ın hürriyeti için silahlı mücadelede bulunmuş olan Doğu Türkistan davasının milli hadimlerinden, Doğu Türkistan Göçmenler Derneğinin kurucusu ve eski başkanı, Kazak Türklerinin lideri, yiğit mücahid Hacı Osman Taştan 16 Mayıs 1990 Çarşamba günü vefat etti.

1905 yılında Doğu Türkistan'ın Altay ilinde Kazak Türkleri'nin bir beyi olan Zayıf Teyci'nin oğlu olarak dünyaya geldi. Babası Zayıf Teyci vatanperver, milli duygu ve ülküsü kuvvetli, ileri görüşlü bir Türk beyi idi. Öteden beri Çinliler'e karşı yapılan milli isyanlara bilfiil katılmış ve ülkenin diğer yerlerindeki milli ayaklanmaları da desteklemişti. 1930'lu yıllarda Doğu Türkistan'da Çin'e karşı topyekun isyanların başlatıldığı yıllardır. Bu tarihlerde Osman Taştan'ın babası Zayıf Teyci ve dava arkadaşı Elishan Teyci 18.000 kişilik bir askeri birlik ile Doğu Türkistan'ın Cumhurbaşkanı Hoca Niyaz Hacı'yı destekledi. D. Türkistan'ın Barköl bölgesinde, vatanın kurtuluşu ve istiklali için uzun yıllar mücadele veren babası Zayıf

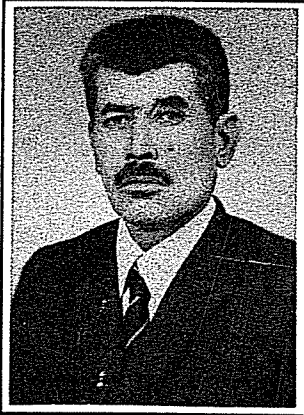
Teyci, Tibet üzerinden Türkiye'ye doğru kafillesi ile birlikte yola çıkarken Tibet'te şehid oldu. Kafilesinin ancak yüzde 10'u 1940 yılında o zamanki İngiliz idaresinde bulunan Pakistan'a iltica etmişlerdi. Zayıf Teyci'nin vefatı ile birlikte O'nun oğlu genç Osman Taştan babasının davasını devam ettirmek üzere Elishan Teyci'nin yanında yer aldı. 1942 yılında Elishan Teyci de vefat edince, Hacı Osman Taştan tek başına kaldı ve kafilenin başkanı oldu. Hacı Osman Taştan yılmayarak perişan ve bitkin halkını refaha çıkarmak için mücadeleyi devam ettirdi. Pakistan'da "Doğu Türkistan Göçmenler Derneği"ni kurdu ve bu derneğin başkanlığını üstlendi. Bu derneğin yoğun çabaları ve merhum Mehmet Emin Buğra ile sayın İsa Alptekin'in girişimleri neticesinde Hacı Osman Taştan 1800 civarında kalan kafilayı Türkiye'ye geldiler. Doğu Türkistan'da, Tibet'te, Himalaya dağlarında yalnız Kızıl Çin askerlerine karşı değil, açlığa, sefalet ve tabiata karşı korkunç mücadeleler veren Hacı Osman Taştan, İsa Yusuf Alptekin ile birlikte halen faaliyette olan Doğu Türkistan Göçmenler Derneği'ni 1960 yılında kurdu. Derneğin Başkanlık görevinde de bulunan, Doğu Türkistan Davasının milli hadimlerinden, yiğit mücahid, Kazak Türkleri'nin lideri Hacı Osman Taştan'ın 16.5.1990 Çarşamba günü hakkın rahmetine kavuşarak aramızdan ayrılması Doğu Türkistan Davası için, Türk milleti için acı bir kayıptır. Vefatı, Türkiye'deki ve hür dünyadaki bütün Türkistanlılar'ı üzüntüye sevkeden bu mücahidin cenazesi 17 Mayıs Perşembe günü Zeytinburnu İstasyon Camii'nde öğle namazını müteakip GÖKBAYRAK'a sarılı olarak kaldırıldı.

Doğu Türkistan Mücahidlerinden Mehmet Emin Buğra Anıldı

Doğu Türkistan liderlerinden Mehmet Emin Buğra, 16 Haziran 1990 cumartesi günü 25. ölüm yılında İstanbul Zeytinburnu'nda Dr. Yakup Buğra'nın evinde yapılan bir anma toplantısında anıldı. Anma toplantısında Mehmet Emin Buğra'nın aziz ruhuna Kur'an okundu, resimleri ve arşivlerinden oluşturulan belgeler videoda gösterildi. Toplantıya katılanlara Mehmet Emin Hazret'in **Şarki Türkistan Tarihi** isimli kitabı dağıtıldı. Toplantıya katılanlar arasında Doğu Türkistan Vakfı Başkanı Sayın Mehmet Rıza Bekin, DTV Müttevelli Heyet Üyeleri, DTV Müdürü ve Türkistanlılar hazır bulundular.

Toplantı Doğu Türkistan liderlerinden Sayın İsa Yusuf Alptekin'in konuşmasıyla sona erdi.

Recep Ahan Vefat Etti

Recep Ahan, 1922 yılında Doğu Türkistan'ın Hoten vilayetinde doğdu. Siyasî sebebler dolayısıyla küçük yaşta babasıyla Hindistan'a göçetti. 1953 senesinde göçmen olarak Türkiye'ye geldi. Konya'ya yerleşti.

Konya'da iken arkadaşları olan Abdülkadir Cengiz ve Abdülkerim Uygur ile beraber imkanları ölçüsünde fedakarlıklar yaparak Doğu Türkistan'ı Konya'da tanıtmaya çalıştı..

11 Haziran 1990 tarihinde vefat eden Recep Ahan'a Allah'tan rahmet, ailesine ve yakınlarına başsağlığı dileriz.

Enver Şakül Beyin Ardından

Aslen İdil-Ural Türklerinden olan Enver Bey 1920 yılında Doğu Türkistan'ın başşehri Urumçi'de doğdu. Çin'de okuduğu yıllarda İsa Yusuf Alptekin Beyin siyasî mücadelesine katıldı. Bildiği yabancı diller, edindiği siyasî tecrübeler sayesinde Urumçi'de bazı öğretmenlere çeşitli dersler verdi, İngilizce öğretti. 1949 senesinin sonlarında Hindistan yoluyla Türkiye'ye göçetti. Ankara'da iken Doğu Türkistan liderlerinden İsa Yusuf Alptekin'in çalışmalarına yardımcı oldu.

Enver Beye Allah'tan rahmet, kederli ailesine ve çocuklarına başsağlığı dileriz.

Abdul Ahat Türkistani Vefat Etti

Hemşehrilerimizden Suudi Arabistan'da ikamet eden Abdül Ahat Türkistani'nin 19 Ocak 1990'da Cidde'de vefat ettiğini öğrendik

1922 yılında Doğu Türkistan'ın Kuçar şehrinde dünyaya gelen Abdül Ahat Türkistani 1948 yılında Suudi Arabistan'a giderek buraya yerleşti. Hayatı boyunca Türkistan davası için çalışan, Suudi Arabistan'daki hemşehrilerimizin proplemleriyle yakından ilgilenen vatanperver hemşehrimizin vefatı bizleri üzüntüye sevketmiştir.

Merhuma Allah'tan rahmet, kederli ailesine başsağlığı dileriz.

Çin'de İslamiyet ve Türkler

Hızırбек Gayretullah İsmail Cengiz

İsteme Adresi: Millet Cad. 26/3

Fiattı: 10.000 TL. (% 25 indirim yapılır.)

Anti - Chinese Demonstration in Istanbul

East Turkistanis in Turkey held a demonstration in Istanbul on 24th of June 1990 to protest the recent killings of dozens of their countrymen in the village of Baren near the city of Kashgar and Chinese policy of suppression in their homeland. The demonstration, which was organised by the East Turkistani Refugee Organisation and attended by nearly 3000 people began at Çağlayan 'Liberty Monument' Square. Protestors burned Chinese flags and puppet-figures of the Chinese leaders Deng Hsiaoping and prime minister Lee Peng, they marched towards the Chinese consulate, and placed a black wreath at the Chinese Missions' entrance. The crowd was led by a group of horse-riders and followed by others in their traditional costumes.

İsa Yusuf Alptekin, the leader of East Turkistanis in Turkey condemned the Chinese policy of suppression and assimilation in his homeland and called for support the just cause of East Turkistani people.

Some placards carried by the demonstrators read:

- * We will Breake the Chain of Captivity
- * Chinese Occupiers in East Turkestan Go Home
- * halt Nuclear Tests in East Turkestan
- * Halt the Massacre in Baren
- * The Name of Our Homeland is NAT Sinkiang but East Turkestan

They chanted slogans such as,

- * Liberty for East Turkestan
- * We Will Breake the Chains of Captivity

Eastern Turkestan In The Arab and International Media

Unfortunately most muslim and international media still insist on referring to Eastern Turkestan as SINKIANG or XINJIANG instead of the traditional national and Islamic name of Eastern Turkestan.

In the line with principle of journalistic fidelity the editorial board of the Magazine finds itself compelled to reproduce what is published in these newspapers and magazines without amendment or substitution. We therefore hope sincerely that, all those who are concerned, should henceforth use the traditional EASTERN TURKESTAN in their writings and other works, so that the rights of our muslim brethren will be saved and guarded.

Arab news, 14th March 1990

Muslim unrest in Eastern Turkestan

BEIJING, March 13 (AFP) --The head government in China's north west region Xinjiang has called for a crackdown on separatist activities, and official report seen here today said.

Tomur Dawamat, chairman of the nominally autonomous region's government, said in a recently released 1990 work report that Xinjiang overcame difficult political struggles last year, referring to Muslim unrest.

But he warned that further manifestation of "disunity" would be strongly dealt with.

Foreign journalists have been refused permission to visit the sensitive area and last month a French journalist and her translator were expelled from China for "unlawful" newsgathering in Xinjiang.

The 11-point report by Tomur Dawamat, himself a Muslim, was revealed March 5 at a government plenary session in the regional capital Urumqi, and was quoted by the next day's edition of the Xinji-

ang Daily, received here today.

Just less than half, or about six million, of Xinjiang's people are ethnic Uygurs of Turkic descent who are profoundly Muslim. There are also ethnic Kazakh, Tajik and Uzbek minorities.

But large-scale immigration by China's dominant Han race following the Communists' rise to power in 1949 has made the Uygurs a minority in their own region.

There have been reports of demonstrations by Uygurs over the past several years and Beijing seems increasingly worried that Muslim separatist activities in the neighboring Soviet republics may spill over into Xinjiang.

Arab news, 14th March 1990

Beijing acts to curb Islamic activities

By Denis Hiault

BEIJING, March 18 (AFB)-- China is limiting the numbers of mosques and Quaranic schools in Muslim-majority Xinjiang province as part of a broad campaign launched to stem the rise of Islamic movement.

China's six-point action plan includes an assortment of warnings against "hostile foreign forces" engaging in proselytizing and stirring up tensions, the Xinjiang Daily paper said in its March 11 issue, which arrived here today.

The move underscores the increasing worry among Chinese federal officials that autonomous northwestern province of 15 million people, many of them Uygurs of Turkic descent, might become gripped by the kind of religious and nationalist fever that has erupted in neighboring Soviet Central Asia.

The province borders the Soviet republics of Tadzhikistan, Uzbekistan and Kazakhstan.

As Xinjiang is off limits to foreign journalists, the seriousness of the potentially explosive situation could not be immediately confirmed.

But occasional travelers to the area have reported

arrests, and the handing out of tracts urging the faithful to mobilize, particularly in Kashgar and Urumqi.

The head of the regional government, Tomur Dawamat, recently stated his determination to "smash" saboteurs, whom he called "the scum of the nation."

The Xinjiang paper said the federal battle plan was announced March 10 by the speaker of the provincial general assembly, Amudun Niyaz, during a joint session with representatives of the Chinese People's Political Consultative Conference -- a Communist Party advisory body -- with "religious leaders" also present.

The plan reiterated "the absolute supremacy of the party over religion" and ordered a halt to activities by those "who require nonbelievers to practice religion."

It also criticized the "opening of Quranic schools" and called for a campaign against "the penetration of hostile forces coming from abroad."

He stressed that it was forbidden "to proselytize in the monasteries and mosques."

Using the excuse of not wanting to burden the faithful with religious taxes, local Communist authorities have said that the existing mosques were "sufficiently numerous to care for the believers' needs" and therefore all new construction would henceforth be "subject to prior authorization."

Religious officials were told to "contribute to the social unity and stability of the nation" and to disassociate themselves from those "who propagate separatist views under the religious pretexts, while attacking national unity."

Amudun warned that these "provocateurs" were linked to "hostile foreign forces" and said he hoped that China's "religious friends would continue to serve the edification of socialism, to actively help the party... and to support government family planning efforts."

China has notably exempted its Muslim citizens, largely hostile to contraception, from its single-child

population policy.

Last May, Iran's then-president Ali Khamenie toured Xinjiang during an official visit and said: "I have the feeling that China's Muslims are satisfied with government policy toward them on the issue of freedom of religion."

The return to power in 1978 of China's paramount leader, Deng Xiaoping, signaled an end to the religious persecution common during the 1966 to 1976 Cultural Revolution.

Nonetheless, Kashgar was the scene of anti-Chinese demonstrations during the 1980s and there were reports of demonstrations there during China's pro-democracy movement in 1989.

Chinese officials have not identified the "hostile forces" held responsible for the revival of unrest, but many Muslims cross the Soviet-Chinese border, which despite the presence of additional Chinese troops remains porous.

Diplomats here said they see Muslim activities as an element that could cause tension between the two Socialist powers, which were publicly reconciled in 1989 after a 30-year rift in relations.

They said Beijing's measures in Xinjiang could also possibly backfire by heightening tensions there, making the province a flashpoint for domestic unrest just a year after anti-Chinese demonstrations in the Tibetan capital Lhasa led to the imposition of martial law that is still in effect.

Arab News, 19 March 1990

Chinese plan seeks to limit Moslem influence

By Denis Hiault
Agence France-Presse

BEIJING-China is limiting the numbers of mosques and Koranic schools in Moslem-majority Xinjiang province as part of a broad campaign launched to stem the rise of Islamic fundamentalism and separatism.

China's six-point plan includes an assortment of

warnings against "hostile foreign forces" engaging in proselytizing and stirring up tensions, the Xinjiang daily paper said in its March 11 issue, which arrived here yesterday.

The move underscores the increasing worry among Chinese federal officials that the autonomous northwestern province of 15 million people, many of them Uyghurs of Turkic descent, might become gripped by the kind of religious and nationalist fever that has erupted in neighboring Soviet Central Asia.

The province borders the Soviet republics of Tajikistan, Uzbekistan and Kazakhstan.

Because Xinjiang is off limits to foreign journalists, the seriousness of the potentially explosive situation could not be immediately confirmed.

But occasional travelers to the area have reported arrests, inflammatory sermons during Friday Moslem prayers, and the distribution of tracts urging faithful Moslems to mobilize, particularly in Kashgar and Urumqi.

The head of the regional government, Tomur Dawamat, recently stated his determination to "smash" saboteurs, whom he called "the scum of the nation"

The Xinjiang paper said the federal campaign was announced March 10 by the speaker of the provincial general assembly, Amudun Niyaz, during a joint session with representatives of the Chinese People's Political Consultative Conference - a Communist Party advisory body - with "religious leaders" also present.

The plan reiterated the "the absolute supremacy of the party over religion" and ordered a halt to activities by those "who require nonbelievers to practice religion."

It also criticized the "opening of illegal Koranic schools" and called for a campaign against "the penetration of hostile forces coming from abroad."

Using the excuse of not wanting to burden the faithful with religious taxes, local communist authorities have said that the existing mosques are "sufficiently numerous to care for the believers needs" and therefore all new construction would henceforth be "subject to prior authorization."

Religious officials were told to "contribute to the social unity and stability of the nation and to disassociate themselves from those "who propagate separatist views under the religious pretexts, while attacking national unity."

The return to power in 1978 of China's paramount leader, Deng Xiaoping, signaled an end to the religious persecution common during the 1966-1976 Cultural Revolution.

Nonetheless, Kashgar was the scene of anti-Chinese demonstrations during the 1980s and there were reports of demonstrations there during China's pro-democracy movement in 1989.

Chinese officials have not identified the "hostile forces" held responsible for the revival of unrest, but many Moslems clandestinely cross the Soviet-Chinese border, which despite the presence of additional Chinese troops remains porous.

Diplomats here said they see Moslem militancy as an element that could cause tension between the two communist powers.

Washington Time, March 19 1990

Uprising in China called Mujahedeen-backed

BEIJING, May 9 (R) -- A foreigner who spent months among Muslims in China's northwest frontier region said today a recent armed revolt there against Chinese rule was backed by Afghan Mujahedeen.

China has said 22 people died when police crushed an uprising in the town of Baren last month

in Xinjiang, a huge and sensitive region bordering Afghanistan, the Soviet Union, Pakistan and Mongolia.

The official Chinese media has accused Muslims of forming Islamic death squads to launch a "holy war" for independence from Communist rule by Beijing. But details have been sketchy and most of the region is now effectively closed to foreigners.

The foreigner, who speaks the local Turkic Uygur language and traveled extensively in areas near Baren a few days after the revolt, quoted several people in the area as saying Mujahedeen had supplied weapons from across the border.

His account could not be independently confirmed but Western diplomats in Beijing said it was feasible and in many respects similar to China's own official version.

The traveler said the weapons, mainly guns, were intended for simultaneous uprising in six oasis towns along the ancient Silk Road on April 13th.

The revolt was to be led by Abul Kasim, described as an Islamic leader and commander in chief of an underground movement for an independent "free east Turkestan" in Xinjiang. He is believed to be in his 40s.

Kasim's plot was exposed, however, by a member of his rebel band during a row with a horse dealer. Hearing of it, Chinese authorities sent seven lightly armed militia to investigate in Akto County where the town of Baren is located. Rebels killed them, the traveler said.

China's People's Armed Police then marched on the county and fought a battle with a small band of rebels on April 5 and 6, he added.

He said he had heard differing accounts from local people of casualties but tourists from the region last month quoted residents as saying about 50 people were killed.

Arab News, May 10, 1990

سورولوۋاتقان موستە قىل بىر شەرقىي تۈركىستاننىڭ قورولشى ھەققىدىكى تەلەپلەردىن ئىبارەت ئىكەنلىكى كۆرسۈتۈلدى. مىللەتچى گورۇپلەرگە قارشى شىددەتلىك كۈرەشنىڭ داۋاملىق ئېلىپ بېرىلىشىنىڭ لازىملىقى، ئىستىخپاراتقا يەتمەكچى ئىكەنلىكى ھەمىيەت بېرىلىشىنىڭ زورۇرلىقى تەكىتلەندى.

«يىڭى چۈشەنچە گىزىتى» نىڭ ۱۹۹۰-يىلى ئالتىنچى ئاينىڭ ئۈچىنچى كۈنىدىكى سانىدىن.

ئانىلار كۈنى قوتلاندى

«دۇنيا ئانىلار كۈنى» مۇناسىۋىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستان ۋە خېيى خانىمىلەر بولۇپ، ئانىلار كۈنى تەبرىكلەش كۆمىتتى، چىن خەلىق جۇمھۇرىيىتىگە باغلىق شەرقىي تۈركىستاندىكى قانلىق بىسقتۇرۇشلەرگە نارازىلىق بىلدۈرمەك ۋە ئۆزئارا بىرلىك ئىتىپاقلىقنى كۈچەيتمەك مەخسەتدە ئىستاتىبول ئاقسارايىدىكى «چاغداش» توي زالىدا ۲۱-ئىيۇن كۈنى بىر ئانىلار بايرىمىنى ئۆتكۈزدى.

خانمىلەر مىللى قىياپەتلىرى بىلەن قاتناشقان بۇ ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت مەركىزى بىلەن باشلاندى. ئۇنىڭدىن كىيىن قەشقەر ۋىلايىتى ئاقتۇ ناھىيىسىدە خىتايىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن ئەللىكتىن ئارتۇق شەھىدلىرىمىز ئۈچۈن بىر مىنۇت سوكتە تورۇپ ئىھتىرام بىلدۈرۈلدى.

خانمىلەرنىڭ ۋەكىللىرى ئانىلار كۈنى مۇناسىۋىتى بىلەن تەبرىكلەش شۇئارى سۆزلىدى.

ئىككى يۈز ئەللىكتىن ئارتۇق خانمىلەر قاتناشقان بۇ ئىقتىسادىي مەسئۇلىيەت مەركىزىدە سۆزلىشىش ۋە قىزىقارلىق ھايچانلىق ئىچىدە داۋام قىلدى. بۇ خاتىرىلەش ئانىلارغا بىغىشلاپ شەرقىي تۈركىستان ۋە خېيى سەنئەت گورۇپپىسى ئويۇن قويۇپ بەردى.

ئويۇن قويۇپ

قارىغاندا، تەشقىيە ر ئاق تاغ (كوئىنلون) ئىتىگىدىكى بارىن يىزىسىدا شو يىل بەش ئالتىنچى ئاپرىل كۈنلىرى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسىنىڭ، قوشۇنلىرى بىلەن خىتاي تاجاۋۇزچى چىرىكلىرى ئارىسىدا بولغان چەك دە قوماندان سىت يوسۇپ باشلىق ئۈنپەش نەپەرى ئىسلام چەكچىسى شىھىد قىلىنغان ئىدى. ۲۰-ئاپرىلدىن ۱۲-ئاپرىلغىچە بۇ چەك ۋە تەغنىڭ قارلىق قاتلاملىرىدا داۋام قىلغان. ئۈرۈمچى رادىئوسىنىڭ ۲۱-ماي كۈنلىرىدىكى «دۈشمەننى قارلىق تاغدا قوغلاپ يوقۇتۇش» دىگەن خەۋەرلىرىدە ئىتتىپاقىي شىچە - بۇ چەك ۋە ئىككىگە بولۇنۇپ داۋام قىلغان، بىر بولۇمىدە ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئالتە چەكچىسى ئۈلۈپ بىرسى ئەسەر چۈشكەن. ئىككىنچى بولۇمىدە سىت يوسۇپتىن كىيىن قوشۇنغا باش بولغان مەھمەت قاسىم باشلىق ۹ چەكچى ئۈلۈپ يەنە بىر كىشى ئەسەر چۈشكەن. مەھمەت لى خەۋەرلەرگە قارىغاندا، بۇ ئۈرۈشلەردىكى ئىسلام قوشۇنلىرىنىڭ شۇئارى «ئۆلسەك شىھىد قالساق غازى» ئۈلۈپ بۇ چەك ۋە رە ئۈلگەن ئۈنپەش نەپەرى چەكچى ئەسەرلىك بولمىغان. بۇ مۇناسىبەت بىلەن ئون ئىككىنچى ئاپرىل كۈنى ئۈرۈمچىدىكى مۇسۇلمانلار ئىچىدە كۈچلۈك غول غول بولغان. خىتاي دائىرلىرى يوقۇرۇق ئۈچ چەكچى كىيىنكى ۋە قەلە رەققىدە خەۋەر قىلمىدى. ئونىڭ ئورنىغا ئىسلام پارتىيىسى تارىخى مەھمەت زىرئىيەت رەپتىن قارىلايدىغان ئۆزىنىڭ ئادەتتىكى تۆھمەتلىرىنى ئويۇشتۇرۇپ، مەھمەت كۈنى رادىئو مەتبۇئاتىدا كەك بىرىشكە باشلىدى. ئىچكى تەرەپتە ئىسلام پارتىيىسىنىڭ تەرەپدارلىرى رىئى قاتتىق تازىلاپ، ھىدايەتلىق قىلغانلىرىنى «ئۈگۈنۈش» ئۈسۈلى ئارقىلىق بىر چەك ۋە چىغىپ تەنقىت پ قورقۇتۇشقا باشلىدى. ئۈچىنچى تەرەپتىن بولسا سابىق رەپەس يىپىدىن ئەفەندىگە ئىسلام تۈنىنى كىيگۈزۈپ، مۇسۇلمان ئەللىرىگە ۋە تىپ شەرق پىلنىڭ ئىسلام پارتىيىسىنىڭ بۈيۈك ئىسلام جاھادلىرىنى پۈتۈنلەي باشقىچە چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى. سەپىدىن شو يىل ئون بەشچى مايسى ئۈدىيە رەبىستانغا قىلغان سەپىرى ھەققىدە بىر مىللى زىيالى شۇنداق دېگەن: «سەپىدىن (مەن سەپ) كۈتۈشكە باشلىغاندىن بېرى ئەك ئىغىرنا ساستا ئاسىلىقتا قەدەم تاشلىدى، ئەندى ئۈنى ئايدىغان كىشى بولمايدۇ. مەن ئۈنىڭ يالغان ئەقىدىلىك «بۇغراخان» رومانىنى كۆيدۈردۈم بەزەم ئىشىنىمىزكى سەپىدىن ئەپەندى مۇشۇ دۇزاق ئوتىدا ئۈزۈم كۆيۈپ كۆل بولغۇسى. قازاقىستاندا چىتىدىغان «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» گىزىتىنىڭ ۱۹۹۰-مايسى سانىدىن.

شەرقىي تۈركىستان ھەرىكىتى، خىتاي ھۆكۈمرانلىرىنى

قايتىۋالغان ئورماندا.

شەرقىي تۈركىستاننىڭ مۇستەقىللىقى ئۈچۈن كۈرەش ئېلىپ بېرىۋاتقان ۋە تەن پەرقلەر رىنىڭ نامايىشلىرى ۋە كىشىلەر رىنىڭ ئۈلۈمىگە سەۋەپ بولۇۋاتقان تۈقۇنۇشلەر كوممۇنىست خىتاي ئىدارىچىلىرىنى تەشۋىشلەندۈرمەكتە. شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي كوممۇنىست پارتىيىسىنىڭ ۵-ئاينىڭ ۱۸-كۈنى ئۈرۈمچىدە ئىچىلغان ژۇرنىلدا مەركىزى كومىتەت ئەزالىرى دىن چاڭ زىمىن، لى فېڭ ۋە كاۋشىنىڭ مىللى سىياسەت ۋە خەلق قورۇلتىيى كۈنگىرىسىدە قىلغان سۆزلىرى ۋە تەشۋىشلىرى ئۈستىدە مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىلدى. خىتاي كوممۇنىست پارتىيىسى مەركىزى كومىتەت ئەزالىرىنىڭ تەشۋىشلىرىگە ئاساسەن شەرقىي تۈركىستان رايونىنىڭ نوۋەتتىكى ئىختىسادى ۋە زىيىتىنىڭ ياخشى ئىكەنلىكى ئىلان قىلىندى. ئەك چوڭ خەۋىپنىڭ يەرىلىك ۋە مەملىكەت سىرتىدىكى بولگۇنچىلەر تەرەپىدىن ئىلگىرى

خانسىغا قەدە ر يوروش قىلغان ۋاقتىدا، غەربىي گىرمان ساۋچىلىرى نامايىشچىلارغا ھەمرا بولدى ۋە يول باشلىدى، ئويغۇرلارنىڭ قوللىرىدا خىتاي دائىرلىرىگە قارىتا يىزىلغان: «شەرقىي تۈركىستاندا قەتئەن تۆختۈتۈلسۇن»

«شەرقىي تۈركىستاننىڭ لۇپنۇر رايونىدا ئاتۇم سىناقلىرى تۆختۈتۈلسۇن»
 «شەرقىي تۈركىستاندا ئىنسان ھەقلىرىنىڭ دەپسەندە قىلىنىشى تۆختۈتۈلسۇن» -
 شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي كۆچمە ئىللىرىنى يە رلە شتوروش ئىشلىرى تۆختۈتۈلسۇن!
 - شەرقىي تۈركىستان تۈرۈكلىرىنى ئومۇمىي يۈزلۈك ئاسمىلاتسىيە قىلىش سىياسىتى تۆختۈتۈلسۇن» دىگەن لوزۇنكىلار بارئىدى.

خىتاي ئەلچىخانسى ئالدىدا، ياۋروپادىكى ئويغۇرلارنىڭ باشلامچىسى ئەركىن ئالىپتىكىن ۋە تۈرۈك ئىسلام بىرلىكى تەشكىلاتىنىڭ باشلىغى سەردار موسا چەلەبى قىسقا نوتۇق سۆزلىدى. ئەركىن ئالىپتىكىن خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندا يۈرگۈزگەن سىياسەتلىرىگە نەپەت بىلدۈردى ۋە سۆزىنى مۇنداق تاماملىدى:

«بىز، شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ قەتئەن قىلىنىشى، ئىرىتىلىشىنى ۋە تارىخ ھەققىدىن ئۇچۇرلۇشنى ئەمەس، مىللى ۋە دىنىي سالاھىتىنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئىنساندەك ياشىشىنى ئىستەيمىز. بونىڭ ئۈچۈنمۇ بىز دۇنيا مىللەتلىرىنى شەرقىي تۈركىستانلىقلەرنىڭ ئۈز تەغدىرىنى ئۈزى بەلگۈلەش تەلەپلىرىنى قوللاشقا چاقىرىمىز.»

غەربىي گىرمانىدىكى تۈرۈك-ئىسلام بىرلىكى تەشكىلاتى ئويغۇرلارنىڭ بۇ نامايىشىنى تەرتىپلىشىگە ياردەم قىلدى. بۇ تەشكىلاتنىڭ باشلىغى سەردار موسا چەلەبى خىتاي ئەلچىخانسى ئالدىدىكى نوتقىدا، شەرقىي تۈركىستاندىكى تۈرۈك مۇسۇلمانلارغا قارشى قىلىنغان ھەقسىزلىكلەرنى نەتەلەپ مۇنداق دىدى:

«بىر ئەسەردىن ئوشۇق زاماندىن بېرى، خىتايلىرىنىڭ ئىشغالى ئاستىدا قالغان شەرقىي تۈركىستان توپراقلىرىدا ياشىغان قىرىنداشلىرىمىز، بارلىق ئىنسان ھەقلىرىدىن مەھرۇم قىلىنغان. خىتاي دائىرلىرى شەرقىي تۈركىستان خەلقىنىڭ ئەل ھەققانى تەلەپلىرىنىمۇ قوبۇل قىلمايۋاتىدۇ ۋە بارغانسېرى خەلقىنىڭ ئۈستىدىكى بېسىمنى كۈچەيتىمەكتە، بونىڭغا قارشى تورغان ۋە ئىنساندەك ياشاش ئۈچۈن كۈرەش قىلغان قىرىنداشلىرىمىزنىڭ ئۈستىگە خىتاي ئەسكەرلىرىنى ئىبەرتىمەكتە، تۈرتىنچى ئايدا يۈز بەرگەن ۋە قەدەرەسى باياناتىمۇ ۋىگىر مەشكىكى قىرىنداشلىرىمىزنىڭ ئولتۇرولگەنلىكى ئىپادە قىلىنماقتا. بىز ياۋروپادا ياشاۋاتقان تۈرۈكلەر، خىتاي دائىرلىرىنىڭ بۇ قانلىق باستۇرۇشىنى نەپەت بىلەن ئەنئەنەتلىمىز. ۋە شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە، ئۈز-ئۆزىنى باشقۇرۇش ھەققىنىڭ ئەل قىسقا ۋاقت ئىچىدە بىرلىشىشى تەلەپ قىلىمىز،»

بونىن شەھرىدە ئىلىپ بىرىلغان قارشىلىق كۈرسۈتۈش نامايىشىغا ئۇنلارچە تۈركىيەلىك قىرىنداشلىرىمىز بىلەن بىرلىكتە، كۈلەن شەھرىدە ياشاۋاتقان قازاق تۈرۈكلىرىدىنمۇ بىر قىسىم كىشىلەر قاتناشتى.

ئاق تاقىغا تۈكۈلگەن قىزىل قان

شەرقىي تۈركىستان ئىسلام پارتىيىسىنىڭ ئاخىرقى تەغدىرى

ھەققىدە خەۋەرلەر

ۋە تىنىمىزدىن كىلىۋاتقان تۈرۈك خەۋەرلەرگە ۋە خىتاي ئاخباراتلىرىنىڭ مەلۇماتىغا

تەرتىپلىگەن قارشىلىق كورسوتۇش نامايىشى

غەربىي ياۋروپادىكى ئۇيغۇرلەر ۱۹۹۰-يىلى ۵-ئاينىڭ ۵-كۈنى كۈنى بونىن شەرقىي دەرىجىسى نامايىش تەرتىپىگە، يېقىندا شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بەرگەن ئىسپاتىدا، ئونلەر چەقە قىرىنداشلەر ئىككى خىتاي تەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئولتۇرۇشقا قارشىلىق بىلدۈردى. غەربىي ياۋروپادىكى ئۇيغۇرلەر ئىككى ۵-ئاينىڭ ۵-كۈنى (شەنبە) تەرتىپلىگەن نامايىشى سائەت ۱۱:۲۰، بونىن شەرقىي تۈركىستاندا بىرگەن ئىسپاتلىق مېچائىلىس خۇپ دىگەن بازار مەركىزىدە باشلىنىپ ئۇ يەردىن خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئەلچىلىگىنىڭ ئالدىنچە يۈرۈش قىلىنغاندىن كىيىن، ئۇ يەردە ئوتۇقۇلار سۈزلەندى. خىتاي ئەلچىلىگىگە بىر پارچە نارازىلىق خىتاي تاپشۇرۇلدى ۋە ئەلچىلىگىنىڭ ئىشىگىگە قارا گۈل چەمبىرەك قويۇلۇپ، نامايىش ئاخىرلاشتى. ئۇيغۇرلەر، بونىن شەرقىي تۈركىستاندا ئەلچىلىگىنىڭ باش كاتىبىغا بەرگەن نارازىلىق خىتاي شۇنداق دىيىلدى:

«جاناب:

كۈنىمىزدە ئىنسان ھەقلىرىنىڭ نەقە دەرىجىسىدە ھەممەي تەك ئىگە بولغانلىقىنى بىلىمىز، دەۋلەت تەرىپى ۋە تۈزۈملەر ئىنسان ھەقلىرىگە ھۆرمەت قىلىش يولى بىلەن مۇستەھكەم بولالايدىغانلىقىنى چۈشەنگەن بولۇشىڭىز كىرەك. سىز تەمسىل قىلىۋاتقان خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ بولسا، بۈگۈن ئىنسان ھەقلىرىگە ۋە ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىنغان بىر مەملىكەت ئىكەنلىكى دۇنياغا مەلۇم بولدى.

۱۸۷۶-يىلىدىن بۇيان ئىشغال ۋە ئىستىلا گۇناھىدا قالغان ۋە ئىسپاتلىق ھۆرمەتسىزلىك چەقە «شىنجاڭ» دەپ ئۆزگەرتىۋەتكەن شەرقىي تۈركىستان، دولتىگىز تەرىپىدىن ماددىي ۋە مەنەۋىي چەقە تەنن سۈمۈرۈلمەكتە، ئۇيغۇرلەر ئىككى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى ئەلچىلىگىگە بەرگەن ئۇچۇق خەتتە، شەرقىي تۈركىستاندا زۇلۇمغا، سۈمۈرۈشكە، ئاسىمىلاتسىيەگە ۋە ئىشغالغا قارشى چىقىشنىڭ ۋاز كەچكىلى بولمايدىغان بىر ھەق ئىكەنلىكى تەكىتلىنىپ، شۇنداق دىيىلدى: «بۇ مۇناسىبەت بىلەن، شەرقىي تۈركىستاننىڭ قەشقەر ۋىلايىتىگە يېقىن ئاقتۇناھىسىدە ۱۹۹۰-يىلى ۵-ئاينىڭ بەش ئالتىنچى كۈنلىرى، ئىنسانىي ھەقلىرىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن زۇلۇمغا ۋە بىسىمغا قارشى چىققان ئونلەر چەقە قىرىنداشلىرىمىزنىڭ، خىتاي تەسكەرلىرى تەرىپىدىن شەھىد قىلىنىشىغا نەپەس بىلدۈرمىز، ۋە قەچەقە رىياندا ۋە ۋە قەدىن كىيىن، ۋە قەقە قىتىلغانلىقى باھانىسى بىلەن قولغا ئىلىنغان قىرىنداشلىرىمىزنىڭ ۋە شەرقىي تۈركىستاندىكى بارلىق سىياسىي «گۇناھكارلار» نىڭ قويۇپ بىرىلىشىنى تەلەپ قىلىمىز. پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان تورۇكلىرىنىڭ ۋە قەچە رىياندا شەھىد بولغان قىرىنداشلىرىمىزنىڭ ئورتاق ئارزۇسى بولغان، شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە ئۆز تەقدىرىنى ئۆزى بەلگۈلەش ھەققى ۋە بارلىق ئىنسانىي ھەقلىرىنى ياندۇرۇپ بىرىشنى تەلەپ قىلىمىز.» نامايىشقا قىتىلغان ئۇيغۇرلەر، قوللىرىدا ئاي-يولتۇزلۇق كۆك بايراقلىرى بىلەن (بۇ بايراق ۱۹۲۲-يىلى قەشقەر دەقورۇلغان مۇستەقىل شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ دەۋلەت بايرىقى ئىدى). بىرلىكتە خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە قاراتقان بىسىم ۋە ئاسىمىلاتسىيە سىياسىتىنى تەلەپ قىلىدىغان لوزونكىلار بىلەن يۈردى.

نامايىشچىلەر مېچائىلىس خۇپ دىگەن يەردىن بىر كىلومىتىر ئۇزاقلىقتىكى خىتاي ئەلچى

خەۋەرلەر

ئىستانبۇلدىكى نامايىش ۋە يىغىندا خىتاي ھۆكۈمىتىگە نارازىلىق بىلدۈرۈلدى .

شەرقىي تۈركىستان كۆچمە نەرقە مېتى تەرىپىدىن ئويۇشتۇرۇلغان «چىن ھۆكۈمىتىگە» نارازىلىق بىلدۈرۈش نامايىشى ۋە ئىغىنىغا تۈركىستانلىق كۆچمە نەرقە مېلى قىياپەتلىرى ۋە بىر قىسىم كىشىلەر ئاتلىق ھالدا قاتناشتى . ئىستانبۇل چاغلان ئابىدە ئىنى ھورىيەت مەيدانىدا ئۆتكۈزۈلگەن ئىغىن ۋە نامايىشقا قاتناشقان ۲ ئۈچ مىڭگە يىقىن شەرقىي تۈركىستانلىق ئارىسىدا تەسىرىدىن كەلگەن تۈركىستانلىقلەر موبار ئىدى. ئىغىن (مىتىنگە) دىن ئاۋۋال قوللىرىدا «ئەسىرى تۈرۈكلەرگە ھورىيەت» «خىتاي ئىستىلاچىلىرى شەرقىي تۈركىستاندىن چىقىپ كەتسۇن» «شىنجاڭ ئەمەس، شەرقىي تۈركىستان» شۇئارلىرى يىزىلغان لوزونكىلەر ئىنى كۆتەرگەن شەرقىي تۈركىستانلىقلەر قىسقا مۇساپىلىق بىر يۈرۈش كىيىن «ھەق، ھوقۇق، ئادالەت، تۈركىستانغا ھورىيەت» شەكلىدىكى شۇئارلارنى تۈۋلەپ ئىغىن مەيدانىغا تۈپلەندۈرۈش ساخچىلار تەرىپىدىن بىخەتەرلىك تەدبىرلىرى ئىلىنغان ئىغىندا قىرىق بىر يىلدىن بېرى تۈركىيە دە ئورۇۋاتقان سابىق شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ باش كاتىبى، شەرقىي تۈركىستانلىقلەر ئىنىڭ رەھبىرى ئەيسا يۈسۈپ ئالىپتى گىن مېلىيولارچە ئورۇگىنىڭ خىتاي زۇلۇمى ئاستىدا ئىزلىۋاتقان ئىغىن ئىسىگە ئىچە گۈرۈۋاتقان ئىغىن بىلدۈرۈپ، تۈركىيە ھۆكۈمىتىنىڭ بۇمە ئىغىن بىرلەشكەن ئىغىن قىلەر ئىشكىلاتىدا ئوتتۇرىغا قويۇشنى تەلەپ قىلدى، ئىغىندا «خىتاي كۆچمە ئىغىن شەرقىي تۈركىستانغا يەلەش ھۆرۈش توختۇتۇلسۇن» «شەرقىي تۈركىستاندا ئاتۇم، يادىرو بۇمبىلىرىنىڭ ئىغىن توختۇتۇلسۇن» «شەرقىي تۈركىستان تۈرۈكلىرىگە قارشى پۈرگۈزۈلۈۋاتقان بىستۇرۇش ۋە قاتلام دەھال توختۇتۇلسۇن» «شەرقىي تۈركىستان خەلقىگە ئۈز تەغدىرىنى ئۈزى بەلگۈلەش ھوقۇقى بىرىلسۇن» «شەرقىي تۈركىستانغا ھورىيەت» شۇئارلىرى ئۈزلۈكسىز تۈۋلەپ ئۈپ تۈردى، ئىغىندا شەرقىي تۈركىستان كۆچمە نەرقە مېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى خىزى رەئىسكە يۈرە توللا، شەرقىي تۈركىستان ۋە خىتاي ئىدارە ھەيئىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى سول ئان ماھمۇت ئەشقىرىلەر مۇسۇز ئىلدى، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىدە خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ھۆكۈمى رانلىقى ئاستىدا بولغان شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىگىرمە بەش مىليون تۈرۈكلىك جىددىي سىياسىي بىسىم ۋە ئىسكەنچە كۈرۈۋاتقانلىقىنى تەكىتلىدى، پۈتۈن دۇنيادىكى ھەققانىيەتنى قوللۇغۇچى خەلىق ۋە مەملىكەتلەر شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي ھۆكۈمرانلىرىنىڭ زۇلۇمى ۋە قاتلامىنى توختۇتۇش ئۈچۈن جىددىي ياردەم تەلەپ قىلدى . نارازىلىق ئىغىنىدا خىتاي خەلىق جۇمھۇرىيىتىنىڭ باش مىنىستىرى لى فىڭنىڭ تەمسىلى سۈرىتى (ھەيكىلى) ۋە خىتاي بايرىقى كۆيدۈرۈلدى . بۇ ئارىدا بىر قىسىم تۈركىستانلىق كۆچمە نەرقە ئىستانبۇل مەجىدە كۆيدىكى خىتاي خەلىق جۇمھۇرىيىتى كونسولى ئالدىغا قارا گۈلچە مېرەكە قويۇپ قويدى .

شەرقىي تۈركىستانلىقلەر ئىنىڭ بۇنىن شەھرىدە

BIBLIYOGRAFYA

- Chen Hua Sand encroachment and oases (in Chinese), Xinjiang Shehuikexue (1983) 1, 46-57,66.
- Chen Ru-guo The annihilation of the ancient city of Loulan and the historical experiences which must be drawn from it for managing national territory in the arid zones of our country (in Chinese), jingji Dili 1983, 2, 91-5.
- China Daily, June 16 Xinjiang looks to "golden future" with development (1983).
- Egger, K. and Neumann, I, Humanökosystemen Sahel (Mimeo). Heidelberg: Forschungsstelle für internationale Agrarentwicklung (1978).
- Hoppe, T. Wüstenausdehnung in nördlichen China-innere Mongolei und Xinjiang. Landschaftsentwicklung und Umweltforschung, no. 21, special issue: Umweltpolitik und Landnutzungsprobleme in der Volksrepublik China and Landern der Dritten Welt. Technische Universität Berlin, 1984 s. 91-148.
- Hoppe, T. An essay on reproduction: the example of Xinjiang Uighur Autonomous Region, In. Learning from China? Development and environment in Third World Countries, s.56-84 (Gleaser, B., Ed.), London Allen and Unwin, 1987.
- Jianabur Speeding up the development of cattle breeding is an important strategic measure for economic construction in southern Xinjiang (in Chinese). Xinjiang Shehuikexue, 1984, s.17-22.
- Liu Guo-jün Xinjiang's liquorice (in Chinese), Ürümqi: Xinjiang SRenmin Chubanshe, 1982
- Liu Xun-hao, Han Xiang-liang, Kong Yang-zhuang, Zhao Feng and Xia Ai-lin, On problems of ecological balance and the agricultural development in Xinjiang (in Chinese), Xinjiang Nongye Kexue, 1983 5,5-8.
- Murzayev, E.M. Journey without adventure and phantasy (English translation), In Joint Publication Research Service no.25110 (June 1964), Washington, D.C.:Joint Publications Research Service. 1962
- Qian Zheng-ying, An investigation on water construction in Xinjiang (in Chinese), Zhongguo Nongye Nianjian 1982, 292-5, Beijing Nongye Chubanshe, 1983.
- Qu Yao-guang Water resources of the Tarim and their rational utilization (in Chinese, Zhongguo Kexueyuan Lanzhou Shamo Yanjlunsuo Jikan 2, (1982) 37-48
- Qu Yao-guang, Chen Bi-shou, Han Qing and Li Fu-xing Change of Natural conditions in the Tarim Drainage area after large-scale land reclamation and the rational utilization of water, soil, and poplar wood resources (in Chinese) Zhongguo Kexueyuan Lanzhou Shamo Yanjlunsuo Jikan, 1982, 2,15-35.
- Rehm, S.and Espig, G., Die Kulturpflanzen der Tropen und Subtropen, Stuttgart: Verlag Ulmer, 1984.
- Strong, M.F. To win the battle for a quality environment. Catalyst 5 (3), 1976.
- Wu Zheng, The deserts of China (in Chinese), Beijing: Shangwu Yinshuguan 1982
- Xinjiang Comprehensive Expedition Team of Wasteland Resources 1982 The cause of salinization in Bosten Lake and methods for its control (in Chinese), Acta Geographica Sinica, 37 (2), 144-54.
- Yang Li-pu evaluation and rational utilization of natural resources on the example of Xinjiang (in Chinese). Ziran Ziyuan I, 1983, 1-6.
- Yang Li-pu, water resources of the Tarim Basin and environmental protection (in Chinese), Ziran Ziyuan 3, 1983, 1-7,22
- Zhao Song-giao and Han Qing, Landwirtschaft am Nordrand des Tarimbeckens, Geographische Rundschau 33 (3), 1981 113-18.
- Zhao Zi-yang, To tap Xinjiang and to tap the Great Northwest is an important strategic projection fo the Central Committee (extracts of a speech). Renmin Ribao (The People's Daily), September 2, 1983, p.1-2

پىلانلىرىنىڭ ھەردايم بىرىنچى قاتارىدا يەرتىلىقتا يەرتىلىك تۈرۈك نۇپۇسى بار بولغان ماكانلار ۋە بىر پۈتۈن شەرقىي تۈركىستاننىڭ تىخىمۇ تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن، ھەقىقىي پىلانلار، بىجىدىكى خەنزۇ ھوقۇقدارلەرنىڭكى بىلەن كۆپ پەرىقلىق شەرقىي تۈركىستاندىكى تۈرۈك خەلىقلىرىنىڭ مەدىنىيەتلىرى ھازىر دىققەتكە ئىلىنمايۋاتىدۇ، بۇ خەلىق ئىككىنچى سىنىپ مۇئامىلىسى بىلەن نەزەردىن ساقىت قىلىنماقتا. بونىڭ بىلەن ئۆز مەدىنىيەتلىرىنىڭ ئۈستۈنلۈكىگە بەك قاتتىق ئىشەنچىگە ئىگە بولغان خەنزۇلەر تەرەپىدىن تەبىئىي يارىلانغان ۋە يورگۈزۈلگەن تەرەققىيلىت پىلانلىرى، كەلگۈسى ئۈچۈن لازىملىق دەپ تەشۋىق قىلىنماقتا يورگۈزۈلگەن تەرەققىيات پىلانلىرى بىلەن بىر ۋاقىتتا ھەرخىل قەۋمنىڭ يىڭىدىن يەرتىلىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا تىرىشۋاتقاندا، تۈرۈك قۇۋمىنىڭ ئارىسىدىكى بەزى پەرىقلەر كۆپتۈرلۈپ رايوننىڭ ئۈزۈمچىدىكى ئۆزىگە قارايدىغان مىللى سەرمايە بىرىكىشى، چوڭقۇرنىڭ ئىچ بازىرى بىلەن پۈتۈنلەشكە، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئۈستىدىن دۇنيا بازىرىغا ھاكىم بولۇشقا تىرىشماقتا. شەرقىي تۈركىستان ئاۋتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ سابىق رەئىسى ئىسمائىل ئەخمەت بىر باياناتىدا، (۱۹۸۲ - يىلى) ئۆلكىنىڭ يىڭىلەنمەسى مۇمكىن بولغان تەبىئى مەنبەلەرنىڭ سوممورۇ لگىنىنى تەكىتلىگەن ۋە « رايون موبالىغە سىز بىر ئالتون كاننىڭ ئۈستىدە ئوتتۇرماقتا، ھازىرغىچە ئەللىك ئالتە ناھىيىدە ئالتون تېپىلدى. » دىگەن.

ئىزاھاتلەر :

بۇ ماقالىنىڭ ئاپتورى : - مارمار ئۇنىۋەرسىتېتى پەن - ئەدبىيات فاكولتېتىنىڭ ئۇقۇتقۇچىسى ئىكولوگىيە : - جانلىقلارنىڭ ۋە جانلىقلار يا شىغان مۇھىتىنىڭ بىر - بىرىگە بولغان تەسىرلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان بىر بىلىم يىڭىلاش مۇمكىن بولغان مەنبەلەر، شامال، توپراق، سۇ قاتارلىق، ئۆزلىكىدىن يىڭىدىن تەشكىللەنگەن بىر ئىشلەپچىقىرىش دەۋرىنى مەيدانغا كەلتۈرۈدۇ.

بونىڭ ئەكسىچە، يىڭىلانمايدىغان مەنبەلەر بولسا، خام ماددىلەر ۋە ئىتىلغان ماددىلەر رىڭ يىڭىدىن ئىشلەپچىقىرىش دەۋرىنى ئىچىگە ئىلىپ، ئايلانغان ھادىسە رىگە تەسىر قىلىدۇ. نىڭ تەبىئەتتە تەبىئەت بىر خىل تۇتماق ئۇچۇن، تەرەققىيات پىروگراممىلىرىنىڭ نەتىجىلىرىنى ئالدىن تەخمىن قىلىش مېتوتىغا مۇھىتقا تەسىر ئانالىزى دىيىلىدۇ. جانلىقلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن مۇناسىۋىتى ۋە مۇھىت ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت سىستېمىغا ئىككىسىنى مەيدانغا دىيىلىدۇ.

ماقالىدا بايان قىلىنغان قارالارغا ئۇيغۇرچە : گەۋدىسى قىلىن بولسا قاپاق تىرەك، گەۋدىسى ئىنچىكە بولسا سوۋادان تىرەك دىلىدۇ. بۇ مەلۇمات ئىستانبۇل ئۇنۋېرسىتېتى پەن - ئەدبىيات فاكولتېتى ئۇقۇتقۇچىسى سولتان ماخمۇت قەشقىرىدىن ئىلىندى. خوتەن ۋىلايىتى، خوتەن قاراقاش، گوما، چىرا، كىرىيە ۋە نىيە لوپ ناھىيەلىرىدىن ئىبارەت ۋىلايەت شەرقىدىن - غەربكە ۹۲۰ كىلومېتىر شىمالدىن - جەنۇبقا ۴۲۰ كىلومېتىر كىلىدۇ. بۇ مەلۇماتلەر تارىم ئويمانلىقىدىكى ئورمانلەرگە ئائىت ھاۋا رەسىمىدىن چىقىرىلغان (چىنخۇا، ۱۹۸۲، خۇپېي، ۱۹۸۴)، بىتا ئوسمۇلۇكىنى ئۇيغۇرچە « چۈچۈك بۇيا » دەپ ئاتايدۇ. ئىستانبۇل ئۇنۋېرسىتېتى پەن - ئەدبىيات ئۇقۇتقۇچىسى س، ماخمۇتدىن مەلۇمات ئىلىندى

رنىڭ يە رلە شتورولىدىغانلىقى مە لوم بولماقتا. شەرقىي تۈركىستان دۇچ كىلىۋاتقان خەنزۇ لاشتوروش سىياسىتىنىڭ ھە قىسزلىقىدىن باشقا، بو قورغاق يىرىم قورغاق توپراقلار بونداق نوپوس ئارتىشنى قوبۇل قىلالامدۇ، قىلامدۇ. تىخىمۇ چوللوشوشكە سە ۋە پ بولامدۇ ئويغور تۈرۈك خەلقىنىڭ ئە سىلدە توۋە ن بولغان ھايات ئولچە مىلىرى ۋە تورموش سە ۋىيە سى بونىڭغا تايىنلامدۇ. بولارنى ئويلىماي چوڭگونىڭ ئىختىسادىنى يوكىيە لىتىش ئوچون، شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىختىسادى ۋە تەبىئى مەنبەلىرى دە ل بىر سومورگوچى پوزىتسىيە سى بىلە ن ئىمىلە كتە. بوندىن باشقا بوپوزىتسىيە نى قوللاش ئوچون، مە ۋجوت ئويغور مىللى مە دىنىيەتنىڭ چە تىكە قىلىش ۋە بىسىم ئاستىغا ئىلىنىش ئىھتىمالى كورونمە كتە. شەرقىي تۈركىستاننىڭ جوغراپىيەلىك ۋە سىياسى ئالاھىدىلىكى چە ھە تىتىن، سوۋىت كونتىرولىدىكى غەربىي تۈركىستانغا خوشنا بولۇشى، شونداقلا ھە ر ئىككىسىلا كوممۇنىستىك توۋوم بىلە ن ئىدارە قىلىنىشىغا قارىماي خىتاي ۋە روس مىللى رىقابىتىگە ۋە تە شوقاقتىرىغا دوچار بولۇشى بو تۈرۈك يورتىنىڭ ۱۹۴۹-يىلىدىن ئە ۋۋە ل ۋە كىيىن ئە سىكىرى چە ھە تتە بىرنىچى ئوروندا تورغان بىر تە كپوڭ رايون بولۇپ توتولۇشىغا يول ئاچقان. بومۇ ئە سىكىرى خاراكتىرىدىكى ئىشلە پ چىقىرىش قورۇلۇش ئارمىيە سى قولى بىلە ن زىرائە ت ۋە سانائە ت مە ھسولنى يىتىشتۈرۈش غايىسىنى كون تە رتىپكە ئىلىپ كە لگە ن. يە رلىك توپراق قوللىنىش سىستىمىسى، يە رلىشىش شە كلى، چول ئىختىسادىدا ئوزگورۇشلە رنىڭ بارلىققا كە لتۈرۈلۈشى، تىرىقچىلىق ئوسولى، سوغۇرۇش شە كلى، كوچمە ن ھالدا كالا يىتىشتۈرۈش قاتارلىق ئىشلە پ چىقىرىشتا دايملىقتا كاپالە تلىك قىلىدىغان. ۋە موھىتقا موۋاپىق بولغان ئادە تلە ر ۱۹۴۹-يىلىدىن كىيىن قالاچلىق دە پ ھىساپلىنىپ، ئىزتىمائى، تىخىنىك ۋە ئىختىسادى مە سىلىلە ر دە بىر شە كىل ئوزگورۇشى باشلانغان. سوۋىتلە ردىن دولە ت، شىمالى ئامرىكىدىن شىركە ت ئىتىزلىقلىرى ئورنە ك قىلىنىپ، كە ك توپراقلاردا كە ك كۈلە مىلىك، ماشىنالاشقان دو لە ت ئىتىزلىقلىرى قورۇلدى.

چوڭگو دائىرلىرى ۋە ئولارنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئىدارىچىلىرى بو يىرىم ئە س كىرى قوشۇنلە رنى، ئويغور تۈرۈكلىرىنىڭ تىخىمۇ چىق ئاۋتونومىيە ۋە تىخىمۇ چوڭ ئە ركىلىك تە لە پلىرىنى قىسماق ۋە تە سىرسىز ھالغا كە لتۈرۈش ئوچون ئاساس كوچ قىلماقتا. ۱۹۴۹-يىلىدىن بىرى پىلانلىق ھالدا خەنزۇ كوچمە نلىرى شەرقىي تۈركىستانغا كوچۇرۇلە كتە. بوخرا كورونوشىدىكى ئە سىكىرى تە شكىلاتقا مە نسۇپ بو نوپوسقا، يوقۇرىدا سۆزلە نگە ن يە ر ئوزلە شتۈرۈش ئىشى ۋە زىپە قىلىپ بىرىلمە كتە. شەرقىي تۈركىستاننىڭ يە ر ئاستى بايلىقلىرى كومور، نىفىتىنى سومورۇشتە خىتايلىرىنىڭ توتقان يولى، بولارنىڭ ھە قىقى ساھىبى بولغان مە دىنىيە تنى ۋە مىللە تنى يوق ھىساپلاپ، ھىچ ئىغىزغا ئالماستىن ئوزلىرىنى بو رايوننىڭ تىرىلغۇ ئىشلىرىنىڭ كىلە چە كتىكى ماشىنالاشتۇرۇشنىڭ ئاساسى ۋە خىزمە ت قىلغۇچىسى ھىساپلاپ بو ھە قتە تە شوقاقتى كوچە يىتمە كتە. بو خىل چۈشە نچە داۋام قىلسا، مىللى ئورپە ئادە تلە رگە ۋە تە بىي شە رتلە رگە ماسلاشقان ھالدا يورگۈزۈلگە ن تىرىقچىلىق ئىشلە پچىقىرىشى ئوز ئوسولنى داۋام قىلدورالمايدۇ. ھازىرغىچە بولغان ئىختىسادى ھە رىكە تلە ر، كوللىكتىۋلىشىشلە ر، يە ر ئىسلاھاتى پائالىيە تلىرى، سوغۇرۇش پىلانلىرى، كوچمە نلە رنى يە رلە شتۈرۈش سە رپىياتلىرى، تەبىئى موھىتقا، يە رلىك تۈرۈك نوپوسىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىگە ۋە مە دىنىيە ت ئادە تلىرىگە ماسلاشتۇرۇپ ئىلىپ بىرىلمىغان بو رايوننىڭ چوڭگو بازىرى بىلە ن بوتونلە شتۈرۈلۈشى چوڭگو نىڭ يوكسولۇش سىياسىتى ۋە

چىققان. چىنخىۋا (۱۹۸۴-يىلى) نىڭ قارىشىچە، چوللە رىئونىمىلۇك ئىتىزە ر ھالىغا كەلتۈرۈلگەن، ئە كىنچە ئونومىلۇك ئىتىزە رچولگە ئايلاندۇرۇلغان. تە كلىماكان چوللىنىڭ چە نوپ تە رىپىدىكى نىيە، چىيە ۋە گومانىڭ قوم باسقىنى خە ۋى بىيى بىلە ن تە ھدىت قىلىنىۋاتقانلىقىنى ئىپادىلە پ، بونداق داۋام قىلسا، تارىم ئويمانلىقىنىڭ شە رقى چە نوپىدا ئىككى مىڭ يىلىغا قە دە ر ئالدىنغان تە ك يە رنىڭ قورغان بولىدىغانلىغىنى ئىلگىرى سۈرمە كتە.

شە رقى تۈركىستاننىڭ كىلە چە كىتىكى تە رە قىتئىياتى، بىجىندىكى مە رگىزى ھۆكۈمە ت تە رىپىدىن بىرىلگە ن يولپۇرۇقلارغا قارىغاندا، بە ك ئومىتلىك كۆرۈنمە يدۇ. باش باقان جاۋزىياڭ نىڭ «غە رىبى - شىمالنى سوموروش» شوئارى، شە رقى تۈركىستان ۋە باشقا غە رىبى شىمال ۋىلايە تلىرىگە قارىتا يىڭى قوشۇمچە تە لە پلە ر بولىدىغانلىقىنى، شو ئا ندىكى مە دنىيە ت ۋە موھىت مە ۋجۇدىيىتىنى بوزۇشنىڭ يە نە داۋام قىلىنىدىغانلىغىنى كۆرسە تمە كتە. چوڭگو نىڭ مە خسدى، ۱۹۸۰- يىلىدىن ۲۰۰۰- يىلىغا قە دە ر سانائە ت مە ھسولى ۋە يىزا ئىگىلىك مە ھسولى چە ھە تتىن تورت يىرىم مىسلى بىر ئارتىشتۇر. بوندىن باشقا بىجىننىڭ شە رقى تۈركىستاندىكى سوموروش سىياسىتىنى قوللىغان يازغۇچىلار، شە رقى تۈركىستان چول ئويمانلىقىلىرىدىكى ئوسوملۇك پوستىنىڭ ئە مىلىيە تتە ناھايىتى ئىنچىكە ۋە توپراقنىڭ بىئولوگىيە لىك پائالىيىتىنىڭ ھە ددىدىن تاشقىرى زە ئىپ ئىكە نلىكى، لىكىن ئازاتلىقتىن كىيىن بوزۇلمىغانلىقىنى سو زاپاس سانىنىڭ ۲۰۰ ھە سسە يۈكسە لگە نلىكىنى، دە ولە تنىڭ خىمىيە ۋى ئوغۇت ياردىمى بىلە ن، ئاشلىق ئونومىنىڭ تورتدە بە ش مىسلى ئاشقانلىقىنى، زىرائە ت مە ھسولى چە ھە تتىن سومورولىمىگە ن زاپاسلارنىڭ خىلى كە ك كۆپلىگىنى ۋە بولارنىڭ قوللىنىشقا ئىچىلىش كىرە كلىگىنى، تە كلىپ قىلماقتا. بولار خاتا ۋە موۋاپىق بولىغان، توپراق ئىشلىتىشنىڭ كۆپ مىقتاردا زىرائە ت يىتىشتۈرۈشكە قارىتىلىشنىڭ قولغا كە لتۈرۈلۈدىغان مە ھسولنى پولىغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن قورۇقلۇق سو رىجىمىنى ئۈزگە رتىشنىڭ قوم باسقىنى ۋە تۈزۈلۈش چە ھە تتىن توپراقنىڭ ۋە ئوسوملۇك پوستىنىڭ بۈيۈك ئۆلچە مدە يوق بولىشىدىن ئورتىغا چىققان ئە كسى تە كپۇڭلۇق ۋە نە تىجىلە رگە ئىتىبار بە رمە ستىن، پە قە تلا مە يدانغا كە لگە ن زە رە ر ھە ققىدە موناۋىرە نى موۋاپىق كۆر مە كتە. بونىڭ بىلە ن ئە مە لگە ئاشقان ئە رسە، زىرائە تكە ئىچىش ئۈچۈن تىخىمۇ چىق توپراقنىڭ تە بىئى ئوسوملۇك پوستىدىن پاكىز لىنىش - پاكىزلە نمە سلىكى بىلە ن موناۋىرە نىڭ سىياسى ئىدىيە ۋى سوقاشتۇر. شە رقى تۈركىستاننىڭ ئە سلى ئىگىسى بولغان تۈرۈك - ئۇيغۇر خە لقىنىڭ قىتىلىشى بولماستىن ئىلىپ بىرىلىۋاتقان پۈتۈن تارتىشىشلارنىڭ ھىچ بىر قىسمى يوق.

نە تىجە

۱۹۸۲- يىلىدا چوڭگودا يىڭى بىر ھە رىكە ت باشلاندى، «چوڭ غە رىبى شىمالنى سومور» ئە سلىدە، بو سىياسە ت يىڭى ئە مە س، چوڭگونىڭ تارىخى بىر ئە نئە نسى، پە قە ت يىڭى ئوسوللە رىبىلە ن ئىلىپ بىرىشنى نىيە ت قىلغان ئىدى. چۈنكى بو تۈرۈك توپراقلىرى، كىلىچە ك يىللاردا تە رە ققى قىلىشنىڭ موھىم نۇختىسى بولۇش ھالىتىدە ئىدى. شە رقى تۈركىستاننىڭ، چوڭگونى ھايۋان بايلىقلىرى، زىرائە ت مە ھسولاتلىرى، كۆمۈر، نىفىت ۋە باشقا ماددىلار بىلە ن بىقىشى ئۈمىت قىلىنماقتادۇر.

جاۋزىياڭنىڭ «شە رقى تۈركىستاننىڭ نوپوسى كىلىچە كتە ئارتىدۇ» دىگە ن سۆزى دىن، شە رقى تۈركىستاننى سانائە تلە شتۈرۈش باناسى بىلە ن، شە رقى تۈركىستانغا خە نزو كۆچمە نلە

ئوسوملوكى يىتىشتۈرۈلگەن، لېكىن بۇ توپراقنىڭ چوڭلىقى ئاتىمىش پىرسە ئىدىنىمۇ ئازمىقدارغا چۈشۈپ قالغان، ۱۹۸۲-يىلىغا قەدەر قالغان توپراق ئاران ئالتە يۈز دېن يەتتە يۈز مىڭ گىكتار دورا (جانابىل ۱۹۸۴) ئىچچۈك بۇيا كۆكنىڭ داۋاملىق كىسىلىشىنىڭ ئەخمە خلىك ئىكەنلىكىنى، بۇنىڭ ياشلاشتۇرۇلىشى، ئاسىرلىشى، كەك كۆلەمدە تىرىلىشقا ئەھمىيەت بىرىلىشى، «توخۇمنى ئىلىش-ئوچۇن، توخۇنى ئولتۇرۇش» نىڭ توغرىسى بىر مىتوت ئەمەسلىكىنى، پىلانلىق، ۋە دىققەتلىك توپلاش-تىرىش لازىملىقى، بۇ ئەنە نىڭ سومۇرۇلىشى جەريانىدا مۇھىتىنى ئاسراشنىڭ مۇھىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان خەنسىلە رومبار، مەسىلەن: (چىنخۇا ۱۹۸۴) (لوگوچون ۱۹۸۲) چۈچۈك بۇيا كۆكنىڭ ھەددىدىن ئاشقۇرى كىسىلىشى، قوم بىسىنى ۋە چوللۇشىنى ئارتتۇرىشى مۇمكىن. بۇندىن باشقا كالا يىتىشتۈرۈشتە ھەم قىيىنچىلىققە رەئى كەل تۈرۈپ چىقىشى مۇمكىن، چۈنكى قىش ۋە باش باھارنىڭ مۇھىم بىرى ھەم ئەنە سى بۇنىڭ بىلەن تىز تۈگۈتۈلمەكتە. بۇنىڭ ھەددىدىن زىيادە كۆپ كىسىلىشى، بوزۇلىشى، جۇڭگو ۋە دۇنيا بازارلىرىدىن كەلگەن شىددەتلىك تەلەپ بىلەن، ۋە يىران قىلغۇچى بىر سومۇرۇشكە مۇسالىدۇر. بۇ ئوسوملو ك روسىيە نىڭ قولىدىكى غەربىي تۈركىستاندا كەك كۆلەمدە يىتىشتۈرۈلۈۋاتىدۇ.

تارىخى

باغراش كۆلى ئىكولوگىيەلىك سىستېمىسىنىڭ سوتسىيالىستىك ئىختىسادى، نوختىنى ئەزەربىلەن، قوتقۇزۇلىشىغا رازى بولغان سوۋىتلىك مۇتەخەسسس مىرزا يۇپقا ۋە پەقەت سومۇرۇشنىلا ئويلىغان خەنزۇ ئىدارىچىلىرىغا قارىماي، مۇھاپىزەت قىلىنىشى ۋە ئاسىرلىشى كىرەك بولۇپمۇ كۆلىنىڭ ئەتراپىدا ئورمان ئاسراشنىڭمۇ كاپالەت ئاستىغا ئىلىنىشى، سومۇرگۈچى بوزغۇنچى يىزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئۈچۈن قوربان قىلىنماسلىقى كىرەك. تىرەكلىك ۋە ئورمانلىققە رەئى يوق قىلىنىشى ۋە تارىم دەريا ۋادىسىنىڭ قورغاقلىشى، مۇھىم بىر مۇھىت مەسىلىسى سۈپىتىدە داۋام قىلماقتا، تىرىلغان يەرلەرنىڭ كەك كۆلەمدە سوغۇرلىشى ۋە بۇندىن ئوسوملو ك پوستى مەۋجۇت بولغان يەرلىرى تۈرۈپ يوق بولماقتا ۋە قورغاقلاشماقتا، دەريانىڭ تۈپەنكى كىسىمىدىن يوقىرىدىكى توپراقلارغا سۈيۈتكەن كەك ۋە تارىم دەريا ۋادىسى شەرىقتىن غەربكە قاراپ تەدرىجى قورغاقلاشماقتا. تىرىلغان توپراقلارنى سوغۇرۇش ئۈچۈن باشقا تەبىئىي مۇھىتنىڭ بوزۇلىشىغا قەدەر بىرىپ يىتىدىغان بىر شەكىلدە زەرەك ۋە تەبىئىي تەڭپۇڭلۇقنىڭ بوزۇلىشىغا سەۋەپ بولۇش توغرىسى يول ئەمەس. پەقەت سومۇرۇشنى ئويلىغان جۇڭگو ھۆكۈمىتىدىن پەرىقلىق بولۇپ شەرقىي تۈركىستان ئاۋتونوم رايونلۇق ھۆكۈمەت تەرىپىدىن قورۇلغان تارىم دەرياسى كومىتېتى، كەلگۈسىدىكى تۈرۈك ئەسىللىرى ئۈچۈن تەدبىر ئىلىشقا مەجبۇر. بۇ ئۇيماقلىقتىكى «يۈكسۈلۈش» نامى ئاستىدا مەيدانغا كەلتۈرۈلگەن بوزغۇنچىلۇق دەسلەپكى دەۋرىدە تەبىئىي ئوسوملو ك پوستى يىڭى ئىتتىزە رەئى يارىتىش ئۈچۈن بوزۇلغان، ئۇزۇن تارىخى باسقۇچلاردا مەيدانغا كەلگەن تەبىئىي سۈسسىمى ئۈزگەرتىلگەن.

ئىككىنچى دەۋىر: ئىچىلغان توپراق مەلۇم بىر قىسقا ۋاقىت يەنە ئەككە ئۈزۈن ئۈچ يىل ئونمۇلۇك شەكىلدە قوللۇنۇلغان، كىيىنكى باسقۇچلاردا بولسا، سۈۋە توپراق تۈزلىنىشى، قوم باسقۇچى، سۈۋە ئىقتىسنىڭ ئازىيىشى ۋە ئوسوملو ك پوستىنىڭ سۈيىلىشى ئەتىجىسىدە ئوتلاقلىرىنى ئىچىش يولى بىلەن قولغا كەلتۈرۈلگەن تىرىلغۇ يەرلەرنىڭ چوللىشى ئورتىغا

رنىڭ سو قىلىنىدىن ئىغىر زە رە ر كورگە ئىلكى تە خىمىن قىلىنىۋاتىدۇ.

بۇ يىشىل رايون ئىچىدىن كىلە چە كتە چىڭخە يىگە بىر تومور يولى ئوتكوزوشمۇ پىلانلانغان پە قە ت قوم باسقىنى نە تىجىسىدە بۇ يە رلە ر دە ھازىرقى قاتناشنىڭمۇ جىددى قىيىنچىلىق رغا دوچار بولغىنى ئاشكارىدۇر.

مارالبېشى ناھىيىسىدە چوچوك بويىا ئوسوملوكنىڭ يوق قىلىنىشى: چوچوك بويىا، تاماكنىغا ئوخشاش بىر ئاچچىغى بولغان، شە رپە ت ياساشتا قوللۇنىلىدىغان تىجارى قىممىتى يوكسە ك، پە قە ت تۈركىستان شارائىتىدا يىتىشىدىغان ئوسوملوك. مارالبېشى ۋادىسىدا ۲۲۰۰۰ كىلو مېتىر كوۋادىرات كە ڭلىكتىكى توپراقتا بۇ ئوسوملوك بار، ئوسوملوكنىڭ توپراق ئوستى قىسىم لىرى قىش ۋە باش باھار باشلىرىدا كالا ۋە قويلارنىڭ ئوتلىشى ئۈچۈن يە م ئورنىدا قوللۇنى لىدۇ. لىكىن شە رقى تۈركىستان موھىم بىر چوچوك بويىا تە مەن قىلىنغان ئولكە بولغانلىغى ئۈچۈن ۋە ۱۹۷۰-يىلىدىن بېرى ئىكسپورت ۋە تىجارە ت تارماقلىرى نىسبە تە ن يوقىرى باھا بىلە ن (مە سىلە ن بۇرۇن كىلوسى نول دە ژىنگىر مە سە ككىزىيۈە ئىيولسا ۱۹۸۲-يىلىدا نول دە ئوتتۇز ئۈچ يىۋە ن) بونىڭ توپلۇنىشىنى داۋاملىق تە شۇبق قىلغاندىن بېرى مارالبېشى ناھىيە توپراقلىرىنىڭ ۵۵۲۲۲ گىكتارى تە بىئى ئوسوملوكلە ردىن تامامە ن مە ھروم قىلىنغان بۇ رايون چوچوك بويىا توپلاش نە تىجىسىدە ئويما ن-دوڭ غول ھالە تكە كىلىپ قالغانلىغى دوكلات قىلىنماقتا، بونىڭغا ئوخشىغان يە رلە ر دە ئىنسانلار ۋە يوك ماشىنىلىرى تە سىلكتە يۈرمە كتە، ناھىيە دىكى كالا سانى ۲۰۰.۰۰۰ مىڭدىن ۲۰.۰۰۰ مىڭغا چۈشۈپ قالغان. ئوي ھايۋانلىرىنىڭ سە كسە ن پىرسە نىنى تە شكىل قىلغان قوينىڭ يىرىنى ئۈچكە ئالغان، ئۈچكە لە ردىن بولسا، ھايۋان بېشىدىن ئۈچ كىلو دىن ئارتۇق گۆش ئالغىلى بولىغان، شە رقى تۈركىستاننىڭ چە نوپىدىكى مارالبېشى، بۈگۈرۈ ۋە ئاۋات ناھىلىرىدىكى چوچوك بويىا توپلىشى ھە ققىدە تىخىمۇ تە پسىلى مە لومات بىرىلمە كتە. بۇرۇنقى كوك مە ۋجوتىنىڭ ئە للىك يە تتە ذە بە شى كىسىلىپ بولغان ۱۲۸۰۰۰ توننا سىتىلغان، مارالبېشىدا يە ملىك ئوتلاقلارنىڭ ۱۹۷۹-يىلىدىكى مىقتارى ۱۹۷۴-يىلىدىكى سۈپىتىنىڭ ئون پىرسە نىنىڭمۇ ئاستىغا چۈشكە ن، بۇ ناھىيىدە ھە رىيلى قىش ۋە باش باھاردا ئورتا ھىساب بىلە ن ۲۶۰۰۰ باش كالا يوقالماقتا. چوچوك بويىا يىلتىزنى كىسىش بىلە ن يىلىدا نە چچە مىڭ يىۋە ن تاپالغان كىشىلەر، كومونا ئە زالىرى ۋە دولە ت تىرىلغۇ مە يدانلىرى تە رىپىدىن ئىجرا قىلىنماقتا. لىيۇگوچۇن (۱۹۸۲-يىلىدا) تىراكتور ۋە ماشىنالا رىبە ن ھازىرلانغان دولە ت دىخانىچىلىق مە يدانلىرىنىڭ بۇ ئوسوملوكنى قىش ۋاخىتىدا يىلتىزنى قورۇتقانلىغىنى دوكلات قىلغان. ئومومە ن بىر كىلو چوچوك بويىا يىلتىزى توپلوماق ئۈچۈن ئىككى ئۈچ مېتىر كوۋادىرات بىر توپراقتىڭ كوكلىشى كىرە كلىگىگە قارىماي، مارال بېشىدا بىر كىلو كوك ئالماق ئۈچۈن تىخىمۇ كە گۈرە ك بىر توپراق، ئالتە پۈتۈن ئۈندە ن بە ش مېتىر كوۋادىرات كىرە ك ئىكە نلىكى ۱۰۰ كىلو كوكنىڭ، ئوسوملوك پوستى يوق قىلىنغان ھە ر ۰.۰۶۶ گىكتار، توپراقتىن ئىلىنىدىغانلىغىنى ھىساب قىلغان. بۇ رە قە م ھە ر ۰.۰۶۶ گىكتار كوكلى گە ن توپراقتىڭ قىممىتى ئوتتۇز يىۋە نكە تە ك كىلىدۇ. ھە رىيىل سە ككىزىيۈە توننىغا قە دە ر چوچوك بويىا يىلتىزى مارالبېشىدا بازارغا سىلىنىدۇ. سە كسە ن ئىككىنچى يىلىدا ئوتتۇز توننا سىتىلغان جىننىڭ رە قە ملىرىگە قارىغاندا ئىككى مىڭ گىكتارغا يىقىن توپراق بۇ مە خسە ت ئۈچۈن، تالاڭ قىلىنغان بولسا كىرە ك. ۱۹۸۱-۱۹۷۹ يىللىرىدا شە رقى تۈركىستاندىن ئىككىس پورت ھە رىيىل قىرىق مىڭ توننىغا يە تكە ن چوچوك بويىا تە تقىقات كومىتېتىدىن ئىلىنغان مە لوماتلارغا ئاساسلانغاندا ۱۹۵۰-يىللىرىدا ۱.۰۶۲-۱.۰۵۲ مىليون گىكتار توپراقتا چوچوك بويىا

چىمى تارىم دەرياسى بويلىرىدا ۲۸۵۰۰۰ گىكتار بولغانلىقى بىلدۈرۈلگەن يەركەن دەرياسى ئەتراپىدىكى مارالبېشى ناھىيەسىدە ۱۹۸۰-يىلىدىن بۇرۇن ۲۰۰۰۰۰ گىكتار تىرەك ئورمىنى مەۋجۇت بولۇپ بۇ رەقەم ۱۰۰۰۰۰۰ گىكتارغا چۈشۈرۈلگەن بۇ ئورمانلارنىڭ يوق بولۇشىنىڭ ئاساسىي سەۋەبلىرى بۇلاردىن ئىبارەت:—

۱) دەۋلەت تىرىلغۇ مەيدانلىرى تەرىپىدىن تىرىقچىلىققا قوللۇنۇش ئۈچۈن بوز يەر ئىچىلىشى،

۲) سۇ ئىنژىنىرلىقى پىلانلىرىنىڭ يولغا قويۇلۇشى بىلەن (مەسىلەن: قەشقەر، ئاقسۇ، يار كەنت ۋە تارىم دەريالىرىدىن سۇ تۇپلاش ئامبىرى قۇرۇلۇشى) ئورمانلىق ۋە ئوتلاق يەرلەرنىڭ مۇتلەق يوق قىلىنىشى،

۳) سوغۇرۇش سەۋەبى بىلەن سۇ ئىقىشنىڭ ئازىيىشى،

۴) مەركىزىي ۋە مارالبېشى ناھىيىلىرى ئارىسىدىكى ئورمانلىقلارنىڭ رىقابەتكە سەۋەب بولغۇدەك دەرىجىدە تەقسىم قىلىنىشى،

۵) رايونغا خەنزۇ كۆچمە ئىلىرىنىڭ يەرلەشتۈرۈلۈشى بىلەن نۇپۇس كۆپۈيۈش نەتىجىسىدە يىقىلغۇ ئوتون ئىھتىياجىنىڭ ئارتىشى،

قوم باسقۇنى

تەكلىماكان چۆلىنىڭ جەنۇبىدىكى خوتەن ۋىلايىتىدە ئوسۇملۇك پوستىنىڭ بوزۇلۇشى نەتىجىسىدە ئوتتۇز يىلدا قوم بىلەن قاپلانغان توپراقنىڭ ۲۰۰۰۰۰ كىلومىتىر كۋادىرات بولغىنى پەرەز قىلىنماقتا. تارىم دەرياسى ۋادىسىدا قوم بىلەن قاپلانغان توپراق مىقدارى كۆپەيمەكتە، چىن رۇچىيو (۱۹۸۲) بونىڭ ئاخىرقى كۆپىيىشى ۱۹۵۸-يىلىدىن ۱۹۷۸ يىلىغا قەدەر مىڭ سەككىز يۈز كىلومىتىر كۋادىرات بولغىنى، كومىنىست رىجىمىدىن بىرى «تارىم ۋادىسىدا ئۈزلەشتۈرۈلگەن توپراقتىن تىخىمۇ چوڭ ئىكەنلىكىنى بىلدۈرمەكتە. پەقەت لوپنۇر ئەتراپىدىلا ھەر يىلى يۈز كىلومىتىر كۋادىرات ئورمانلىق، يىقىلغۇ ئوتون ئۈچۈن كىسىلمەكتە: بوچۇل ۋادەلەردە قوم شۇۋۇرغانلىرى ۋاقىتلىرىدا ۲-۲ كىلومىتىرە ئىچكىرەلەپ كىرمەكتە بونىڭ بىردىن بىر سەۋەبى چىمى ئورمانلارنىڭ بوزۇلۇشى، ئورمانسىزلىقتۇر.

تارىم دەرياسىنىڭ تۈۋەن قىسىملىرىدا سۇنىڭ ئازىيىشى

تارىم دەرياسىنىڭ يۇقىرىسى ۋە تۈۋەننىڭ يۇقىرى قىسىملىرىدىكى سوغۇرۇش لارنىڭ سەۋەبىدىن، تارىم دەرياسىنى كۆپ قۇللانغانلىغىنىڭ بىر نەتىجىسى، تۈۋەن تەرەپتىكى سۇ ئىقىش سەۋەبى بولۇپمۇ تىكەنلىك ۋە دەريانىڭ ۱۹۵۲-يىلىدىن بۇيان تۈگۈلۈۋاتقان لوپنۇر كۆلى ئارىسىدا، داۋملىق چۈشۈپ بارغان، مەسىلەن:— تىكەنلىك ئەتراپىدىكى دەۋلەت تىرىلغۇ مەيدانلىرىنىڭ سۇ قىسلىغى سەۋەبى بىلەن تاشلىنىشقا مەجبۇر قىلىش ئىھتىمالى مەۋجۇت ۱۹۵۷-يىلىدە تىكەنلىك سۇ توپلىما ئامبىرىنىڭ قۇرۇلۇشىدىن بۇيان، تارىم دەرياسى تىكەنلىك چۆرىسىدە ھەقىقەتەن مەركەزلەشكەن تىكەنلىكتىن تۈۋەن، ئارغان ۋادىسىدا چۆل ۱۹۵۸-يىلىدا ئون ئىككى پىرسەنتتىن ۱۹۷۸-يىلىدا ئەللىك ئىككى پىرسەنگە قەدەر كىڭەيگەن. ئەسلىدىن مەۋجۇت بولۇپ، لوپنۇرنى ۋە قوم تاغ چۆلىنى تەكلىماكان چۆلىدىن ئايرىپ تۇرغان ئوسۇملۇك كارىدورى دەل بىر قوم باسقۇنى بىلەن تەھدىت قىلىنماقتا. بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار يەرلەشكەن يەرلەر

ت تەرىپىدىن ئىسلاھ قىلىنغان ۸۶۶۰۰۰ گىكتار بوز يەردىن تىخىمۇ كەڭ ئىچىلغان بوز يەردە ۲.۲مىليون گىكتاردور ۋە بونىڭ ۲.۶۶مىليونى ۱۹۸۱يىلى سوغورولغان يەردە ئىككى نىلگى سوزلەنمەكتە. بۇ سوغوروش مومكىن بولغان بوز يەردىن ئىككى ئىچىتە بىرىدىن چىقراقى تۈزۈلۈش خەۋىپى ئاستىدا قالغان، ئونىڭ ئۈستىگە بۇ يەردە مەلۇم يۈزە كىرىپ ئوچى بولۇپ خىزمەت قىلىش مومكىن، چۈنكى تۈزلەنگەن توپراق لارنىڭ ئونمىلىك بولۇپ قوللۇنۇشىغا داۋام قىلىنىپ قىلىنماستىن ئوچۇق ئەمەس. يانا بۇ يەردىكى توپراقلارنىڭ تەبىئى ھالىدىدا ئەۋەلدەن تۈزۈلۈپ تۈزلەنگەن مەھسۇلات ئوچۇق ئەمەس، بونىڭ دەلىلى، ئىسلاھ قىلىش ئىلىپ بىرىلغان يەردە دىكى تۈزۈلۈشلەرنىڭ يوقۇتۇلۇشى ۋە توپراقلارنىڭ ياخشىلىنىش خىزمەتلىرىنىڭ موۋاپىق بىر سەۋىيىدە ئىلىپ بىرىلمايۇتقانلىقىدۇر. يوقىرىدا «تاشلىنىپ قالغان تىرىلغۇ يەردە» ئوچۇق بىرىگەن رەقەمنىڭ كىيىن تۈزلەنگەن يەردە رەقەمنى ئۆز ئىچىگە ئىلىش ئىھتىمالىمۇ بار.

تارىم دەرياسى ۋادىسىدا ۷۰۰۰۰ گىكتار بوز يەردە، دۆلەت دىخانىلىرى تەرىپىدىن ئۆزلەشتۈرۈلگەن، بۇ يەردە سوغورۇلۇش مومكىن بولغان بوز يەردىن ئوندىن بىرى تاشلىنىشقا مەجبۇر بولغان. ئۆزلەشتۈرۈلگەن بوز يەردىن ئوندىن بىرىگە يىقىن قىسمىدا ئاساسى سۈسۈن ۋە ئىسپات توپراق يۈزىدىن ۲-۳مىتر چوڭقۇرلۇقتا ۋە بۇ يەردىن ھەر داۋىم تۈزۈلۈش خەۋىپى ئاستىدا قالغان، يوقىرىدا بايان قىلىنغان توپراقنىڭ تىخىمۇ چوڭ بىر قىسمى، موۋاپىق بولۇپ باقمىغان تىرىقچىلىق كۈچەت تىكىش مەھسۇلاتلىرى سەۋەبىدىن، تۈزۈلۈپ زىيانغا ئۇچىرىماقتا. يۈكسۈلۈش ۋە شىددەت بىلەن تۈزۈلۈش ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت رەقەمنى ۋە ئەكسى ئەتىسى لىرىنى چىنىشقا مۇنداق چۈشەندۈرمەكتە: ئازاتلىقتىن كىيىن تۈزۈلۈش سەۋەبى بىلەن بەزى ئورگانلار ئۇ يەردە رەقەمنى كۈچۈشكە مەجبۇر بولغان. بۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىشلەپچىقىرىش ۋە قورۇلۇش ئارمىيىسىنىڭ دىخانىچىلىق مەيدانلىرى، خەلق گۈڭشىلىرى ۋە ھەتتا بۇ ئەھۋالدا قالغان بىرناھىيە مۇبارەك لوپ ناھىيىسى توپراق تۈزۈلۈشى (زەيلىنىشى) بىلەن شۇنداق چىددى خەۋىپ ئاستىداكى، ئۇ يەردە مەلۇم ئەھۋال، ھەتتا ئۇ يەردە ئوتتۇرىغا چىقىدىغان ھالغا كەلمەكتەدۇر، يوللار تەسلىكتە قوللۇنۇلماقتادۇر، بۇ يەردىكى ناھىيەلەر كۈچەمدۇر، قالامدۇر خەلق ھۆكۈمەتتىن بىر قارارنىڭ چىقىشىنى كۈتۈۋاتىدۇ. يۈپۇرغا ناھىيىسى (قەشقەر) نىڭ شەرقى شىمالىدا (۱۹۵۰-يىللاردىن ۶۰-يىللارغىچە توپراق جەھەتتە موللۇق ئىچىدە بولۇپ ئوچى مىڭ بەش يۈزۈ ئىككى مىڭ بەش يۈز توننا بۇغداي ئارپىنى باشقا يەردە رەقەمنى يۈكسەتتى، بۇ ناھىيەنىڭ تىرىلغۇ يەردىكى ھازىر بولسا پۈتۈنلەي تۈزلەنگەن ھالەتتە مىڭ توققۇز يۈز يەتتىنچى يىلىدىن بۇيان بۇ ئونمىلىك كەڭرى توپراقلار توپراقى يىتىشمەيدىغان تارىم بىردائىرەگە ئايلاندى.

ئورمانسىزلىشىش

تارىم دەرياسىنىڭ بويلىرىدا يەتتىنچى يىلدىن باشلاپ ئورمانلىقلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا، بولۇپمۇ سىرتتا ئوچۇق تىرىلغۇ يەردە ئۆزلەشتۈرۈش نەتىجىسىدە ئەسلىدىكى نىڭ يىرىمىدىنمۇ ئاز قالغان بۇ دەريانى بويلاپ يەتتىنچى يىلدىن تەبىئى تىرەك ئورمانلىرى، قوم سەۋەبى سىنى كۆپ يىتمەسلىك ئوچۇق شامال پەردىسى بولۇپ رول ئوينىغان قوي پادىلىرىغا ئوتلاش ئىمكانىيەت بەرگەن، ئەسلىدىن قورۇق بولغان ئىقلىمنىڭ قورۇقلىغىنى بىر ئاز بولسىمۇ ئازايىتىغان ئىدى. بونىڭ بىلەن بىرلىكتە تەكلىماكان چۆلىنىڭ شىمالىغا قاراپ ئىلگىرلىشىشنىڭ ئالدىنى ئالغان ئىدى. مىڭ توققۇز يۈز سەككىزىنچى يىللىرى تىرەك ئورمانلىق ئول

يىڭلاشنىڭ تىرىلغۇ يە رلىرىنى سوغۇرۇش ئۈچۈن كۈلگە تۈكۈلگە ن سۈنى قوللىنىش تىن، ۋە ئىشلەپچىرىشنىڭ ئارتىشىدىن مۇھىمراق ئە مە سىلگىنى ئىلگىرى سۈرمە كتە. باغراش كۈلى نىڭ ھازىرقى ئە ھۋالى مۇنداق: - ۱۹۴۹ ۋە ۱۹۸۰ ئارىسىدا ئە تراپتىكى ئاغدۇرۇلغان تىرىلغۇ يە ر ۸۰% پىرسە ندىن كۆپە يدى. يىڭى ئىچىلغان يە رلە ردىكى سوغۇرۇش مە نپە لىرى قۇرۇ تولماقتا. ۋە بۇنىڭ بىلە ن كۈلگە كۆپ مىقداردا تۈزلۈك سۇ تۈكۈلمە كتە، بۇ تۇپراقنىڭ ئىچىگە ئالغان تۈز مىقتارى ۲۰ سانتى مېتىرلىك بىر تۇپراق سىستېمىسى ئىچىدە ۱۰-۲۰ ئارىسىدا دور. تۇپراقنىڭ ھازىرقى تۈزلۈكلىغى تە بىئى ئە مە ن، ئىنسان قولى بىلە ن سە ۋە پ بولغان تۈزلۈنىشىدۇر، بۇ پە قە ت تۇپراقنىڭ قوللۇنىلىش شە كلىدىن مە يدانغا كە لگە ن، باغراش كۈلى بۇ زە رە رلىك تۈزلە ر ئۈچۈن بىر تۇپلاش غە زىنىسى سۈپىتىدە خىزمە ت قىلغان ۋە قىلماقتا. قوشۇمچە قىلىپ يە ئە مۇزايۇپىنىڭ دۈكلەت قىلغىنىدە ك قارا شە ھە ردە رياسىنىڭ ئىقتىشى ئە تراپىدىن ئايلىنىدىغان قىلىپ ئۈزگە رتىلگە ن بۇنىڭ بىلە ن كۈلگە تاتلىق سۇ كىرىش مىقدارى ئازايغان كۈلنىڭ سۈيى ئىچىگە ئالغان تۈز مىقدارى ۱۹۵۸-يىلىدىكى ھە رلىتىردە ۰.۴ گرامدىن ۱۹۸۰-يىلىدىكى ھە رلىتىردە ۱.۸ گرامغا يۈكسە لگە ن. بۇ سە ۋە پتىن كۈل جۇڭگۇ ئولچە مىلىرىگە قارىغاندا تىخىمۇ ئۈزۈن بىر ۋاقىت تاتلىق سۇ كۈللىرى ئارىسىدا ھىساپلانما سىلىقى مۇمكىن .

تە رە ققى قىلدۇرۇش پىلانى نامى بىلە ن باغراش كۈلىدە يولغا قويۇلغان بە لگۈلمە لە رگە، بە زى بىلىم ئادە مىلىرى قارشى چىققان ۋە ئورگىنال شە رتتە رنىڭ يىڭىدىن يارىتىلىشى ھە ققى دە چاقىرىق قىلغان. ئورگىنال شە رتتە ر ئارىسىدا، ھازىرقى مىنراللىشىش سە ۋىسىنىڭ ئازايتىلى شى، تاتلىق سۇ كىرىشنىڭ بۇرۇنقى سە ۋىسىگە ئە كراز كە لتۇرۇلىشى، باغراش كۈلىنىڭ بىلىق ۋە قۇمۇش يىتىشتۈرۈش يىرى بولۇپ مۇھاپىزە ت قىلىنىشى ۋە كۈل ئە تراپىدىكى تاتلىق سۈنى باشقا تە رە پكە باشلىغان قانالنىڭ تاقىتىلىشى قاتارلىقلاردىن ئىبارە ت. يە ئە بو چاقىرىققا ئاساسە ن تىخىمۇ كۆپ بۇز يە ر ئۈزلە شتۈرۈش توختۇتۇلىشى لازىم، ئۇنداق بولغاندا كۈلنىڭ تۈز مىقدارى سە ۋىسى ھە رلىتىرىدە ۲ گرامغا يۈكسۈلدۈ. كۈلنىڭ ئە تراپىدا «تە رە ققى قىلدۇرۇش» شۇئارى ئاستىدا ئىلىپ بىرىلغان بۇزغۇنچۇلۇققا نىسبە تە ن بىرىلگە ن بۇ قارشىلىقلار، ئومۇمى سىياسە تتە بىر ئۈزگە رتىش قىلىشنى، ئىشلەپچىقىرىش مە خسە تلىرى ئۈچۈن جانلىق بىر مۇھىتنى شىددە ت بىلە ن چۈللە شتۈرۈشنى توختۇتۇشنى ۋە ئاسراش كىرە كلىكىنى ئىشارە ت قىلماقتا.

تارىم دە رياسى ۋادىسىدا تە رە ققى قىلىشنىڭ ئە كسى ئە تىجىلىرى :-
شە رقى تۈركىستاندا ۱۹۴۹-يىلىدىن ۱۹۸۲-يىلىغا قە دە ر ئە كسى تە سىرگە ئۇچرىغان مە ھسول ئىلىنىغان تۇپراقلار ۋە ئوتلاق يە رلە ر:

تاشلىنىپ قالغان تىرىلغۇ يە رلە ر	۱.۲۲۱.۴۱ مىليون گىكتار.
تۈزلانغان تىرىلغۇ يە رلە ر	۱.۰۰ مىليون گىكتار.
ئوتلاق (بوزۇلغان تۈزلانغان)	۴.۷ مىليون گىكتار.
ئوتلاق (زىرائەت تىرىش ئۈچۈن ئاچىلغان)	۲.۴ مىليون گىكتار.

تۈزلۈش

شە رقى تۈركىستاندا ۱ مىليون گىكتارغا ئۇلاشقان تۈزلانغان تۇپراق ۱۹۴۹-يىلىدىن بىرى، دە ولە

(۱) توپراق بوزۇلىشىغا ئوخشاش مەنپىي تاشقى تەسىرلەرنىڭ ساخلاغىلى بولمايدىغان شەكىلدە ئورتىغا چىقىش ئىھتىمالى دىققەتكە ئىلىنىشى لازىم .
 (۲) مەۋجۇت بولغان ئىكولوگىيەلىك سىستېمىلەرگە ئوخشاش مۇدەللەرنى شەكىللەندۈرۈشكە لازىم .

(۴) تەبىئەتتىكى ئاساسىي مۇھىت نەمۇنىلىرى كۆپىيە قىلىنىشى لازىم .
 مۇھىت بىلەن ماسلىشىش ھالىتىدە بولغان تىرىقچىلىق ئۇسۇللىرى يەرلەرنىڭ ئەنئەنىۋىي، يەرلىك ۋە يۈز يىللەرنىڭ سوزگۈچىدىن ئۆتۈپ، تەجىربىلىك قىلىنغان مۇتەئەسسىپلەر بولارنى ھەرگىز قىممەتسىز، ئىپتىدائىي دەپ قارىماسلىق، ئەكسىچە جانلىق توتۇلىشى كىرەك .

قورغاق رايونلاردىكى كۆللەرنىڭ يوق بولىشى

ئىشلەپ چىقىرىش بىلەن مۇناسىبەتلىك ھەر نەرسىنى تەرتىپ قىلىدۇرۇشتا خاتا پىلاننى يولغا قويۇش نەتىجىسىدە مەيدانغا كەلگەن پەرىشانلىق ئورتا ئاسىيادا كۆرۈلمەكتە . تۈركىستاننىڭ قورغاق رايونلىرىدىكى دەريالار ۋە ئوقۇدەر كەڭلىكىدىكى تىرىلغۇ يەرلەرنى سوغۇرۇش ئۈچۈن قوللۇنۇۋاتىدۇكى، دەريالار، كۆللەر ئاستا-ئاستا قۇرۇماقتا، ۋە تۈز پاتقاقلىرى ھالىتىگە كەلمەكتە . بونىڭ ئەكسىچە، ياخشى مەسلىھەت ئۈزۈپ كىستىن ۋە قازاقس تاندىكى (سۈپەتلىك بىرلىكى چىگىزسى ئىچىدە) ئارال كۆلىنىڭ قۇرۇقۇش قۇرۇش ھالىتىدۇر . شەرقىي تۈركىستاندىكى لوپنۇر كۆلى ھەممەي بۇ ھالەتتىدۇر . لوپنۇرنىڭ يىرىنى ئالغان دىئامېتىر كۆلى ۋە شەرقىي تۈركىستاننىڭ شىمالىدىكى ماناس دەرياسى ئوخشاشلا پالاكەتكە دۇچ كەلمەكتە .

تەرتىپ قىلىش پائالىيەتلىرىنىڭ بۇنداق نەتىجىلىرى قازاق مەسلىھەتچىلىرىنىڭ ھالدا مەيدانغا كەلمەس، ئەكسىچە قەستەن ھەممەي پىلانلىنىدۇ . سوۋىت ئىتتىپاقى گاراژدانى جۇغراپىيىچى مەرزايوپ (۱۹۶۲) شەرقىي تۈركىستاندىكى باغراش كۆلى ھەققىدە مۇنداق دەپ يازغان :
 قارا شەھەر دەرياسى باغراش كۆلىگە تۈگۈلىدۇ . بۇ تەڭرى تېغىدىكى بىردىن بىر چوڭ تاتلىق سۇ كۆلىدۇر . ھەر يىلى بىر يىرىم مىليون كۇپ مېتىر سۇ بۇ كۆلنىڭ ئۈستىدە پارغا ئايلىنىپ، دېھقانلارنىڭ بۇ سۇغا بەك ئىھتىياجى بار . باغراش كۆلىنى دەريادىن مەھروم قىلىش ، سونىڭ ئىشلىنىشى باشقا تەرەپكە باشلاشقا ئورۇنغاندا چول پۈتۈنلەي قۇرۇيدۇ ، ئىنسانلار قارا شەھەر دەرياسىنىڭ ئىمكانلىرىنى قوللۇنۇشقا باشلايدۇ ، پەقەت بۇ قانداق يول بىلەن قىلىنىدۇ؟ چۈنكى بىر كۆل بىر مەنبە ئىشلىتىش بىلەن بوشقا سەرپ قىلىش يولىدۇر . چۈنكى بۇ يول بىلەن كۆپ مىقداردا سۇ تۈگۈتۈلۈدۇ . پەقەت پىلانلىق بىر سوتسىئالستىك ئىختىساستا كۆپىيۈۋاتقان سۇلۇق تىرىلغۇ يەرلىرى ۋە دەريالارنىڭ ئىشلىتىش ئۈزگەرتىلىشى پارغا ئايلىنىشقا سەۋەب بولغان كۆللەرنىڭ ئۆلۈش نەتىجىسىنى توغۇرۇدۇ . بەلكى بىزنىڭ بالىلىرىمىز خەرىتىدە «لوپ تۈز پاتقاقلىغى» ۋە ياكى «ئارال تۈز پاتقاقلىغى» نى ئوقۇيدۇ . مەرزايوپ، باغراش كۆلىنىڭ دىققەتكە ئەرزىدىغان ئۈنۈملۈكلىكىنى ۋە بونىڭ ئۈلۈمىگە سەۋەب بولىدىغان يوقارقى پائالىيەتلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان . بىلىق بايلىقىنى ، قۇمۇشلارنىڭ ئۆسۈشىنى ، ۋە كۆلگە قاراشلىق بىلىقچىلەرنىڭ ھاياتىنى ، چۆرىشىدىكى يەرلەرنى كەلەچەكتە قامدايدىغان ۋە ياردەم قىلىدىغان ھەر نەرسىنى ئوتتۇرىغا قويغان ، پەقەت بونىڭ بىلەن بىللە ، كۆلنىڭ ۋە بونىڭ تەبىئىي ئۈنۈملۈكلىكىنىڭ ، جانلىق قىلىشىنىڭ ، ھىچ نەرسىگە زىيان بەرمەسلىكىنىڭ ياردەم بولمىسىمۇ ئۈز-ئۆزىنى قامدىشىنىڭ ۋە تاشقى تەسىر بولمىسىدىن ئۆزىنى

موھىت تە رە قىياتى چوگولە يىدىغان بىرنوختىغا ئوخشاشتور، ھە رخىل پائالىيە ت بونىڭ تە تراپىدا تە مە لگە ئاشماقتا، ھە رقانداق يە ردە تە رە ققى قىلىش ئارزۇلىرى ھە ققىدە بىر ھوگوم قىلماقچى ۋە پىلانلىماقچى بولغاندا تە كىلوگىيە لىك تە رە ققىياتىنىڭمۇ دىققە تە ك ئىلىنىشى كىرە ك .

تە رە ققى قىلىش پىلانلىرىدىكى مە خسە تە رە ققىياتىنى كۈچلۈك تە سىرى ئاستىغا ئالىسىمۇ ، چوڭايماق ۋە تە رە ققى قىلىشنى نىشان قىلغان خە لىقنىڭ ئۈزىگە خاس تە بىئى مە نىبە لىرى ۋە ئىنسان ھۈنە رلىرىدىن پايدىلانماق ئاساستور ، بونداق بولغاندا داۋاملىق بولىشىنى ئارزۇ قىلغان تە رە ققىياتىنىڭ باغلىق بولغان مە نىبە لىرىمۇ مۇناسىبە تلىك مىللە تىنىڭ ئورۇپ ئىئادە تلىرىمۇ بوزغونچولۇقتا ئوچرىمايدۇ .

موھىتنىڭ تە رە ققىياتى شۇنداق بىر تە رە ققىيات ئوسولكى بو ھە رىيە ردە ، موھىت ئوسوللىرىدىن باشقا ، مە دىنى قىممە تە رىنى ، جىددى ۋە ئوزون ۋە دىلىك ئىھتىياجلىرىنىڭمۇ يورۇقىدا ، يە رلە رنىڭ ۋە مە مىلكە تىنىڭ مە سىللىرىگىمۇ چىقىش يولى ئىلىپ كىلىدۇ . تە رە ققىيات پالىيە تلىرىنىڭ غە لىبە لىك بولۇش ئىھتىمالى موھىتقا ماسلىشىپ ئارتىدۇ ، ئومومى تە دىبىر ۋە چارە پورمولىسىغا تە مە س ئىنسان جە مىيە تلىرىنىڭ ئوز مە سىللىرىنى تە كىشۈرۈش ۋە بولارغا ئۈزىگە خاس چارە لە رنى قوللۇنۇش ، تاشقىرى ياردە ملە رنى ئاساس قىلماسلىق موھىت تە رە ققىياتى ئوچون كىرە ك بولىدۇ ، بوندىن باشقا بار بولغان مستوتلە رنى كۈچۈرۈپ كىلىش ۋە تە قلىت قىلىش بوخىل ئىلگىرلە شتە رە ت قىلىنىدۇ ، يە رلىك خە لىقنىڭ ئۈزىگە ئىشىنىشى ۋە ئىپتىخارلىنىشى ھە رتتور . موھىت شە رتلىرىنىڭ يار بە رگە ن ئىمكانلىرىدىن پايدىلانماق ئوچون ئىجادى ئىدىراك داۋاملىق بولىشى ۋە تە شۇنىق قىلىنىشى كىرە ك . لىكىن ئىلگىرلە ش پائالىيە تلىرى جە رياندا ئىقلىمدىن ۋە باشقا تە بىئى ۋە قە لە ردىن توسقونلۇقتە ربولۇش ئىھتىمالىنى كوزدىن ئوزاق توتماسلىق كىرە ك . موھىت تە رە ققى ياتىنىڭ غە لىبىسى ، ئىنسان ۋە تە بىئە ت ئارىسىدىكى دائىمى تە كپۈڭلۈقنى تە شكىل قىلىش ، موھىت ھە ققىدىكى توغرى مە لىماقتا باغلىق . توسقونلۇقتە ر ، ۋە پالاكە تلە ر ، ئىنسان بىلە ن تە بىئە ت ئارىسىدىكى مۇناسىبە تنى توغرى ھە ل قىلالمىغانلىقىنىڭ نە تىجىسىدور . موھىت تە رە ققىياتىنىڭ ئاساسلىرى ، ئومومى ئىلگىرلە ش تە رە ققىيات نە زىرىيە لىرىدىن بىر ئاز پە رىقلىقدور . بو ئاساسلار ھويپە (خويپە) نىڭ قارىشىچە شۇنلاردىن ئىبارە ت :-

(۱) ئىنساننىڭ ئاساسى ئىھتىياجلىرىغا قارىتىلغان بولۇش .

(۱) ئاساسى ئىھتىياجلىرى سىتىراجىسى)

(۱۱) يە رلە رنىڭ ۋە ياكى مە مىلكە تىنىڭ زاپاس مە نىبە لىرىگە تە ھىمىيە ت بىرىش ، (ئۈزىگە ئىشە نچ)

(۲) موھىتقا ئويغون بولماق ، مە ۋجوت مە نىبە لە رنى ئاسراش ، يىڭىلاش مومكىن بولغان مە نىبە لە رنى تاللاپ ئىشلىتىش ،

(۳) ئىجتىمائى ۋە مە دىنى جە ھە تدىن ماسلىشىش ،

(۴) مە خسوس ئىكولوگىيە تىخنىكىلىرى ، بولارغا قوشۇمچە قىلىپ ، موھىت بىلە ن ماسلىشىپ كىلىشى كىرە ك بولغان تىرىقچىلىق ئىشلىرىنىڭ پىرىنسىپلىرى شۇنلاردىن ئىبارە ت :-

(۱) قورغاق ۋە يىرىم قورغاق رايونلاردىكى ئىكولوگىيە لىك سىستىما ئىنچىكە ۋە نازوك بىر شە كىلدە تە كپۈڭلۈقتە بولغىنى ئوچون ، توپراق قوللۇنۇش بونىڭغا موۋاپىق بولىشى لازىم .

شەرقىي تۈركىستاندا ئىشلەپچىقىرىشنى ئاشۇرۇش باھانىسى بىلەن ،
موھىتقا ۋە تەبىئىي بايلىقلارغا قىلىنىشقا بوزغونچولۇقلار

پىروپسور، دوكتور سابىرى سومە ر

كىرىش سوز

توغرى دەپ بىلىنگەن بىر تەرەپلىملىك پەلسەپە لەرنىڭ كەلتۈرۈپ چىقارغان زىيان
لەرنى تولدۇرۇش ئاسان ئەمەس ، بۇ خىل ھەرىكەت ۋە ئوقۇملار دوگما (توراقلانغان)
ھالدا بولۇپ ، كىشىلەر ئىشلەپچىقىرىشنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، ئىجرا قىلىنغان پائالىيەت
تەرەپسىز ۋە سىياسەتسىز ئىشلەپچىقىرىشنى كۈزدىن كۆزگە تاشلايدۇ . بۇنداق كۆز قاراشلار بىلەن تە
ييارلانغان تەرەپ قىلىش پىلانلىرى كۆپ ۋاقىتلاردا ئىلگىرلەش جەھەتتىن ياخشى ئەمەس
چە بىرىشى مۇمكىن ، لېكىن بۇنداق بولۇشقا قارىماي بوزغونچىلىق رولىنى ئوينايدىغان
موھىت ، بىئولوگىيەلىك ۋە ئىختىسادىي ئامىللارنى ئۈزۈشچە ئالغان فاكىتلار موھىم سالىماق
نى ئىگەللەيدۇ ، ئومومىي تەكشۈرۈلۈپ چىقىدۇ . بۇ ھال بولۇپمۇ چەمبەر تىنىڭ
، مەدىنىيەتنىڭ بوزۇلىشى بىلەن ۋە تەرەققىيات ئۈچۈن قوللانغان ئوسۇللىرىنىڭ موھىتقا
كۆچۈرۈلۈشى تەسىرى بىلەن ۋە ئىختىسادىي ئورتىدا چىقىرىشنى چىقىرىشنىڭ «ئىلمىي تەكشۈرۈش» پەلسەپە
سى بىلەن شەرقىي تۈركىستاندا مەيدانغا كەلتۈرۈلگەن موھىت بوزغونچىلىقى بولۇشىغا ياخشى
بىر مىسال بولۇپ ئالدىمىزدا تۇرماقتا .

«موھىت قاسراش» ماۋزۇسى ، تەرەققىي قىلىش پائالىيەتلىرىنىڭ تەبىئىيەتكە بەرپە
گەن بوزغونچىلىقلىرىنى ئوڭلىماق ، تۈزەتسەن ئۈچۈن ئورتاق چىققان ، بۇ يەردە ئەقىلدىن
چىقارماستىن كېرەك بولمىشى ، پەقەت تەبىئىي موھىتقا زىيانكەشلىككە ئۇچراپ قالماستىن
بوزغونچىلىقنىڭ باشقا يەرلەردەمۇ تەسىرى بولۇشى مۇمكىنلىكىگە دىققەت قىلىش ، موھىت
قاسراش ، تەبىئىي موھاپىزەت قىلىش ، پۈتۈن قاسراش پائالىيەتلىرى ۋە ئەنئەنىۋىي
زىرائەت سىستېمىلىرى ، ئاللانغان ئىشلەپچىقىرىش مەنتىنىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرايدۇ ، كۆپىنچە
دىگەن كىشىنىڭ قارىشىچە ، ھەرگىز ھالىتىدىكى ئىشلەپچىقىرىشنى ئانالىز قىلماق
ئۈچۈن ، شۇ مەنئەلەردىن پايدىلىنىدۇ .

(۱) ئوسۇملۇق قاسراشنىڭ ئىشلەپچىقىرىش پونكىسىگە زىيان بەرمەستىن ، ئۇچراقنىڭ مەلۇم
بىر يېرىدە قانچە باش سوكات ئورنىنىڭ تۇتۇشى مۇمكىنلىكىنى ھېساپلاش جەھەتتىن ، ھايات
بىتىش ئۈچۈن مۇمكىن بولىدىغان سىغىمچانلىقنىڭ ئانالىزى :-

(۲) مەلۇم بىر رايوندا بىلىق زاپاسىنىڭ موستەقىل ھالدا ئىشلەپچىقىرىشنى خەتەرلىككە
چۈشۈرمەستىن ، قانچە تون بىلىق تۇتۇش مۇمكىنلىكىنى ئىشلىتىش ئۈچۈن بىلىقچىلىق بەر
لگۈلمەسلىرى :-

(۳) يىڭىلىنىش مۇمكىن ۋە يىڭىلىنەلمىگەن دىگەن شەكىلدە ، زاپاس مەنبە ئىختىسادى :-

(۴) موھىتقا بولغان تەسىر ئانالىزى :-

موھىتنىڭ تەرەققىي قىلدۇرۇلىشى

تماما في الوقت الحاضر. ومن هذه الكلمات كلمة (اوغور) (ogur) التركية التي تخني الوقت، اندثرت تقريبا من الاستعمال، ولم تحفظها الا كتب التراث، ولا يحرف معناها اليوم الا المتخصص في التراث القديم، واصبح استعمال كلمة (الوقت) شائعا عاما في عالم الاتراك.

في تركيا Vakit وفي تركستان الخيرية بالاوزبكية (. وقت Bakt) وفي التتارية والبختائية (وقت)، وفي تركستان الشرقية (واقت Wakit) وقد يلفظها العامة (واخ Wah) . وجمع (وقت) في اللغة التركية هو (وقت + لار) وليس (اوقات) الصيغة العربية، التي نادرا ما يستعملها الترك. وقد اشتق الترك من كلمة (وقت) مصطلحات لخوية عدة منها :-

هر وقت = في كل وقت

هيج وقتيه = ابدًا

كوز وقتي = فصل الخريف

نيه وقت = منذ زمن

او وقتي = آنذاك

شو وقتي = حينذاك

بو وقتي = الآن

كون جيتان وقت = شروق الشمس

كون اولخورفان وقت = غروب الشمس

وقد جاء في المثل التركستاني (واقتك كمتي بهختك كمتي) ضياع الحظ فسي

اضاعة الوقت . وفي الالغاز الشعبية :

شوكا هورون بولمخين

ثائقان سو ئو ثائقان ئوق

تارازىسى ئومورنيك

بونسى تايماي قويمخين ؟

كيتويرار نشانغا

قيمت ليكتور نسانغا

قهد يرلمهى ئوتسك سمن

ئە تيوار همم كيره كليك

قالسمن جوڭ بوشمانغا

تير شجانغا ، ئيشجانغا

هو ميزان الحمر و ثمين للانسان، لازم و ضرورى للعامل النشيط

هو كالماء الجارى والسهم المنطلق لا يتوقف حتى يصل الى الهدف

اذا لم تهتم به تبقى في ندم كبير . . . فلا تتكاسل ابدا، ولا تترك

حل هذا اللغز . . .

اللغة العربية في تركستان . .

محمود الكاشغري

دخول الاسلام الى تركستان ادى الى اقبال الاتراك لدراسة العلوم الاسلامية وتأثرهم بالثقافة العربية وتعلم اللغة العربية ، و مساهمات التركستانيين في الحضارة الاسلامية والفكر العربي بالابداع والايجاد لها شواهد تتحدث عنها مؤلفاتهم التي لا تزال مصادر ومراجع اساسية لا يستغنى عنها عالم او مبتدئ في المعارف الاسلامية مجملها او مفرداتها .

و اذا كان ذلك هو اثر التركستانيين في ثقافة الفاتحين بدينهم الاسلامي ، فما هو اثر هو "العرب عليهم" ؟ ولا شك ان هذا الاثر كان عظيما وعميقا في افكارهم وانماط حياتهم ، تجلت في كتبهم ، وانعكست على سلوكهم الاجتماعي عامة وخاصة . وكانت اللغة وهي وسيلة العلم والتعارف والاتصال اكثر تأثرا ، لان تأثر اللغة التركية عموما بالعربية كان تأثرا عاما ، وقد شمل ادبها وقواعدها ومفرداتها وابجديتها ، وهي ميادين تحتاج الى دراسات وبحوث مستفيضة لها ابناءها المجددون لكشفها وتدقيقها حتى يعرف الى اي مدا كان لغة القران الكريم لسانا عالميا يحترز به المسلم في كل مكان وزمان . واما في هذه العجالة القصيرة نقدم لكم نموذجا للمفردات العربية التي حلت محل الكلمات التركية منذ ان تشرف التركستانيون بالاسلام .

قد تصل نسبة الكلمات العربية التي دخلت اللغة التركية وخاصة في اللهجات التي يستعملها المسلمون في تركستان الى حوالي ٣٠ / ٠ من مفردات الاووغورية والاوزبكية وهي اللهجتين الرئيسيتين في تركستان حاليا . واما اللهجة الجغتائية التي سادت فيما بين قرني ١٤-١٩ الميلاديين ، فالنسبة قد تزيد عن ٤٠ / ٠ من مفرداتها يخال لمن يقرأ بها انها لغة عربية ، فمثلا :

وصل تاباغليغكي عشق اهلي غه امرد ور محال

كيجه وكوندوز ايشي فكيري محال الماق كراك

هو بيت شعر لامير الشعر في اللهجة الجغتائية الشاعر على شير نوائي من القرن الخامس عشر الميلادي ، نجد فيه سبع كلمات عربية . وهكذا فان دخول الالفاظ العربية في اللغة التركية ولهجاتها المتنوعة كان كثيفا وقويا ، حتى ان بعض الالفاظ التركية أصبحت مجهولة

صوت تركستان الشرقية. العدد 26/291 المجلد: 7/7 محرم 1411/1990 67/18

كما قام دعاء البوذيه و رجال التجاره و الاداره الهندية في عهد امبراطورية
الهنون البيطن التي دامت مدة ٨٧ في الفترة ما بين ٤٨٠ - ٥٦٧ م منذ ان بسط
سيادتها الامبراطور انسيالانوس على خوتن و ياركند و كاشغر و ايسو و كوجار
ولم يشكل هؤلاء القادمون من الهند الا اقليه عرقيه بين الايشريه الاويغور .
و المصفاير التي اكتشفت مؤخرا في مناطق عديده مثل حوض نهر كوشجي و حول
چرچن و چارقليق في وادي تاريم ، اظهرت ان البعث انما كانت لرجل او امرأه دفنت
بوضع الرأس نحو الشرق و القدم نحو الغرب ، فمادا يعني هذا ؟
كان اجداد الاويغور القدماء يعتقدون بالشامانية و كان الشامانيون يسجدون لالهة
الشمس و القمر و السماء و الارض و الماء ، و بموجب معتقدات هذه الديانة كان
اجدادهم يجعلون ابواب خيامهم و منازلهم في اتجاه مطلع الشمس . و كان ملوك
الترك و الاويغور الشرقيين في احتفالاتهم يجلسون في اتجاه الشرق و يسجدون
للشمس تسع مرات كما يتأكد ذلك من الكتاب ملوك اويغور اورخون حيث كان الملك
جوغند خان (٨٢٤ - ٨٢٦) يلقب بـ "كون تنكريده اولوغ بولميش اليب كوجلوك بلکه
قاهان " يعني " الملك القوي الحكيم الذي خلقه اله الشمس عظيما "

الف سلم صيني حجوا هذا العلم

اللو٥١ / عمان العدد ١٩٩٢ في ٢١/٢/١٩٩٠

ذكرت وكالة انباء الصين الجديدة ان نحو ٩٦٠ مسلما من
اقليم زينجيانغ (تركستان الصينية سابقا) ادوا هذا العام فريضة
الحج .
وكانت الحكومة الصينية قد سمحت من جديد للصينيين
المسلمين باداء فريضة الحج عام ١٩٨٠ .
واضافت الوكالة انه منذ عام ١٩٨٤ قام ٨٢٧٨ مسلما من
زينجيانغ (منطقة تتمتع بحكم ذاتي شمال غربي الصين
وتسكنها غالبية مسلمة) باداء فريضة الحج . ووضحت ان
معظمهم من المتقاعدين والفلاحين الميسورين ومربي الماشية من
اقليات ويغور وكازاخ وكيرغيز واوزبك وتار وطاجيك الذين
يؤدون هذه الفريضة على نفقتهم الخاصة .
واوضحت الوكالة ان المكتب الاقليمي للحج الذي تأسس عام
١٩٨٥ يوفر لهم وسائل الانتقال والمترجمين والعملات الاجنبية .
وقال مسؤول في المكتب ان الصين ستفتتح اعتبارا من حزيران
القادم خطا جويا بين اورومكي عاصمة زينجيانغ وبين جدة التي
تهبط في مطارها طائرات الحجاج .

الجثثيين يرجع الي عام ٦٤١٢ . وقد نشر ذلك في جريدة شنكاه كزيتي بالاويغوريه في عددها الصادر بتاريخ ١٩٨١\٢\٢٤ وقالت عنها ا وجدت الجثتان في هضبه رمليه وقد وضعت لوحتان من الخشب علي عرسي الضبرين ، الباديين للمشاهد من اسفل الهضبه ووضعت الجثتان علي يديها اليمنى وغطت الجثتان بالخشب اولا ثم بجلد الشاه وقد لفت الجثتان بقميص صوفي سفي النسيج ، ووضعت طاقيه من اللباد علي رأس جثة المراه التي كان شعرها اشقر يتدلي الي كتفها وعينيهما كبيرتان وواجبها طويله وانفها مستقيم ومن الاشياء التي وضعت مع الجثتين سلال منسوجه جيدا بداخلها حبوب زراعيه وقد تحولت مع مرور الزمن الي دقيق . والسله التي دفنت مع جثة الطفل وجد بداخلها حبوب القمح . وهاتان الجثتان اللتين يرجع تاريخهما الي ٨٠٠٠ عام يكشف اسلوب حياة القدماء في وادي تاريم من ممارسة للزراعه والرعي ونسيج الصوف . كما يمكن التأكيد بان سكان وادي تاريم لم يكن من الجنس الاصفر الذي لا يكون ذو شعر اشقر وانف قاطع ، كما لم يكن من الشعب الآري الذي هاجر من هضبة ايران الي الهند في ١٧٠٠ ق.م بل هم اجداد الاويغور .

كان اجداد الشعوب الجرمانيه و الفارسيه والهنديه المعاصره و هم الآريون يعيشون قبل انتقالهم الي الهند في جنوب وجنوب شرق بحر قزوين فييما بين ٢٠٠٠ - ١٧٠٠ ق . م وادت هذه الهجره الي ظهور الجماعه التي تنتسب الي مجموعه اللغات الهندو - اوروبيه التي ترجع و مجموعها الي الآريين . وقد عاش قبلهم شعب دارويد والشعر الاسود والانف الاخضر الذي ينتسب الي عنصر اوسترواسيايتك هندونوز . وبعد ان هاجر الآريون الي شمال الهند اضطر شعب دارويد علي الهجره الي جنوب الهند .

كانت المناطق من وادي تاريم نحو كوك نور في جنغهاي في الجنوب الشرقي والي التبت في الجنوب مسرحا لاجداد التبت وهم جاك الذين وجدت اثارهم وذلك بسبب الحروب التي وقعت فيما بين ٧ - ٨ الميلاديين .بالاضافه الي هذا كان جماعه من دعاة الاديان البوذيه والمجوسيه و المانويه و النسطوريه و رجال التجاره و القواصل و افراد من الساسيين و القواد يتجولون في وادي تاريم و قد ترك هؤلاء اثارهم و تاشيراتهم في تاريخ و سياسه و حضارة و اقتصاد المنطقه . فمثلا امبراطوريه كوشان (٥٠ ق .م - ٤٢٠ م) امتدت في عهد الامبراطور قانشقا الثاني (٧٨ - ١٢٢ م) في الهند و خوتن و ياركند و كاشغر ، وكان قانشقا الثاني امبراطور كوشان الذي ينتسب الي قبائل ياوجي من دعاة البوذيه و العاملين علي نشرها بين الامم التي همها حكمه حيث بعث بالبوذيين الهند و الولاة الذين يجيدون اللغتين التركيه و الهنديه الي الاويغور في وادي تاريم .

وكشفت الدراسات الجيولوجية ان الجليد كان يغطي شمال قارتي آسيا و أوروبا فيبي العصور القديمة . مما أدى تراكم طبقات الجليد السميكة علي جبال بامير و قراقرم و تينكزي تاغ و التاي ، فمثلا اذا كان طول احد الطبقات الجليديه حاليا في بامير يبلغ ٧٧ كم بسمله ٥٠٠ متر كان في الازمنه القديمه يبلغ ١٨٠ كم وسمكه ١٠٠٠ متر وكان ارتفاع الطبقات الجليديه المنخفضه علي السواحل يبلغ ١٨٠٠ مترا بينما في الوقت الحاضر لا يقل ارتفاعها عن ٣٣٠٠ مترا عن مستوي سطح البحر .

وعلي هؤ تلك الظروف الطبيعيه قبل عشرات الاف من السنوات الماهيه فان مناخ آسيا الوسطى كان اكثر رطوبه و مطرا مما أدى الي تراكم الجليد فوق قمم الجبال حتي اذا ذاب بمرارة الشمس أجرى الانهار العديده وشكل البحيرات ، مما كان عاملا مساعدا علي تهيئة الظروف الطبيعيه علي تكوين الغابات وحياة الحيوانات البريه كما استغلها الانسان لمزاولة الزراعة و الرعي . وقد كان شرق آسيا الوسطى بالاخض وادي تاريم و غرب آسيا الوسطى يعني آسيا الوسطى السوفييتيه منطقه زراعيه جيده . و في ذلك الوقت فان صحراء تكلامكان في وادي تاريم و صحراء قوربان تونغوت (قازانغوم) في حوض جونغاريا و صحراء قزويل قوم في تركمانستان و صحراء قراقوم في اوزبكستان لم تكن اراضي صحراويه قاحله و كانت بحيرات سايرام و بغراش و لوب نور و باركول (بارس كول) و بالقاش و ارال بحار كبيره . كما ان انهار تاريم و ايلي و سرداريا و امو داريا و جو و طلاس كانت تميزه المياه كثيره الرواغد .

ويقول العلماء الجيولوجيون و علماء الآثار بعد دراسات و ابحاث عديده و دقيقه بان آسيا الوسطى تعرضت لتغيرات طبيعيه و جفاف قبل ٨٠٠٠ سنه ، مما اجبر سكانها القدماء علي الهجره الي شرق و غرب آسيا . و قد هاجر جماعت منهم حينذاك عبر التاي الي منغوليا و حوض بحيرة بيكال (عرفت قديما باسم باي كول) وهم اجداد الاويغور الشرقيين المعاصرين الي تركستان الشرقيه عام ٨٤٠ م . كما رحل جماعه منهم من وادي تاريم عن طريق لادخ الي شمال الهند و هم اجداد شعب دارويد الذي كان لهم اثر في حضارة الهند القديمه ، وفي عشرينات القرن العشرين الميلادي كشفت الحفريات الاثريه في هرفانا في حوض نهر الهندوس وفي موهنجودارا في منطفة السند في باكستان عن هياكل بشريه من همنها جته امر ٥٩٠٠ كنت خصلت شعرها مربوط بشريط وشكلها يشبه الترك (اويغور) آسيا الوسطى المهاجرين اليها من وادي تاريم منذ ٨٠٠٠ سنه . كما ان وحدة الحفريات الاثريه في اكاديمية شجانغ الاجتماعيه اكتشفت في حوض نهر كوئجي جتتيي امر ٥٩٠٠ شبه و طفل في عام ١٩٧١ . و أكد المختبر الكاربوني ١٤ في الكليه الجغرافيه في جامعة ناكين من خلال تحليل الاخشاب التي وجدت في المقبره بان تاريخ دفن

Mesopotamia ارض زراعية ، وقد اخترع السومريون سكان هذه البلاد اسلوب الكتابة ثم انتقل منهم الي مصر والشرق الادنى ، ثم تعلم اجدادنا اسلوب الكتابة قبل الميلاد بالسفلى عام ، حيث وصلت اليهم الابجدية اليرامية .

ومنذ ان ظهر الاويغور و اقربائهم علي مسرح التاريخ كانت لهم دول و حكومات وحضارات و ثقافات مجيده طوال الفتره التي امتدت الي القرن الرابع عشر الميلادي ، ومن تلك الحكومات امبراطورية اوغوز الكبير - امبراطورية الهون الكبير فيما بين 230 ق . م - 216 م . و امبراطورية الهون الاوروبيه 270 م - 278 م ، و امبراطورية الهون البيض (هفتاليت - الهياطله) 230 - 570 م ، و امبراطورية كوك تورك الكبير 551 - 750 م ، امبراطورية اويغور اورخون 756 - 850 م ، ودولة اويغور ايديقوت 850 - 1330 م ، ودولة اويغور قرخان 850 - 1212 م ، سلطنة القزنويين 960 - 1187 م ، وسلطنة السلاجقة العظمى 1030 - 1157 م ، ودولة السعيدية 1036 - 1278 م .

و لم تكن آسيا الوسطى منذ القدم موطن الاويغور فحسب بل كان مهدا لاحدى الحضارات الانسانية التليده فقد قال المؤرخ موركان " ان مفتاح الحضارة العالمية مدفون في وادي تاريم وعندما يعثر علي ذلك المفتاح يمكن معرفة سر الحضارة " . ويتضح من تطور الحضارة الانسانية بان بني البشر عاش في الاماكن التي تلائم المعيشة حول الانهار والبحيرات والبحار والغابات والمروج الخضراء وسفوح الجبال التي تغطيها اشجار العرعر والصنوبر ، ومارس الانسان اساليب الحياة التي تناسب مع البيئه التي يعيش فيها من صيد ورعي وزراعة وصناعة وتجارة ، كما عاش حياة الترحل والاستقرار . وتظهر الاكتشافات الاثريه ان الحياة الطبيعيه كانت ممتازة لحياة الانسان في آسيا الوسطى .

وكشفت الابحاث الجيولوجية الحديثه ان هوضي تاريم وحو نغاريا يفتزان كميات هائله من النفط الجيد ويمكن القول ان تركستان الشرقية التي تبلغ مساحتها 1,600,000 كلم² تحتضن مختلف انواع المعادن ، منها اليورانيوم والراديووم وبنار النفط ومناجم الفحم . وان تزارة النفط والفحم يوكديبان منطقة وادي تاريم وحوين جونغاريا كان بمرأ داخليافي العصور القديمة . وان الغابات الكثيحه كانت تغطي سفوح الجبال التي تطل عليه ، وان اضطرابات طبيعيه ادت الي تقليص ذلك البصر الكبير الي بحيرات سايرام وبغراش ولوب نور الصغيره التي تتوزع علي سطح تركستان الشرقية . وعندما تحول البحر الي يابس دفنت الرمال والمخور الميوانات الماغية التي تحولت مع مرور ملايين السنوات الي النفط ولاشك ان الاشجار و المشايخ تحولت بسبب هط الرواسب و مرور الزمن الي الفحم . ولايختلف غرب آسيا الوسطى يعني آسيا السوفيياتيه عن الجزء الشرقي في الاحداث والتغيرات الجيولوجية التي سبق الاشارة اليها .

وقد اهتم توبتون الماس بدراسة تاريخ الادب الاويغوري ونشر عددا من الكتب و الابحاث عن تاريخ الاويغور من اهمها :

- ١ - هولارنك فسقيجه تاريخي = مختصر تاريخ الهون . نشر في كاشغر عام ١٩٨٦ وترجم الي اللغة الالمانية في هامبورغ بالمانيا الغربية .
- ٢ - غويغورند يقوت خانليقي = خانيه ايد يقوت اويغور نشر في اورمجي
- ٣ - توركله ر = الترك
- ٤ - قه ديمكي غويغورنك ده بياتي = الادب الاويغوري القديم نشر في كاشغر ١٩٨٨ .
- ٥ - غويغورلار = الاويغور . نشر في اورومجي ١٩٨٩ و هو هذا الكتاب الذي يترجم لكم . وبالإضافة الي كتبه العديده تصل مقالاته وابحاثه العلميه اكثر من ٤٠ مقاليه نشرت في اهم الصحف والمجلات في تركستان الشرقية مما اهله ان يكون باحثا وعضوا في جمعية دراسة آسيا الوسطى في اكااديمية الفنون الاجتماعيه في الصين وكذلك عضوا في الجمعيه الصينيه للكتاب وعهو هيئة اتحاد الكتاب و الفنانين لمقاطعة تركستان الشرقية و عضو هيئة فرع تركستان الشرقية للجمعية الصينيه للكتاب .

الاويغور

الباب الاوّل : مملكة الاويغور في اورخون

الفصل الاول : مهد الاويغور .

مما لاشك فيه ان مهد الاويغور هو اسيا الوسطى . وقيل توضح هذا القول لايد من معرفة المناطق التي تدخل في مفهوم الجغرافي لآسيا الوسطى . مع انه لم يتفق علماء الشرق و الغرب علي تحديد مصطلح آسيا الوسطى بالدقه ، ولكن يمكن تحديد المناطق التي يتفقون علي انها في محيط هذا المصطلح الجغرافي .

يقسم العلماء الجغرافيا قارة آسيا الي ثلاثة اجزاء رئيسيه هي آسيا الشرقيه و آسيا الوسطى وآسيا الغربيه ، واعتقد ان آسيا الوسطى تقع في دائرة يحدها شرقا جبال خنكان وغربا بحر قزوين وشمالا جبال التاي و جنوبا جبال هملايا ، ولاشك ان هذه الدائره تهم تركستان الشرقيه وبيتي سو و اوزبكستان و قيرغيزستان و تاجيكستان . و منذ القدم عاش الاويغور في وادي تاريم مابين جبال تنكري تاع وجبال قراقوروم و في حوض جونغاريا بين تنكري تاع وجبال التاي وفي وادي نهر ايلي ، وفي السهوب ما بين نهر ايرتيش و بصيرة بلقاش ، وفي احواض انهار سيلنكا واورخون و توغلا و قورولون في جمهوريه منغوليا الخارجيه الحاليه و في مقاطعة كانسو و شمال مقاطعتي سانشي و شانشي .

وقبل ٦٠٠٠ عاما اي قبل الميلاد باربعة الامم عام اختراع الانسان اسلوب الكتابه في مابين النهرين الدلتة و الفرات اللذين ينبعان من تركيا و يصبان في الخليج العربي و قد كانت هذه المنطقه التي سماها اليونانيون ميسوبوتاميا

صوت تركستان الشرقية. المدة: 26/26 المجد: 7/7. محرم 1411/1990 72/12

المحيطة وضعوها عليه عندما يقرأ هذا الكتاب . الخلفه ... تورغون الماس ولد في ضاحية كهنه شهر لمدينة كاشغر في 1930.10.19 وتلقى دراسة الابتدائية في مدرستي نوربيش واوركه بن ثم درس في معهد دار المعلمين في اورومجي فيما بين 1939.11.19 ثم حصل على دراسة خاصة في معهد لوشون الادبي في عامي 56 - 1957 واطلع على مؤلفات الكتاب الروس والفرنسيين والانجليز والسوفييات وبدأ انتاجه الادبي بقصيدته " قايتمايمير = لن نعود " في عام 1961 .

وقد عمل بعد تخرجه من دار المعلمين مديرا لمدرسه قريه دنزير الابتدائية في مدينة قراشهر عام 1962 ولكن حكومة كومننانغ الصينيه انذاك لعقت له تهمة بسبب موافقه الوطنييه والقته في السجن عام 1963 . وخلال وجوده في السجن كتب بعض القصائد الوطنييه مثل توتقون = الاعتقال , هريب موماي = العجوزة الغريبه , جميله , ازادليق مشعلي = مشعل الحريه , شككي تامجه ياش = دمعتا حزن , جويان = الراعي .

ثم خرج من السجن في اوائل عام 1966 ثم عاد الي موطنه كاشغر ماشيا وعمل مدرسا في مدرسة ابتدائية في ضاحية كهنه شهر في كاشغر . وفي هذه الظروف الفاسيه والمعاناة وهج قصائده الوطنييه التي تعكس الامه واماله منها " ياشلقيم = شبابي , اناتوبراق اجون = من اجل تراب وطني " ولقيت قصيدته . تانلريم ياپراق عسدي ممزق صدا شعبيا كبيرا .

وعندما تم توقيع اتفاقية السلام بين ثوار تركستان الشرقية وحكومة الصين الوطنييه حينذاك في 1966.11.19 تولى تورغون الماس مدير دار المعلمين ودورة تدريب المعلمين في كاشغر وكتب في هذه السنة بعض القصائد التي منها اميدليك خيال = الخيال الطموح , جنوب سداسي = صدا الجنوب , موكلريم = آهاتي .

وفي يوم 1967.11.21 القى القبض عليه وسجن في السجن الحربي بسبب موافقه الوطنييه ثم اطلق سراحه في 1969.11.19 كي يتولى رئاسة تحرير مجلة الغا = الي الامام في مدينة هولجه . ثم اشتغل في اعمال اداريه فيما بين 1950-1953 واخيرا تفرغ لاعمال الكتابه و الترجمه والادب في جمعية اتحاد الكتاب والفنانين لمقاطعة تركستان الشرقية منذ عام 1953 .

حاز شهرة كبيره بابداعاته المبتلغه في فنون الادب ونشر ديوان شعره تاريخي شامللري = نسائم تاريخي , تاك سهر = الفجر كما نشر مسرحيته بعنوان بيجاق = السكين و تمثليته قيزل بايراق = العلم الاحمر التي حازت على الجريه الاولى في المسابقه الادبيه عام 1955 وترجمت الي اللغات الصينيه والانكليزيه و الروسيه كما ان مسرحيه بيجاق = السكين نشرت في دار نشر جوككو شيجوي باللغه الصينيه عام 1958 .

" الاويغور "

بقلم: تورغون الماس نشر: شنگاه ياشلار - نوسمورله ر - غورومجي ١٩٨٨

ترجمة رحمة الله عناية الله تركستاني

تقديم

ظهرت كتب كثيرة عن الاويغور في الاونة الاخيره بعضها للمستشرقين الاوروبيين امثال كولين ماكرس Colin Mackerrs جيمس روسل هاميلتون James Russell Hamiton وبعضها للاتراك امثال رشيد رحمتي ارات ، اوزكان ايزجي . وبعضها للصينيين مثل ليون يشياق . وكل من هؤلاء عالج زاويه خاصة في تاريخ الاويغور بيد ان تورغون الماس وهو اصلا من الاويغور يتناول في كتابه " الاويغور " تاريخ امته التي لعبت دورا هاما منذ ظهورهم على مسرح الاحداث في اسيا . وهو كتاب شامل وعام يهضمه احد افراد الاويغور ولكن لايد من ملاحظة نقطتين هامتين في هذا الكتاب هما :

اولا - وضع ونشر هذا الكتاب في تركستان الشرفية في اطار الحكم الشيوعي الصيني الذي يتوجه بسياسة ومفاهيم خاصة في تفسير الوقائع والاحداث بما يتلائم ويتفق مع توجهاته في امتصاص ثقافة هذا البلد واستئصال كيانه وهويته الشخصية والحضارية . ومن اهم اسلوبيه في ذلك هو ربط تاريخ تركستان بتاريخ الصين او تفسير تاريخ تركستان الشرقية ضمن اطار تاريخ الصين .

ثانيا - يعتمد الكاتب في اغلبه على الكتب و سجلات العائلات الصينية وما قد يتوفر ويسمح من المراجع و المصادر المحلية يعني الاويغورية والمطبوعات الاجنبية التي يصرح بدخولها ولعل من اهم الكتب الاويغورية التاريخية الهامة التي يحظر تداولها كتاب " تاريخ تركستان الشرقية " للمرحوم الامير محمد امين بوغرا المطبوع في كشمير عام ١٩٤٠ او غيره .

فان هاتين النقطتين لاشك تحدد مواضع الكتاب ومساره في معالجة تاريخ شعب الاويغور المسلم الذي يمثل غالبية سكان تركستان الشرقية الذي قاوم ولا يزال يقاوم الاستبداد الصيني وعلى هذه الحفيضة ليس من السهل ان يتناول الكاتب بحرية تامة عرض جوانب تاريخ امته التي تتوق الي الخريه والاستغلال الذي سلبه الحكم الصيني بالاحتلال و السيطرة وانما هي محاوله مشكورة لان ينتهر الفرصة ويعالج الامور بحساسية ملموسة كي ينتهي بتاريخ للاويغور قد يحالعه الخط احيانا في صدق الاعراب عن شجونه وشعونه ولكنه الطروف تعود وتكبل احساسه وتلجم لسانه في الانطلاق الحر . لا يخلل هذا من شأن الكتاب ولكن على القارئ الحصيف ان يلاحظ معاناة الكاتب ويقدر القيود

كانت مساهمة جمهورية أذربيجان الوطنية التي أعلنت استقلالها في
٢٨/٥/١٩١٨ تقدر بحوالي ١٦٠ ٩٢ كم^٢ بيد أن تسليمة اقتطاع أراضيها
والحاقها إلى أرمينيا قلص مساحتها إلى ٦٠ ٨٦ كم^٢. حيث أهدت منطقتي
بورجالي وقره يازي إلى جورجيا كما أخذ منها حوض دياجان وكوكجه واقليسى
كروم وزنكيزور ومناطق: غولودوز، كانان - كاجاران، جرموخ - مهري - كاراكولوك
الياز - كركر - كاشوك - شيكي - شيمو - دارباز - بازارجي - ستيفر - كورت -
جاي كت - باهارلي - شورنوخ - داودباي - ايلدر - شيشكت - توكلوجا -
اق بولاق - تووس - جين شين - اغدام - كورغو - سالاخ - اغولوق - شورجا - جيل
بامباك - شيشكيا - مرزه - جاهيرلي - نري مانلي - كايا باش - جيچكلي - تاشكد -
سارهون - تازغون - سيزناك - نوفدي - طووس كالا - قاراكيلس - حاجي نظير
وتمت كلها إلى أرمينيا في أول ديسمبر ١٩٢٠ ويقدر مساحة الأراضي المقطوعة
بحوالي ٩٠٠٠ كم^٢. وجاء في كتاب رسمي نشره مجلس السوفيات الأعلى لجمهورية
أرمينيا بعنوان (إدارة مقاطعات جمهورية أرمينيا السوفياتية) في غرة مايو
عام ١٩٢١ جاء ذكر ٣٨١ منطقة تم تبديل اسمائها التركية إلى أسماء أرمينية.

حملة قومية ضد المسلمين

□ تركستان الشرقية، هو الاسم الصحيح للأقليم الذي
تسميه بكين، كسينجيانج، والذي احتلته الصين بالتواطؤ مع
الروس الذين اغتصبوا تركستان الغربية.

هذا الإقليم ذو الغالبية الإسلامية، يشهد صحوة إسلامية
رائعة، لم تفلح في قمعها سنوات الطاغية الهالك ماوتسي تونج ولا
سنوات الثورة الثقافية، البشعة.

سلطات بكين بعد أن قمت تحرك الشعب الصيني نحو الحرية
في العام الماضي، تفرغت حالياً لمواجهة المسلمين في تركستان
الشرقية، الذين يتشبهون بهويتهم المميزة.. اشتملت السياسة
الحديدية الجديدة للنظام الشيوعي على تحديد عدد المساجد
والمدارس التي يسمح للمسلمين بتدريس اولادهم فيها امور
دينهم..

فقد نصت خطة مأكرة من ست نقاط على عدم السماح بزيادة عدد
المساجد الحالية القليلة، كما اكدت استطورة تفوق الحزب المطلق
على الأديان!!!

ومن بنود الخطة الشيوعية الجديدة مؤازرة العناصر المرتدة
عن دينها، تحت ستار حماية حرية الاعتقاد.. وبرغم أن الكروم
الإسلامية الناضجة لدى المسلمين هناك لم تتوافق مع أي تطلعات
استقلالية، فإن الخطة اللئيمة تتهم الدعاة الإسلاميين بالعمل على
الانفصال وما تسميه تهديد وحدة البلاد!!!

وفي عام 1945 وجه الاتحاد السوفياتي دعوة للارمن للهجرة الى ارمينيا. وفي الوقت الذي سعت فيه روسيا على تجميع الارمن في ما وراء القفقاس لايجاد وطن لهم عملت على قتل المسلمين وابادتهم واجبارهم على ترك مناطقهم للارمن، فمثلا: تم تهجير 29 الفا اذاري من ارمينيا فيما بين 1930-1937 و 140.000 اذاري في عام 1944 و 40.000 اذاري في عام 1948 و 45.000 اذاري فيما بين 1950-1953 وكلهم في اذربيجان، كما اخرج بضعة الاف اذاري الى جورجيا عام 1950م حيث يعيشون في منطقة بوجالي. وبطبيعة الحال ادت هذه السياسة السكانية التي تزايدت في جمهورية ارمينيا وتوسعت الاستيطان في اراضي المسلمين كما رفعت عدد الاذاريين في جمهوريتهم اذربيجان من 788 805 اذاري عام 1892 الى 240 310 نسمة بنسبة 63.3% من مجموع السكان البالغ 320 970 نسمة عام 1939 ثم بلغ عدد مسلمي 776 778 نسمة بنسبة 23.8% من جملة السكان البالغ (117 081 نسمة في عام 1970 اما التوزيع السكاني لاذربيجان في احصائية عام 1979 فهو كالتالي:

الاذاريون	470 9000	بنسبة 28.1%
الداغستانيون	205 000	بنسبة 3.4%
التتار	31 000	بنسبة 0.5%
الطاط	8 848	بنسبة 0.1%
الروس	475 000	بنسبة 7.9%
الارمن	475 000	بنسبة 7.9%
اليهود	- 35 000	بنسبة 0.5%
الاوكرانيون	26 000	بنسبة 0.4%
الاودين	5 841	بنسبة 0.1%
طوائف اخرى	84 211	بنسبة 1.5%
المجموع العام	6 270 000	بنسبة 100%

وقد بلغ عدد سكان باكو عاصمة اذربيجان 1 550 000 نسمة عام 1979 كما ان عدد الاذاريين عموما في الاتحاد السوفياتي بلغ 477 330 نسمة في عام 1979 منهم 481 160 اذاري في ارمينيا و 255 786 اذاري في جورجيا.

جورجيا في فبراير ١٩٢١ وجمهورية ارمينيا في ديسمبر ١٩٢٠ وجمهورية اذربيجان في ٢٧ ابريل ١٩٢٠ وانتهى الحرب الى تغيير الخريطة السياسية لجنوب القفقاس حيث تنازلت تركيا عن باطوم لجمهورية جورجيا التي ضمت اليها نواحي اخالخلقي واخالجيج واستعادت تركيا اراضي قارص واردهان واعيدت قره باغ ونخجوان الى اذربيجان كما كان عليه الحال عند استقلال اذربيجان في ٢٨ / ٥ / ١٩١٨ جمهورية اذربيجان السوفياتية الاشتراكية :

نقدت تولي رئاسة جمهورية اذربيجان الوطنية السيد محمد امين رسول زاده رئيس حزب المساواة الاذربيجاني الذي بلغ عدد ممثليه ٣٣ شخصا في البرلمان الاذربيجاني البالغ ١٢٠ عضوا ، كما كان السيد علي مروان طويجي باشا سكرتير عموم مسلمي روسيا في ١٥ / ٨ / ١٩٠٥ هو رئيس البرلمان بيد ان هذه الحكومة الوطنية لم تدم اكثر من ٢٣ شهرا ان احتلها الجيش الاحمر في ٢٧ ابريل ١٩٢٠ ثم شكل الروس جمهورية اذربيجان الاشتراكية السوفياتية برئاسة ناريمانوف ناريمانوف رئيس الحزب الشيوعي الاذربيجاني الذي اعلن خضوعه لروسيا والاكتفاء بالحكم الذاتي لاذربيجان في ٢٨ ابريل ١٩٢٠ وفي ٢٢ مارس ١٩٢٢ اصبح اذربيجان عضوا ثالثا في جمهورية القفقاس الاشتراكية السوفياتية الاتحادية التي شملت ايضا جورجيا وارمينيا وفي ٥ ديسمبر ١٩٣٦ انتهى هذا الاتحاد الفيدرالي ودخلت جمهورية اذربيجان الاشتراكية السوفياتية في اتحاد الجمهوريات الاشتراكية السوفياتية باعتبارها جمهورية من جمهوريات الاتحاد الخمسة عشرة . يقول المستشرق كانار M.Canard بان الارمن يملفون ٩٦٠ الف نسمة اي بنسبة ٢٠٪ من مجموع سكان ماوراء القفقاس البالغ عدد هم ٤ ٧٨٢ ٠٠٠ نسمة وكان نسبة الارمن ٣٠٪ حيث بلغ عدد هم ٦٧٠ الف نسمة النواحي الارمينية الخالصة بزعمهم في عام ١٨٩٦ ، وقد شكل الارمن الاكثري فقط في خمس قصبات من ٥ قصبة موجودة في بلاد القفقاس ، وحتى في اريوان او يريفان عاصمة ارمينيا قد كانت نسبة الارمن ١٧٪ من جملة سكانها في عام ١٩١٤ وفي عام ١٩٢٦ كان عدد الارمن في العالم ٢ ٢٢٥ ٠٠٠ ارمني منهم ١ ٣٤٠ ٠٠٠ ارمني في ماوراء القفقاس منهم ٧٤٤ ٠٠٠ ارمني في ارمينيا

الحرب والسلام مما يصعب معه قيام حكومة واحدة تحقق مطالب هذه الشعوب كلها فقد تقرر حل حكومة جمهورية ماوراء القفاس الفيدرالية ، وعلى اثر هذا البيان قامت الجمهوريات التالية :

- ١- جمهورية القفاس الجنوبية في ١١ مايو ١٩١٨
- ٢- جمهورية اذربيجان في ٢٨ مايو ١٩١٨
- ٣- جمهورية جورجيا في ٢٦ مايو ١٩١٨
- ٤- جمهورية ارمينيا في ٢٦ مايو ١٩١٨

ووقعت حكومة تركيا مع الجمهوريات الثلاث معاهدة باطوم في ٤ يونيو ١٩١٨ ومع ذلك لم يستتب الامر في جنوب القفاس ان تجددت المعارك بفوز الارمن لإراغى اذربيجان بعد ان تقوت شوكتهم باعتراف تركيا بجمهوريتهم وباركت روسيا مساعدة بريطانيا وحلفائها لهم فاستجد الاذاريون بتركيا لحمايتهم من الارمن الغزاة فتقدم الجيش التركي بقيادة نوري باشا لمساعدة الازاريين لاستعادة مدينتهم باكو في ١٥ يونيو ١٩١٨ ودخلت القوات التركية التي تمركزت في نخجوان الى مدينة تبريز عاصمة اذربيجان الجنوبية في ٨ يونيو ١٩١٨. واستفلت بريطانيا بالاتفاق مع روسيا دعوة الارمن لها لارسال قواتها بقيادة الجنرال دونسترفيل Dunsterville الذي احتل باكو في ٧ اغسطس ١٩١٨ وجعل قرة باغ مركزا لعملياته الحربية واستمرت الحرب بين الارمن والازاريين من جهة وبين بريطانيا وتركيا من جهة ثانية في باكو بين كروفر ، ثم وقعت معاهدة صلح روس التي تضمنت خروج القوات التركية والبريطانية من اذربيجان في ٣٠ اكتوبر ١٩١٨ وفي ٢٨ ديسمبر ١٩١٨ اعترف الجنرال و. م. تومسون قائد القوات البريطانية وحلفاء جمهورية اذربيجان التي ضمت حدودها اقليم زنكيزور وقره باغ ونخجوان عند اعلان استقلالها في ٢٨ / ٥ / ١٩١٨ وقد اعترفت دول الحلفاء بجمهورية اذربيجان وحدودها اعترافا واضحا في مؤتمر فرساي في ٢١ يناير ١٩٢٠ ولكن القوات الارمنية جددت اطماعها في التوسع العسكري في اوائل عام ١٩١٩ فاستولت على الكساندربول (لينينكان) وقارص من تركيا واصطدمت بجورجيا من اجل اخالخلق كما اصطدمت مع اذربيجان من اجل قرة باغ ، ودخلت القوات التركية من جديد الحرب مع ارمينيا وصاحبها احتلال الجيش السوفياتي الاحمر لجمهورية

١٩١٨ و٣٠ مارس ١٩١٨ امر اتباعه بالهجوم على المسلمين بلغ ضحاياهم
في يوم واحد في باكو وحدها ١٧ الف شهيد ثم استمرت هذه الذبحة الرهيبة
التي سميت بذبحة مارس ثلاثة ايام واشترك فيها من زعماء الارمن كاباريجيه
Caporidze واما زابيس Amazops وافتيسوف Avetisov في كل
من شماخي كوردمير ولينكران وساليان وكوبا ونواخي وقدر عدد قتلى المسلمين
بحوالي ٢٨ الف شهيد .

ادت هذه الاضطرابات المنيفة الي تقهقر القوات الروسية من جهة
القفقاس ولم تتمكن حكومة ماورا القفقاس من صد تقدم القوات العثمانية واستعداد
الاتراك بموجب معاهدة برست ليتونسك Brest Litovsk اراضيهم
التي فقدوها عام ١٨٧٨ واضطرت حكومة ماورا القفقاس ان ترسل بعثة برئاسة
جانق علي تضم ٤٣ شخصا يمثلون مسلمي القفقاس الي تركيا وعقدت المباحثات بين
الطرفين في طرابزون فيما بين ١٤ مارس - ١٤ ابريل ١٩١٨ ونقل المسلمون الي
اخوانهم الاتراك حقائق المذابح التي ارتكبتها الارمن بمساعدات السلطات
الروسية ومباركة الانجليز لهم وكان الجورجيون يحظون بتأييد المانيا وهي حليفة
تركيا ولكنها لا تريد ان يذهب نفط باكو الي الاتراك . وبينما يطالب الجورجيون
بمدينة باطوم ، فالارمن يطلبون من تركيا اعادة اقليم قارص اليهم . وامام هذا
التباين طلب ممثل تركيا في هذه المباحثات حسين رؤوفيك بان على الجميع
الالتزام بمعاهدة برست ليتونسك وطلب اعلان استقلال حكومة ماورا القفقاس كاملا
حتى تتمكن من التفاوض مع تركيا . وتقدم وهيب باشا بجيسته نحو ساري كاميش ولم
يتمكن الارمن بقيادة نازار كوف من صدّه وسار كاظم قره بكير باشا بالفرقة الاولى
نحو قارص وحيال هذا التقدم التركي اعلن مجلس تغليس قيام جمهورية
ماورا القفقاس الفيدرالية في ٢٢/٤/١٩١٨ . واستؤنفت المحادثات مع تركيا
في مدينة باطوم في ١١ مايو ١٩١٨ ولكن مع ائتلاف مطالب الارمن الذين يساندهم
الانجليز والجورج ويقتفوا هم الالمان والمسلمين ويتم اطف معهم الاتراك
ادى بالمفاوضات الي طريق مسدود ودفع بتركيا الي طلب قيام ثلاثة دول مستقلة
وفي يوم ٢٦ مايو ١٩١٨ عقدت حكومة جمهورية ماورا القفقاس الفيدرالية اجتماعا
قررت فيه مايلي : مادام هناك ائتلاف كبير بين شعوب ماورا القفقاس حول مفاهيم

الارمن اصابه بجرح بليغ اضطره على ترك العمل في اكتوبر 1903 ثم تولى
ق. اى. ناقاشزه الجورجى والى باكو مكانه وسار على نهج سلفه ، ودفع هذا الامر
بالارمن على تهديد المسلمين وتخوينهم بالقتل والارهاب ، وعلى اثر مقتل اذارى نسي
باكو في 6 فبراير 1905 وقع صدام مسلح بين الارمن والاذاريين دام لكثير من عام
وادى الى تشريد الاف المسلمين ، واثار حمية المسلمين وغيرتهم على التفكير
فيما يمكنهم من حماية ارواحهم وممتلكاتهم ضد غارات الارمن وهجماتهم واهتدى
المفكرون الاذاريون ومنهم احمد اغا اوغلو وناقى كيكورون وعلى اكبر بك على تشكيل
جبهة وطنية باسم (الدفاعى) في عام 1905 . وكان هدفها كما جاء فى بيان
الجبهة (توحيد الجهود وتعزيز القوى الوطنية وتوثيق روابط الاخوة الاسلامية
لمقاومة هجمات جماعة طاشناق الارمنية ضد المسلمين) وبلاضافة الى ذلك ظهرت
عدة احزاب اذريجانية منها حزب (المساواة) بزعامة السيد محمد امين رسول زاده
وحزب (همت) بزعامة ناريمان فاريمانوف ونشطت الحركة الثقافية التى بدأها حسن
باى زردابى باصدار جريدة ايكجى عام 1875 و قد تفاعلت الحركات الوطنية مع
الظروف السياسية التى ادت الى الثورة الروسية عام 1917 وكان النداء الشهير
الذى اذاعته الزعامة السوفياتية بتوقيع لينين وستالين فى 15 نوفمبر 1917 بضمان
الحريات الانسانية والحقوق الوطنية واحترام الارادة القومية قد غرر بالمسلمين
وزعمائهم وجرى انتخاب ممثلين لشعوب القفقاس للمشاركة فى اجتماع مجلس التامبسى
الروسى العام وفى اجتماع عقده هؤلاء الممثلون فى تغليس فى 24/12/1917 تم
اعلان حكومة ماوراء القفقاس ، وقد اثارت هذه الحركة مخاوف البلاشفة وخاصة
كان من الصعب لحكومتهم الجديدة ان تستقر اقتصاديا بدون عائدات نفط باكو ،
فصين لينين ستيفان شاميان بلشفي من حزب طاشناق صوتيون الارمنى مفوضا عاما
بصلاحيات استثنائية على القفقاس فى 18/12/1917 وقد طلب لينين وستالين منه
توطيد الحكم السوفياتى فى القفقاس وايجاد دولة ارمنية فى شرق الاناضول تحت
الحماية الروسية وذلك بمرسوم صدر بتوقيعهما فى 11/1/1918 .
وكان افراد حزب طاشناق صوتيون الارمنى والقوات الروسية بقيادة
بيجروف Bichorov يسيطران على باكو فاستعان استيفان شاميان بهما على تشكيل
حزب عمالى بزعامة يضم الارمن والروس وفرض سيطرته على مدينة باكو فى 18 مارس

دولة ارمينيا الكبرى ، وهي خانية اسلامية استقلت عن ايران على يد حسن عيسى عام ١٧٥٦ ونشل هرقل بوس الثاني ملك جورجيا التابع لروسيا في اخضاعها ابان ملكها محمد خان عام ١٧٨٩ كما فشلت روسيا في الاستيلاء عليها بالحصار أو بالغزو في ١٧ نوفمبر ١٨٠٨ ولكنها الحقت بموجب معاهدة تركمان جاي عام ١٨٢٨ وكان المسلمون يشكلون ٨٣% والارمن ١٧% من جملة السكان البالغ عددهم ٣١٠٠٠ نسمة حينذاك ، ثم تغيرت نسبة المسلمين الى ٥٤% والارمن الى ٤٤% في عام ١٩٢٠ . ويؤخذ من الاحصاء الذي قام به سلنوي L. Selenoy وسيدلتز N. Seidlitz سنة ١٨٩٦ بأن عدد الارمن بلغ ١٨٩٧ الف نسمة اي بنسبة ٢٧% من ٣٤٧٠٠٠٠ نسمة وهم مجموع سكان ماورا القفقاس .

والواقع ان حكومة روسيا عملت على تحقيق وعدها في انشاء وطن للارمن في القفقاس بوضع خطة على تجميع الارمن وتوطينهم في جنوب القفقاس منذ ان بدأ غزوهم العسكري فمثلا نصت معاهدة تركمان جاي عام ١٨٢٨ ومعاهدة ادرنه في ٤ سبتمبر ١٨٢٩ على ان للمسيحيين الحق في الهجرة الى هذا الاقليم واستفاد من هذا النص معظم رعايا شاه ايران من الارمن فهاجرت قري باكملها وخلت بقاع باسرها حيث بلغ عدد المهاجرين منها ٧٠٠٠٠ ارمني استقر معظمهم في ناحية قره باغ كما قدم اليها ٩٠٠٠٠ ارمني من قارص وارضروم في تركيا للاستيطان في نخجوان واريوان وقره باغ ، وفي عام ١٨٣٩ قدم اليها ١٠٠٠٠٠ ارمني من روسيا للاستيطان في اريوان وماجاورها .

ومع عملية توطين الارمن بدأت سياسة استئصال الوجود الاسلامي يقتل المسلمين واكراههم على الهجرة والنزوح وكان رجال جماعة طاشناق الارمنية بحماية روسيا يقومون بالاغارة على قري المسلمين وقتلهم وسلبهم ، بل كان الجيش الروسي يشترك معهم لاخلاء القرية من سكانها المسلمين وتسليمها للارمن وهذه الرعاية الروسية مكنتهم لاشغال ٩٠% من الوظائف في اذربيجان ، بيد ان روسيا التي اكتشفت اتصال الارمن ببريطانيا وتأيد الانجليز الذي يطعمون في احتلال البصرة ويتطلعون الى نفط باكو لدعم مخطط الارمن في انشاء ارمينيا الكبرى ، أخذت بالاقبال من اعتمادها على الارمن وبدأ غولتستين Golitsin والى القفقاس العام الروسي على توظيف الاتراك الاذاريين لايجاد موازنة بينهم ولكن احد السالحين

اذربيجان

الأستاذ. رحمة الله تركستاني

روسيا والارمن :

بعد ان فشل الصليبيون في حروبهم ومنيت حملاتهم بالهزائم المتكررة فسـ
الشرق الاوسط ، وتقدم الاتراك العثمانيون الى اوروبا بعد سقوط القسطنطينية
معدلا لامبراطورية الرومانية ومركز المسيحية الارثوذكسية عام ١٠٥٣ م ، انكسرت
شوكتهم والتجأ زعمائهم الى امارة موسكو واراد الصليبيون استعادة مجدهم
الزائل بقيام امبراطورية جديدة في امارة موسكو بدلا من الامبراطورية الرومانية ،
واصبح امير موسكو الارثوذكسي قيصر ومدافعا عن الكنيسة الارثوذكسية ،
وتجددت الحروب الصليبية في الشرق لكن ضد المسلمين الترك والتتار . وجد
الروس في تدبير المؤامرات لاثارة الاضطرابات واستغلالها لاحتلال بلدان
المسلمين . وعمل بطرس الكبير قيصر روسيا للاستفادة من الارمن في غزو بلاد
القفقاس حيث بعث خطابا الى ايفان كارابت احد زعماء الارمن الدينيين فسـ
عام ١٧٢٢ ، وقد تضمن طلب القيصر مساعدة الارمن لروسيا في غزو القفقاس مقابل
انشاء وطن لهم على ساحل بحر قزوين ، وقد استجاب الارمن لطلبه وتمكن بطرس
الكبير بمساعدة تمهم في احتلال باكو عام ١٧٢٣ وداغستان عام ١٧٢٧ . وفي عام
١٧٩٩ قام القيصر الارمني كاتا غيغوس هوسبارغوتين برفع خطاب الى قيصر روسيا
يطلب منه تحقيق انشاء وطن للارمن يكون حدا فاصلا بين روسيا وجيرانها المسلمين
وفي الاتفاق الذي تم مع الامير الروسي بوتيمكين تقرر انشاء مملكة لهم مقابل تحالف
الارمن مع روسيا في حروبها ضد المسلمين والتحاق ٦٠ جندي ارمني فسـ
الجيش الروسي في القفقاس .

والواقع ان انشاء مملكة للارمن لم يكن سهلا المتال لان الارمن لا يشكلون
اكثرية الا في خمس قصبات من ٥٤ قرية في القفقاس ولكن تحالف الصليبي بين
الارمن داخليا والروس الفزاة مكن القوات الروسية في احتلال القفقاس وتوقيع معاهدة
تركان جاي في ٢٢ فبراير ١٨٢٨ التي قضت بجعل نهر اراس حدا فاصلا بين ايران
وروسيا وسارع الروس الى جعل اريوان او يريفان كما يكتبها الارمن قاعدة لاقامة

صوت تركستان الشرقية

تصلر مرة كل ثلاثة

شه رقى تركستان تاوازي

نوج تايليق

العدد: ٢٦ ١٤١١ المجلد: ٧

سان: 26 نوم: 7 ياز: 1990

المؤسس / قورغو چيسي

عيسى يوسف الپتيكين

صاحب الامتياز

رئيس الهيئة الادارية لوقف تركستان الشرقية

محمد رضا بكين

نيمتياز نيكيسي

شه رقى تركستان وه خپي ئيداره

هه يئيتي رهئيسي

مه هه ممت ريزا بيكين

رئيسي التحرير / مسئول موديري

عبد القادر رجب آهان

الادارة / ئيشخا نيس

Millet Caddesi No. 26/3

Istanbul

Tel. 524 41 21

ثمن / بهاسي

النسخة الواحدة / بير نوسخيسي

في تركيا / تركيا ئيچيده 6000 ليره

خارجتوكيا / چه ت له لگه 5 دولار

الاشتراك السنوي / ييلليق ئابونھيسي

في تركيا / توكييده 20000 ليره

خارجتوكيا / چه ت له لگه 20 دولار

اوالواقف. يسمح بالاقتباس من هذه المجلة

الضروري ان تعبرالقاتل المنشورة عن رأياالمجلة

ليس من بذكر المصدر.

اذربيجان

رحمة الله تركستاني

ص. ٤

حملة قمعية ضد المسلمين

ص. ١١

الاوليغور

تورغون الماس

ص. ١٢

اللغة العربية تركستان

محمود الكاشغري

ص. ١٩

شه رقى تركستاندا

ئشله پچقنربشني

ئاشوروش باهانسي

بله ن، موھتقا وه ته بئى

بايلسقلارغا قلسنغان

بوزغونچولوقلار

پروپسور. دوكتور

سابرى سومه ر

ص. ٢١

خه وه رله ر.

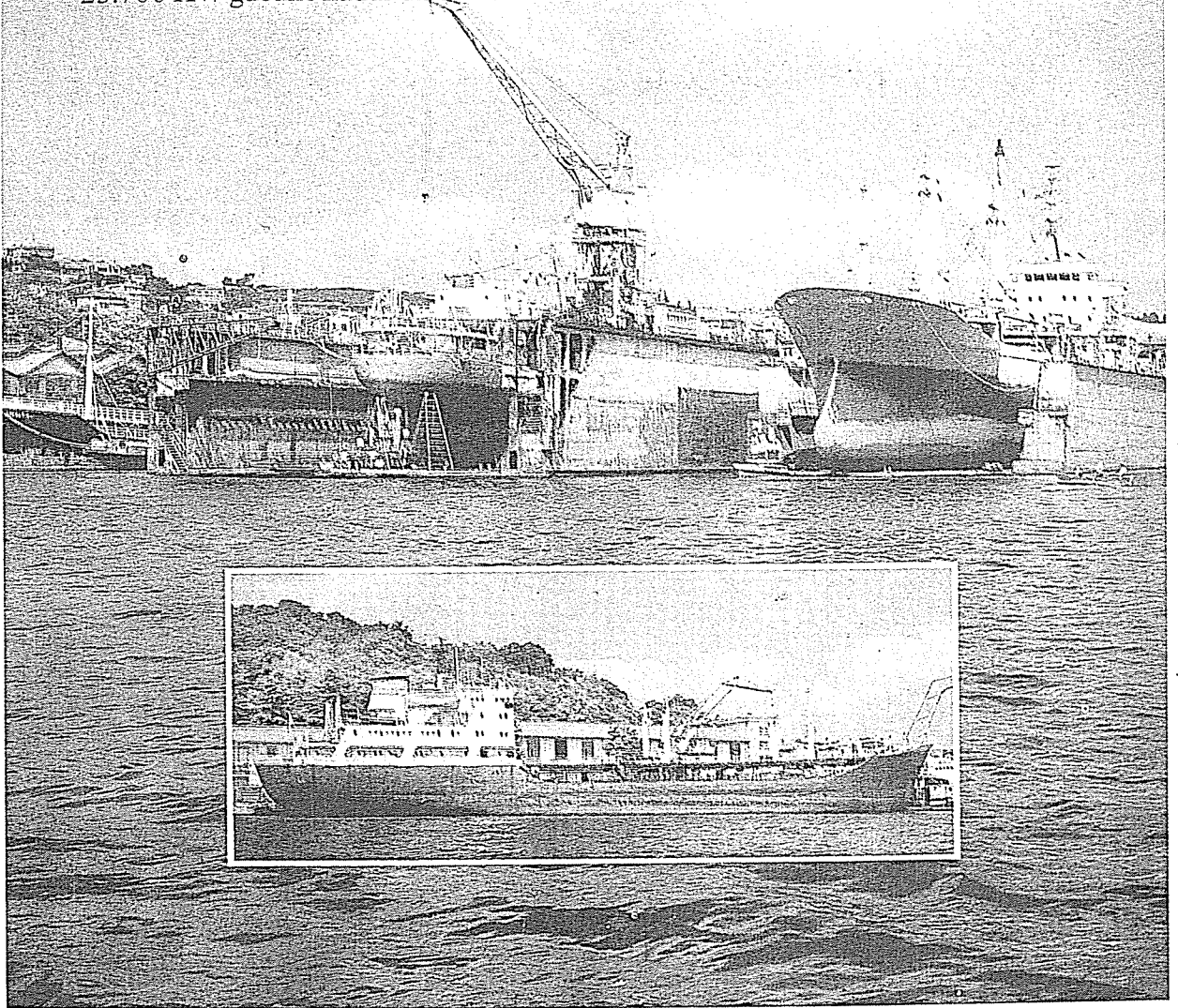
ص. ٢٢

TÜRKİYE GEMİ SANAYİİ A.Ş.

TURKISH SHIPBUILDING INDUSTRY INC.

Gemi inşa sanayiinde Türkiye'nin en güçlü kuruluşu

- 75.000 DWT'a kadar her tip gemi imalatı
- 35.000 DWT'a kadar her tip geminin havuzlanması
- Her çeşit konstrüksiyon işleri ve SULZER lisansı ile 25.700 KW gücüne kadar dizel motorları imalatı

TÜRKİYE GEMİ SANAYİİ A.Ş.

Meclisi Mebusan Cad. No: 66 Salıpazarı 80040 İstanbul
Tel: 149 83 17 - 145 81 87
Telex: 25487 tges tr - 25622 ges tr
Fax: 151 32 51

صوت تركستان الشرقية

شہ رقی تورکیستان ئاوازی

سان 26 یاز 1990 توم: 7

شہ رقی تورکیستان وہ خپی نہ شریاتی

العدد: 26 موسه م 1311 المجد: 7

من منشورات وقف تركستان الشرقية

دیلیه ر قیوق
09971665

11

3